

Anton Štampohar

Sovražna razmejitev in zaščita meje na območju Gorjancev

Uvod

Reka Kolpa in hrbet Gorjancev sta v preteklosti in še do nedavnega resda predstavljala naravno oviro med dvema sosednjima narodoma, tod je v stari Jugoslaviji potekala meja med Dravsko in Savsko banovino (Banovino Hrvatsko), vzpostavitev državnih meja med fašistično Italijo, nacistično Nemčijo in ustaško t. i. Nezavisno državo Hrvatsko pa je v letih 1941–1945 preprečil narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Prometna povezanost tega območja je bila stoletja nazaj slaba. Mostova na Kolpi sta bila le pri Vinici in Metliki. Z železniško progo je bila Bela krajina povezna preko Ozlja s Karlovcem šele leta 1914, točno dva meseca pred prvim svetovnim spopadom, dokončanje del na progi Črnomelj – Vrbovsko, začelih maja 1939, pa je preprečila 2. svetovna vojna. Težko prehodno ozemlje Gorjancev (Žumberka) so premagale šele ravnice ob Savi na obrobju Panonske nižine v smeri proti Zagrebu. Odmaknjenost od glavnih prometnih poti in splošna gospodarska zaostalost tega območja, saj je bila industrijska proizvodnja šele v zametkih, nista omogočala živahnejše izmenjave dobrin, je pa bil dovršen del Bele krajine v trgovskem oziru v večji meri vezan bolj na Karlovac kot na Novo mesto.

O stikih naprednih ali opozicionalnih ter demokratičnih in revolucionarnih lahko govorimo takoj po končani prvi svetovni vojni, ko je na obeh straneh Kolpe in na območju Gorjancev delovalo močno republikansko gibanje, v dokajšnji meri pod vplivom delovanja Hrvatske republikanske seljačke stranke in kot odmev revolucionarnega preobražanja družbenih odnosov po zmagi oktobrske socialistične revolucije. Ne moremo jih označiti za posebej močne ali nepretregane, ostaja pa dejstvo, da so bili in so s slovenske strani segli vse do Zagreba in Karlovca.

V kratkem uvodu naj bodo omenjeni nekateri najpomembnejši dogodki iz revolucionarne preteklosti med obema vojnama tostran Kolpe in Gorjancev. Še pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije je bil 9. junija 1918 napovedan v Metliki shod belokranjskega ljudstva v podporo „majniške izjave“ Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu. Ker ga oblast ni dovolila, se je zbrana množica, med katero so bili mnogi Hrvati, kljub orožniškemu kordonu napotila preko Kolpe v Jurovski Brod, kjer je bilo zborovanje, na katerem se je manifestirala želja po združitvi vseh ozemelj Avstro – Ogrske, na katerih so živeli Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno in neodvisno državno telo, zaenkrat še vedno pod žezlo habsburško – lotarinške dinastije. Brez ovir in vzradoščeno je potekalo zborovanje 28. oktobra istega leta, ko je razpadla stoletna „ječa narodov“ in se je porajala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tokrat se je sprevod iz Metlike neovirano napotil v Jurovski Brod, kjer so zborovalci v družbi s Hrvati izražali podporo združitvi bratskih narodov. Dne 10. novembra 1918 so se Belokranjci, posebno Metličani, v istem kraju udeležili političnega shoda, ki so ga priredili Hrvati. Na njem sta prišla do izraza enotnost in bratska sloga in zborovalci so zapeli tako „Lepo našo domovino“ kot „Hej Slovani“.¹

Potem ko je na 1. novembra 1918 blizu 500 ljudi priseglo na svobodo in republiko, so konec istega leta revolucionarni kmetje, delavci in obrtniki za štiri dni prevzeli občinsko upravo v svoje roke v občini Šmihel – Stopiče. Aprila 1919 je, tudi kot posledica neposrednih stikov z močnim republikanskim gibanjem v sosednjih hrvatskih krajih, ponovno izbruhnilo v Vinici in „viniško buno“ je po štirih dneh zadušil še le oddelek 31 srbskih vojakov, njeno izročilo pa je živelo naprej. Sredi tega leta je vrelo na Krškem polju in poleg žandarmerije so morale posredovati tudi vojaške enote.²

Do tesnejše povezave med naprednimi silami dveh sosednjih narodov na „obmejnem območju“ je prišlo pred volitvami v ustavodajno skupščino novembra 1920. Tako so hrvatski kmetje iz okrožja Karlovac z zborovanja v Karlovcu naslovili na belokranjske kmete naslednji poziv:

„Dragi drugovi seljaci! Čujemo, da kod vas opet stare stranke, zavijene u novam imena – ljudska i samostojna – agitiraju. Mi vas molimo, da tim lopovskim kapitalističkim partijama ne vjerite, već da glasate za Komunističku Stranku – je ćemo i mi ovdje tako glasati – pa da zajedno pobjedimo sve naprijatelje“.³

-
- 1 Ivan Drobnič: Kronika mestne godbe metliške 1848 – 1947, rokopis v arhivu Belokranjskega muzeja v Metliki; Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, Mladinska knjiga 1965; Dolenjske novice, 13. junija in 14. novembra 1918.
 - 2 Franček Saje: Revolucionarno gibanje na Dolenjskem v letih 1918 do 1941, Dolenjski list *leto* 1959; isti: Revolucionarno valovanje na Dolenjskem pod vplivom Oktobrske revolucije, Dolenjski list, leto 1957; isti: Odmevi Oktobrske revolucije, Dolenjski list, leto 1967.
 - 3 Rdeči prapor, 24. november 1920.

Na teh volitvah so bili prvokrat oddani glasovi za komunistično stranko. Daleč največji uspeh so komunisti dosegli v občini Šentjernej, kjer so po številu *glasov* – 158 – postali tretja najmočnejša stranka. V tej občini so komunisti slavili še večjo zmago na občinskih volitvah maja 1921, ko so dobili 152 glasov in s tem druga najmočnejša stranka v občini. Pripadlo jim je 5 odborniških mest, vendar so bili njihovi mandati po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi dne 16. avgusta 1921 razveljavljeni.

Ponovno so Šentjernejčani izpričali svojo revolucionarno zavest takoj po Leninovi smrti januarja 1924, ko so na kostanju sredi vasi izobesili 6 m dolgo rdečo zastavo z žalnim trakom in napisom „Lenin“ z obeh strani.⁴

Leta trajajoče preganjanje opozicionalnih sil, stopnjevano po uvedbi šestojanuarske diktature, je začasno ohromilo njihovo dejavnost. Toda že na začetku tridesetih let je mlada generacija komunistov z Edvardom Kardeljem in Borisom Kidričem na čelu uspešno obnavljala razbite partijske vrste in revolucionarna dejavnost tudi na tem območju je bila v nenehnem vzponu. V tem času so odročni kraji na Gorjancih, zlasti v letu 1934, nudili varno zavetje dolenjskim in belokranjskim komunistom za njihove ilegalne sestanke, na njih je bila razmnožena zadnja od okoli 10 števil k šapirografiranega glasila okrožnega komiteja KPJ za Novo mesto, imenovanega „Boljševik“, ki je bil edino glasilo kakega okrožnega komiteja v Sloveniji. Ravno tako so bili tu sprejeti sklepni dokumenti novomeških in belokranjskih komunistov za pokrajinsko partijsko konferenco za Slovenijo sredi septembra 1934 v Goričanah pri Ljubljani, ki sta se je udeležila tudi delegata belokranjskega in novomeškega okrožnega komiteja.⁵

V tem obdobju so bili ponovno vzpostavljeni osebni stiki s hrvatskimi komunisti in zlasti študentje, med njimi revolucionar Janez Marentič iz Boginje vasi pri Podzemlju, so iz Zagreba prinašali napredno in partijsko literaturo. V letih pred vojno sta hodila po literaturo v Zaprešič h gostilničarju Antonu Strgarju in v Zagreb k „Crnemu“ tudi Martin Bajc in Jože Pirkovič iz Šentjerneja. Partijske povezave so tekle preko družine Kopinič v Radovičih, po okupaciji, jeseni 1941, pa je Jože Borštnar po naročilu centralnega komiteja KP Slovenije preko Vivodovega doma v Krmačini vzpostavil zvezo med hrvatsko in slovensko partijo.⁶

Od društev, katerih dejavnost so usmerjale napredne družbene sile, med njimi komunistična partija, so v prvi vrsti širile obzorja in dvigala revolucionarno zavest društva kmetijskih fantov in deklet (DKFID). Med njihovimi vzorniki sta bila kmečka voditelja Matija Gubec in Stjepan Radić. Slednji je na kmetiskem taboru na Krškem polju leta 1925 govoril okoli 15 000 zborovalcem, med katerimi so bili hrvatski kmetje, ki so se pripeljali s posebnim vlakom, z godbo, pevskim in tamburaškim zborom, oblečeni v narodne noše. Hrvatski kmetje so se udeležili kmetijskega tabora na Krškem polju, znanem po skupnih bojih upornih slovenskih in hrvatskih kmetov z osovraženi fevdalnimi izkoriščevalci februarja 1573, tudi sredi avgusta 1932.

4 Anton Štampohar: Iz revolucionarne preteklosti na območju Gorjancev 1918–1941, Novo mesto 1983.

5 Tone Štampohar: „Boljševik“ kot prvi ilegalec, Dolenjski list, št. 21–22, leto 1977.

6 Isto kot op. 4; Jože Borštnar, ustni vir.

Da so bili sosednji hrvatski predeli seznanjeni z obstojem društev kmetskih fantov in deklet in njihovo vlogo, potrjujeta tudi naslednja dogodka: Maja 1934 je krški pododbor Zveze društev kmetskih fantov in deklet priredil izlet na Stojdrago na Žumberku, julija istega leta ja DKFID Griblje plavalno tekmo na Kolpi, ki si jo je s hrvatske strani ogledalo nad 300 prebivalcev. V govoru pred tekmo je bila naglašena potreba po slogi med Slovenci in Hrvati in nad 700 prisotnih Slovence je svoje sosede pozdravilo s trikratnim „živio!“ klicem.⁷

Največjo manifestacijo Slovencev in Hrvatov na tem območju predstavlja veliko zborovanje združene opozicije 10. novembra 1935 v Jurovskem Brodu, ki se ga je udeležilo 7000 Hrvatov in 2000 Slovencev. Med govorniki sta bila tudi Peter Koren in Franc Špehar in oba sta se zavzemala za sodelovanje med sosednjima narodoma.⁸

Poleg sestankov opozicije v Zagrebu, ki so se jih udeleževali tudi zastopniki Dolenjske in Bele krajine, v Novo mesto pa je prihajal Krunoslav Batušić, so predstavljale pomembno vez vsakokratne občinske in še posebej skupščinske volitve. Ob tem velja dodati, da je prišlo na vzhodu Dolenjske in še zlasti v Beli krajini do množičnega opozicionalnega gibanja pod vplivom zvez z dr. Mačkovo Hrvatsko seljačko stranko. Vanj so se vključevali tudi komunisti, ki so v pogojih ilegale izkoriščali gibanje za delovanje in širjenje revolucionarnih idej, sicer pa so se zavedali, da je tudi dr. Maček nosilec preživelih idej, kar je potrdil s sporazumom z Dragišo Cvetkovićem avgusta 1939, ko je postal podpredsednik jugoslovanske vlade in hud nasprotnik vseh protifašistov.

Na skupščinskih volitvah 5. maja 1935 je v novomeškem okraju na državni listi dr. Vladimira Mačka kandidiral Krunoslav Batušić. Zanj je bilo oddanih 2541 glasov, medtem ko jih je Jevtičeva lista dobila 4451. V okraju Črnomelj je vladna lista zmagala z 22 glasovi večine. Toda ker je volilna komisija zaradi pomanjkljive izreke ob glasovanju razveljavila 264 glasov samo v občini Dragatuš, oddanih za opozicionalnega kandidata, kar pomeni, da je bila dejanski zmagovalec opozicija, je prišlo do protirežimskih demonstracij, med katerimi je bil ubit mali kmet Mihael Gorše; bil je prva žrtev ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji.

Že teden pred volitvami sta Jože Pirkovič in Martin Bajc v Šentjerneju, celo na žandarmerijski postaji, in okoliških vaseh izpisovala protirežimske in prokomunistične parole.

Nasprotniki tega gibanja v Sloveniji so zlasti Belokranjcem očitali, da si prizadevajo za priključitev Bele krajine k Hrvatski, kar je zanikal sam dr. Maček ob svojem obisku v Črnomlju v začetku septembra 1935.

Eno od žarišč komunističnega gibanja na širšem območju Gorjancev je bilo v Semiču, kjer sta delovala dr. Lojze in Jože Mihelčič. Slednji je na dan občinskih volitev 28.

7 Kmetški list 1932, št. 31 n 32; Gruda 1934, št. 6; Kmetški list 1943, št. 30.

8 Slovenska zemlja, 15. in 29. november 1935; Ljudska pravica, 24. december 1935.

februarja 1937 zaradi ponarejenega volilnega izida organiziral demonstracije in udeleženci so poleg vzklikanja parol zapeli tudi znamenito revolucionarno pesem „Kosec koso brusi“, nastalo že leta 1933 v DKFID Gradac. Na ustanovnem kongresu Komunistične stranke Slovenije aprila 1937 je bil Jože Mihelčič izvoljen za člana njenega centralnega komiteja, decembra 1941 pa ga je italijansko vojno sodišče kot političnega komisarja Belokranjske partizanske čete obsodilo na smrt. Bil je prvi Slovenec, ki je bil za časa italijanske okupacije po obsodbi tudi ustreljen.⁹

Novo razmere po napadu fašističnih sil na Jugoslavijo in njeno razkosanje so se odražale tudi na območju Gorjancev in Žumberka. Okupatorji so slovensko in hrvatsko ljudstvo, dotlej živečo v eni državi, skušali razdvojiti z državno mejo med novonastalo „Ljubljansko pokrajino“ v okviru fašistične Italije in samozvano ustaško Nezavisno državo Hrvaško ter z mejo med Spodnjo Štajersko v okviru nemškega rajha in ustaško tvorbo. Toda stiki med dvema sosednjima narodoma, stkani med obema vojnoma in v preteklih stoletjih, so se kljub temu nadaljevali, tokrat v skupnem oboroženem boju proti okupatorjem in domačim izdajalcem, od začetkov vstaje pa vse do končne zmage. O tem priča tudi nad 30 pomnikov v Beli krajini, vzhodni Dolenjski in na Žumberku. Da bi trajno ohranili revolucionarno izročilo na območju Žumberka in Gorjancev iz let narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije ter pospešili gospodarski razvoj je bil 15. decembra 1978 v Sošicah podpisan Družbeni dogovor o ustanovitvi Skupnosti spominskega območja Žumberak–Gorjanci s sedežem v Jastrebarskem. Teritorialno obsega blizu 50 krajevnih skupnosti iz občin Brežice, Črnomelj, Jastrebarsko, Krško, Metlika, Novo mesto, Ozalj in Samobor.¹⁰

9 Anton Štampohar: Kronološki pregled naprednega političnega gibanja na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje v letih 1931–1941, Delavska telovadna in kulturna zveza „Svoboda“, podružnica v Novem mestu, Novo mesto 1983.

10 Samo na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje so bili v spomin na delovanje hrvatskih partizanskih enot, političnih organov in zalednih ustanov postavljeni naslednji pomniki: Cerkvišče, občina Črnomelj (spomenik, avtor akademski kipar Jakob Savinšek): napad belokranjskih partizanov v bližini vasi na patroljo mejnih miličnikov in finančnih stražnikov 6. septembra 1941, v katerem je sodeloval samo po imenu znani Savo, jugoslovanski vojak, po rodu Srb; Gornje Laze, občina Črnomelj (spomenik, avtor akademski kipar Stojan Batič): med italijanskim napadom na borce Belokranjske partizanske čete v noči na 3. november 1941 je padel tudi Pavle Kranjac iz vasi Kunič na desnem bregu Kolpe nasproti Marindola; Veliki Cerovec, občina Novo mesto (spominska plošča): med napadom Belokranjskega bataljona in čete Gorjanskega bataljona na postojanko obmejnih miličnikov zgodaj zjutraj 28. junija 1942 je padel Janko Popović iz Drag v predvojni občini Radatovići; Radovići, občina Metlika (spomenik): partijskim vezam med slovenskimi in hrvatskimi komunisti, ki so šle preko Kopiničeve domačije že pred vojno; Cerov log, občina Novo mesto (spominska plošča): v tem predelu sta se jeseni 1942 oziroma v prvi polovici leta 1943 zadrževali 4. NOUB Hrvatske in 13. NOUB „Josip Kraš“, preimenošana v proletarsko brigado „Rade Končar“; Kvasica, občina Črnomelj (spomenik, avtor akademski kipar Jakob Savinšek): ena največjih partizanskih zmag nad sovražnikom v Sloveniji, ki jo je 22. septembra 1942 izbojevala 4. NOUB Hrvatske; Tanča gora, občina Črnomelj (grob): nad vasjo je pokopan borec 4. NOUB Hrvatske Janko Jančič, ki ga je ustrelil italijanski oficir pred odločilnim spopadom 22. septembra 1942 pri Kvasici; Suhor, občina Metlika (spominska plošča): v noči na 27. november 1942 je 13. NOUB „Josip Kraš“ ob sodelovanju Cankarjeve brigade uničila belogardistično in italijansko postojanko; Suhor, občina Metlika (spominska plošča): med padlimi borci in žrtvami fašističnega nasilja je napisan tudi Milan Rončević; Grabrovec, občina Metlika (spominska

plošča): na plošči omenjenega boja 5. decembra 1942 ni bilo, pač pa je 13. NOUB „Josip Kraš“ 28. novembra 1942 napadla Italijane iz Metlike, ki so bili na poti iz Radatovičev proti Suhorju, kjer naj bi pobrali trupla padlih v napadu v noči na 27. november 1942; Gornja Lokvica, občina Metlika (grob): v bližini vasi sta pokopana borca 13. proletarske brigade „Rade Končar“, ki sta bila ubita 19. aprila 1943; Šentrupert, občina Trebnje (spomenik, avtor akademski kipar Stane Keržič): v napadu na belogardistično postojanko v začetku maja 1943 je padlo 13 borcev 13. proletarske brigade „Rade Končar“, med njimi narodni heroj Ilija Popović; Krmačina, občina Metlika (spominska plošča): dne 20. maja (ne 24. maja) 1943 je sovražnik ubil Borisa Reljaca, obveščevalnega oficirja II. operativne cone Hrvatske, in njegovega spremljevalca Miljenka Jelušića; Gorenji Podšumberk, občina Trebnje (spomenik, avtor arhitekt Boris Kobe): Dne 30. julija 1943 je sovražna granata ubila načelnika glavnega štaba NOV in PO Slovenije Milovana Šaranovića in komandanta XV. divizije Predraga Jevtića-Dragana ter namestnika političnega komisarja glavnega štaba NOV in PO Slovenije Ivana Kavčiča-Nandeta. Vsi trije so bili proglašeni za narodne heroje. Njim je posvečena tudi spominska plošča na hiši Janeza Strajnarja in spominska plošča na bližnjih Selih pri Šumberku; Adlešiči, občina Črnomelj (spominska plošča): v tem kraju je od leta 1943 delovalo Karlovško vojno področje in bolnišnica; Bojanci, občina Črnomelj (spominska plošča): v tem kraju in v bližnjem gozdu je od leta 1943 delovala bolnišnica Karlovskega vojnega področja; Adlešiči, občina Črnomelj (spominska plošča): v tej vasi je bil od leta 1944 razmnoževan Karlovački tjednik, glasilo okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Karlovac; Metlika, občina Metlika (spomenik, avtor[Jože Koželj]): posvečen je bratstvu in enotnosti sosednjih narodov in skupnim bojem slovenskih in [hrvaških] partizanskih enot julija 1944 na vzhodnem Žumberku in pred Metliko; Draga, občina Metlika (spomenik): v vasi sta se zadrževala tudi štab 2. operativne cone Hrvatske in 13. proletarska brigada „Rade Končar“; Gorenje Vrhpolje, občina Novo mesto (spomenik, avtor arhitekt Zdenko Hlavaty): posvečen je tudi bratskemu sodelovanju s hrvaškimi partizani; Kočevski Rog, občina Črnomelj in Novo mesto (grobišča): med umrlimi ranjenci v postojankah Slovenske centralne vojne partizanske bolnice so bili tudi borci hrvaških partizanskih enot; Adlešiči, občina Črnomelj (grobišče): na pokopališču je pokopanih 7 v bolnišnici umrlih hrvaških partizanov; Bojanci, občina Črnomelj (grobišče): na pokopališču je pokopanih 5 v bolnišnici umrlih hrvaških partizanov; Preloka, občina Črnomelj (grob): na pokopališču je pokopan hrvaški partizan; Vinica, občina Črnomelj (grobišče): na pokopališču je pokopanih 9 hrvaških partizanov. Vir: Fototeka oddelka NOB Dolenjskega muzeja Novo mesto.

[V fototeki oddelka za novejšo zgodovino Dolenjskega muzeja Novo mesto je shranjenih veliko slik spominskih obeležij, ki jih je naredil Anton Štampohar v obdobju od 70. do 90. let 20. stoletja. Muzej hrani tudi nekaj gradiva na temo postavitve spominskih obeležij in nekaj njegovih zapisov bi bilo lahko iz teh virov. Zgoraj navedeni podatki, zlasti opisi posameznikov oziroma kako so umrli- zgodbe itd, pa seveda niso v tem gradivu in nam viri, ki jih je uporabil Štampohar, niso znani.]

Italijansko-hrvatska in nemško-hrvatska meja na Žumberku–Gorjancih in v Beli Krajini leta 1941

Italijansko-hrvatska meja

Občina Radatovići

V primerjavi z dogajanjem ob nemško-italijanski razmejitveni črti na Dolenjskem na desnem bregu Save, kjer je, preden se je v prvi polovici junija 1941 ustalila, prihajalo do pronemških manifestacij, med katerimi je tekla tudi slovenska kri,¹¹ je bila meja med Ljubljansko pokrajino in Nezavisno državo Hrvatsko (NDH) na območju Gorjancev in Bele krajine manj nemirna, kar pa ne pomeni, da je šlo brez zapletov. Bistvo mejne problematike na navedenem območju je bilo, prigrabiti si čim več ozemlja na škodo svojega zaveznika, čeprav so bila izhodišča različna. Nemški okupator je skušal v svoj prid izkoristiti manifestacije in zbiranje podpisov za priključitev delov Dolenjske k rajhu, Italijani pa so se v enem primeru, tj. glede občine Radatovići, sklicevali na meje predvojne Dravske in Savske banovine oziroma Banovine Hrvatske od konca avgusta 1939.

Mejno vprašanje med Ljubljansko pokrajino in NDH glede delov črnomaljskega okraja je postalo pereče še pred sklenitvijo pogodbe o določitvi italijansko – hrvatske meje, ki sta jo 18. maja 1941 v Rimu podpisala Benito Mussolini in Ante Pavelić. Predvsem je zadevalo občino Radatovići, ki si jo je lastila NDH. Manj pomembno je bilo vprašanje pristojnosti nad območjem katastrske občine Marindol ob levem bregu Kolpe. V obeh primerih je bila Italija nepopustljiva in je tako občino Radatovići kot območje Marindola, slednje iz strateških razlogov, vključila v Ljubljansko pokrajino.

Do spremembe predvojne banovinske meje je prišlo tudi v okraju Brežice, kjer so Nemci odstopili nekaj slovenskih vasi NDH.

Občina Radatovići je bila ustanovljena leta 1924 in je spadala v okraj Jastrebarsko. Po razdelitvi države na banovine je bil slovenski črnomaljski okraj 3. oktobra 1929 vključen v Savsko banovino s sedežem v Zagrebu. Sredi leta 1931 je bil črnomaljski okraj razdeljen na dva okraja in sestavni del novoustanovljenega okraja Metlika je bila tudi občina Radatovići. Ko sta bila 1. septembra 1931 oba okraja priključena Dravski banovini s sedežem v Ljubljani, je občina Radatovići še nadalje ostala v okraju Metlika, oziroma od srede avgusta 1936, ko je bil okraj Metlika ukinjen, v okraju Črnomelj. Ne glede na

11 Najhuje je bilo 2. maja 1941 v Starem trgu pri Trebnjem, kjer so italijanski vojaki in karabinjerji streljali na pronemške demonstrante, ki so jim Nemci obljubljali, da bodo takoj za njimi zasedli Trebnje. Sedem delavcev, kmetov in kmečkih sinov *ter mežnar* je bilo mrtvih: 25-letni Franc Tavčar s Primštala, 28-letni Janez Nose z Repč, 27-letni Anton Kaferle s Križa, 43-letni Ignacij Bukovec z Račjega sela, 28-letni Franc Udovič z Repč, 17-letni Rafael Smole z Gorenje Dobrave in 45-letni Alojz Ratajec, ki ga je krogla ubila na njegovem domu v Kamni gori. Po štirih dneh zdravljenja v bolnišnici v Kandiji je podlegel ranam 28-letni Alojz Peskar z Blata. Ranjenih je bilo najmanj sedem demonstrantov, 21 pa so jih Italijani aretirali in kasneje odgnali v zapore v Italiji. Vir: Mrliška knjiga župnije Trebnje; Zoran Hudales: Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975.

upravno pripadnost Dravski banovini je ves čas spadala pod pristojnost okrajnega sodišča v Jastrebarskem in vojaškega okrožja Karlovac, v verskem oziru pa pod grškokatoliški dekanat Žumberak in rimskokatoliški dekanat v Jastrebarskem. V letih pred vojno je v občini, ki je merila 3984 ha, živelo blizu 2000 prebivalcev, v veliki večini srbsko-hrvatskega rodu in grškokatoliške veroizpovedi.¹²

Teritorij Žumberka, ki je meril 237 km², je že v 13. stol. spadal pod Kranjsko in so ga kranjski deželni knezi dajali v najem. Bil je tudi v okviru Vojne krajine in leta 1865 je bil dodeljen Hrvatski. Občina Radatovići je predstavljala eno šestino te pokrajine.¹³

Iz dokumenta, ki ga je državni tajnik v zunanjem ministrstvu NDH dr. Mladen Lorković 15. julija 1941 naslovil na italijanskega poslanika pri Paveličevi vladi v Zagrebu Raffaella Antonia Casertana [Avtor je najprej uporabil pravilno ime italijanskega diplomata, potem pa ga prečrtal in napačno zapisal Antonia, pravilno torej Raffaele Casertana.], je razvidno, da je banovina Hrvatska že v marcu 1941 pripravila zakonsko odredbo z namenom, da občino Radatovići ponovno priključi okraju Jastrebarsko. Že so pričeli s pripravami, toda sama priključitev zaradi dogodkov konec tega meseca in v začetku aprila ni bila izvršena. Na kakšen način naj bi do tega prišlo, ali v dogovoru z Dravsko banovino ali na podlagi enostranske odločitve, iz dokumenta ni razvidno.¹⁴

Po razpadu Jugoslavije je ustaška NDH, ki jo je polkovnik in kasnejši „vojskovodja“ Slavko Kvaternik proglasil 10. aprila 1941, pohitela in še pred prihodom italijanskih vojaških in civilnih oblasti v Belo krajino je njeno ministrstvo notranjih zadev 25. aprila 1941 priključilo občino Radatovići k NDH. O tej odločitvi je predstojnik okraja Jastrebarsko Gothardi že naslednji dan obvestil občino Radatovići. V uvodu je zapisal, da je bila odločitev o priključitvi sprejeta na prošnjo prebivalstva občine in društva Žumberčanov v Zagrebu, nato pa je v skladu te odločitve nanizal vrsto na občino nanašajočih se odredb:

- a. Občina Radatovići se od 27. aprila 1941 šteje za sestavni del okraja Jastrebarsko, kar mora biti takoj razglašeno na običajen način,
- b. Občinska uprava se mora v svojem delu in organizaciji ravnati po predpisih Zakona o občinah iz leta 1933, v kolikor niso v nasprotju z zakonskimi odredbami NDH,
- c. Vse zakonske odredbe, izdane po 10. aprilu 1941, ki so objavljene v Narodnih Novinah, uradnem listu Države Hrvatske, veljajo tudi za občino Radatovići in občinsko vodstvo jih je dolžno razglasiti na običajen način. Službo javne varnosti na območju občine bo izvajala orožniška postaja v Kostanjevcu in organi županstva občine,
- d. Vse službene pošiljke je treba do nadaljnjega oddajati in prevzemati na železniško postaji Bubnjarci.

Županstvu občine Radatovići je bilo obenem naloženo, da mora o navedenem obvestiti doslej predpostavljeno okrajno načelstvo v Črnomlju in ga zaprositi, da mu izroči arhiv, nanašajoč se na njihovo občino.

12 Isto kot op. 9; dopis dr. Mladena Lorkovića z dne 15. julija 1941, Arhiv Hrvatske, fond Žumberak 1941.

13 Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

14 Dopis dr. Mladena Lorkovića z dne 15. julija 1941, Arhiv Hrvatske, fond Žumberak 1941.

Prepis dopisa okrajnega predstojnika Gothardija je županstvo občine Radatovići 29. aprila odposlalo v vednost okrajnemu načelstvu v Črnomelj s prošnjo, da ukrepa v skladu z odločitvijo hrvatskih oblasti. Pod podpisom župana Nikole Badovinca in tajnika Salka Androlića je bil odtisnjen občinski žig, na katerem je bilo z roko napisano „Država Hrvatska“.¹⁵

V začetku maja je občina uporabljala okrogel žig z napisom „Opština Radatovička“, v njegovem odtisu pa so z roko izpisovali „Nezavisna Država Hrvatska“. Slednje so morali opustiti, tako da so v naslednjih mesecih odtisovali žig samo z imenom občine. Konec julija je občina sporočila okrajnemu civilnemu komisariatu, da si novega dvojezičnega žiga še ni oskrbela, «ker vprašanje pripadnosti te občine ni končno rešeno». Kljub temu je morala občina naročiti žig, ki pa je imel, kljub temu, da je italijanski okupator uzakonil dvojezičnost, z italijanščino na prvem mestu, napis namesto v hrvatskem v slovenskem jeziku: «Občina Radatovići Kraljevina Italija – Ljubljanska pokrajina».¹⁶

Občina Radatovići je z odločitvijo o priključitvi k NDH ravno tako 29. aprila obvestila žandarmerijsko postajo Dolnji Suhor, pod katero pristojnost je sodila, ter osnovni šoli v Radatovićih in Dragah. To je imelo za posledico, da sta bili obe šoli nekaj časa zaprti.

Na enostranski ukrep priključitve so italijanske zasedbene oblasti nemudoma reagirale. Kraljevi civilni komisariat za zasedeno slovensko ozemlje v Ljubljani je 3. maja okrajnemu glavarstvu v Črnomlju nedvoumno sporočil:

„S Kraljevim odlokom od 2. V. 1941 je bilo zasedeno slovensko ozemlje proglašeno kot integralni del kraljevine Italije in tvori Ljubljansko provinco. Črnomaljski srez je v vsej svoji celoti del imenovane province“.

O tem je bilo glavarstvo dolžno obvestiti občino Radatovići in jo pozvati, da svoj dopis šoli v Radatovićih prekliče. Obenem mu je bilo naročeno, da poroča o razmerah v tej občini.¹⁷

Ne glede na naglo ukrepanje in odločno stališče italijanskih oblasti je NDH še najprej delovala za priključitev. Dne 8. maja je občina Radatovići obvestila okrajno načelstvo v Črnomlju, da ji je Ministrstvo notranjih zadev NDH telefonsko ukazalo, da mora ravnati po odredbi z dne 25. aprila, nastali spor pa da bodo hitro rešili neposredno med Visokim komisarjem za Ljubljansko pokrajino in Ministrstvom notranjih zadev in sicer v tej smeri, da bo občina Radatovići ostala v okviru NDH.¹⁸

Toda italijanske oblasti v Ljubljani volje do pogajanj niso kazale in že 9. maja je Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli odredil, da se občina Radatovići, dotlej podrejena okrajnemu sodišču v Jastrebarskem, priključi sodnemu okraju Metlika.¹⁹

15 Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana, fasc. 146/2 (vnaprej IZDG 146/2).

16 IZDG 146.

17 IZDG 146/2.

18 IZDG 146/2.

19 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 38. kos, 10. maj 1941.

Težave pri izvajanju tega odloka so se pokazale ob reševanju konkretnih primerov, npr. ob zapuščinskih razpravah, saj je celoten arhiv, nanašajoč se na občino Radatovići, ostal pri okrajnem sodišču v Jastrebarskem. Zaradi tega je pri generalnem konzulatu NDH v Ljubljani 22. aprila 1942 pisno posredoval Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino, toda še v začetku junija 1942 je okrajno sodišče v Metliki poročalo, da ni iz Jastrebarskega dobilo nobenih spisov, na prošnjo za podatke iz zemljiške knjige pa sodišče sploh ni odgovorilo.²⁰

Pred določitvijo meje med Ljubljansko pokrajino in NDH in kasneje je bila občina Radatovići v neposrednih pismenih stikih z okrajem Jastrebarsko, ko je reševala vprašanje vrnitve vozov svojih občanov, ki jim jih je mobilizirala razpadla jugoslovanska vojska in so se nahajali v Veliki Mlaki v občini Velika Gorica in v Mali Mlaki v občini Odra. Šlo je za vozove 25 lastnikov v skupni vrednosti 83 000 din. Kljub temu, da je bilo občini Velika Gorica naročeno, da takoj poskrbi za vrnitev, so to vprašanje urejali še v letu 1942. V pismenih stikih je občina Velika Gorica še 15. januarja 1942 štela občino Radatovići za sestavni del okraja Jastrebarsko.

Sprva je bilo predvideno, da bi, v kolikor se ne bi predstavnik občine s hrvatskimi oblastmi dogovoril za brezplačen prevoz vozov po železnici do Metlike, odšli lastniki osebno ponje, zato je občina zaprosila okrajno glavarstvo v Črnomlju za dovoljenje tajniku Salku Androliću, a odgovor je bil, da je za izdajo pristojen policijski komisariat v Metliki. Ko so se obrnili nanj, je-ta kratko odgovoril, da mora biti prošnja napisana v italijanskem jeziku. Čeprav je občina Velika Gorica obvestila občino Radatovići, da bo vozove vrnila lastnikom 5. februarja 1942 na sejmišču v Veliki Gorici, do tega ni prišlo in vmešal se je celo Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino.²¹

Vprašanje razmejitve med fašistično Italijo in ustaško NDH sta 21. in 22. aprila 1941 na pogajanjih na Dunaju obravnavala že zunanja ministra Nemčije in Italije Joachim von Ribbentrop in Galeazzo Ciano, a se nista sporazumela zaradi prevelikih teritorialnih zahtev Italije do Hrvaške. Med drugim je bilo sklenjeno, naj se Italija o tem pogaja neposredno z NDH. Poleg neposrednih stikov poslaništev v Rimu in Zagrebu sta se Ciano in Pavelić sestala dvakrat: prvič 25. aprila v Ljubljani in drugič, ko je razgovorom prisostvoval tudi Mussolini, 7. maja 1941 v Tržiču (Monfalcone) v severni Italiji.²² Rezultat teh pogajanj so bile t. i. Rimske pogodbe, podpisane 18. maja 1941 v Rimu. Drugi člen že omenjene pogodbe o določitvi meja

20 IZDG 146.

21 IZDG 146/1.

22 Dnevnik grofa Ciana, Zagreb 1948. – Iz dnevnika zunanjega ministra fašistične Italije grofa Galeazza Ciana, zeta Benita Mussolinija, je razvidno, da je imel izredno slabo mnenje o voditeljih ustaške Hrvaške. Tako si je ob srečanju v Ljubljani in Tržiču zapisal, da Pavelić obkroža krdelo njegovih razbojnikov, kar daje njegovemu potovanju nenavaden izgled Divjega zahoda.

med Kraljevino Italijo in Kraljevino Hrvatsko²³ je določal, da bo končno mejo med obema državama, vključno z območjem Ljubljanske pokrajine, določevala komisija, sestavljena iz predstavnikov italijanske in hrvatske vlade. Določevanje meje se mora izvršiti v duhu pravičnosti, upoštevajoč geografske razmere, potrebe ekonomske nara-ve in prometnih zvez.²⁴

Italijanski odnos do mejnega vprašanja oziroma do NDH je bil podoben ravnanju Nemčije do Italije, ki ga je predsednik italijanske vlade in vrhovni poveljnik italijanskih oboroženih sil Benito Mussolini na sestanku v Gorici 31. julija 1942 označil z besedami:

„Po zlomu Jugoslavije smo dobili v roke polovico pokrajine (tj. Slovenije, o. a.), potrebno pa je dodati, bolj siromašno polovico.

Nemci so nam sporočili meje; mi smo lahko to samo vzeli na znanje – april 1941“.²⁵

Tako je italijanski poslanik Casertano 3. julija 1941 poslal ministru Lorkoviću zemljevid z vrisano mejo Ljubljanske pokrajine, ki je bila s kraljevim ukazom št. 291, objavljenim 3. maja 1941, priključena Italiji. Obenem mu je priložil omenjeni kraljevi ukaz in zapisal, da „*črta, označena na zemljevidu, ne more utrpeti bistvenih sprememb, razen morebitnih drobnih popravkov na kraju, kjer so postavljeni mejni kamni*“. To pomeni, da je tekla meja po Gorjancih in po reki Kolpi po isti črti, ki je omejevala dravsko banovino, z izjemo vasi Marindol, Milići in Paunovići.

Na to Casertanovo noto je minister Lorković v odgovoru 15. julija najprej opozoril na nejasnost oziroma netočnost z rumeno in črno barvo vrisane mejne črte zahodno od Samobora. Šlo je za območje kote 865, ki ga je rumena črta vključevala v Ljubljansko pokrajino, črna pa ga je puščala pod Hrvaško, kjer je bilo tudi pred vojno.

Obširneje pa je Lorković utemeljeval hrvatska pričakovanja po vključitvi občine Radatovići k NDH. Za doseg tega cilja je navajal zgodovinske, narodnostne in druge argumente, se skliceval na gospodarsko²⁶ in kulturno povezanost s Hrvatsko. Priključitev občine k Dravski banovini je označil kot posledico „*volilne geometrije v korist diktatorske*

23 Za kralja Hrvatske je bil predviden sin italijanskega kralja Vittoria Emanuela III. To je bil vojvoda Spoletski, ki naj bi postal Tomislav II. Zaradi vstaje *in drugih razlogov* do njegovega kronanja ni prišlo. Na povratku iz Rima, kjer je delegacija NDH na dan podpisa Rimskih pogodb svečano ponudila krono hrvatskega kralja Zvonimira italijanski kraljevi hiši, se je Pavelić s spremstvom ponovno ustavil v Novem mestu, kjer sta ga sprejela komandant divizije „Isonzo“ general Federico Romero in civilni komisar dr. Ottone Griselli.

24 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIII, knjiga 1, dokument št. 19 (vnaprej: Zbornik XIII/1-19).

25 Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI. del, 3. knjiga, dokument št. 188 (vnaprej: Zbornik VI/3 – 188).

26 Navedba o gospodarski povezanosti občine Radatovići s Hrvatsko je bila v nasprotju z dejstvi.

vladavine“. Casertana je zaprosil, naj priporoči kraljevski vladi rešitev, ki bo ugodna za Hrvaško.²⁷

Drugih dokumentov, ki bi govorili o reševanju pripadnosti občine Radatovići po diplomatski poti, zaenkrat ni na razpolago, toda rešitev je znana: občina je, vsaj formalno, kajti vmes je odločilno poseglo narodnoosvobodilno gibanje Hrvatske, vse do kapitulacije Italije ostalo v Ljubljanski pokrajini.

Razumljivo je, da so tudi italijanske vojaške in civilne oblasti v Beli krajini budno spremljale razpoloženje prebivalstva v zvezi s pripadnostjo občine. Ne da bi navajali razloge, razen da omenimo narodnostno poreklo prebivalstva občine, lahko trdimo, da si je večina iz strahu pred morebitnimi ustaškimi represalijami želela ostati v Ljubljanski pokrajini. Seveda so bile tudi izjeme, ki so s proustaških stališč in pod vplivom hrvatske razmejitvene podkomisije agitirali med prebivalstvom za priključitev k Hrvatski.

Tako je poveljnik 23. pehotnega polka „Como“ v Črnomlju polkovnik Giorgio Carpitella že 23. julija javljal, da v vasi Radatovići, kjer je razporejeno le 7 finančnih stražnikov, obstaja aktivna protiitalijanska propaganda. Za njene nosilce je označil župana Nikolo Badovinca, občinskega tajnika Salka Androlića, župnika Ilijo Krajačića, tajnikovo ženo učiteljico Paulo, učiteljico Zlato Demšar in poštarico Mono Bulić. Hrvatski orožniki ustavljajo in zapirajo ljudi, ki jih sumijo, da hočejo italijansko zaščito, tj. so za to, da jih zasedejo Italijani. Dne 22. julija, ko je bil na uradnem obisku v občini Radatovići civilni komisar iz Črnomlja inženir Emilio Cassanego, je bil na sedežu občine tudi komandant posadke v Metliki major Nicolo Bruni. Predstavnikom krajevnih oziroma občinskih oblasti je odločno povedal, da je med dvema prijateljskima narodoma vsaka propaganda nepotrebna. Polkovnik Carpitella je poročilo zaključil z vtisom majorja Brunija, da ni pričakovati sovražnih nastopov proti posadki finančne straže v Radatovićih. Menil pa je, da je nujno, da območje Radatovićeve, kjer se nahajajo izviri metliškega vodovoda, pripada Italiji.²⁸

Omemba vodovoda terja naslednje pojasnilo: načrti za izkoriščanje zalog pitne vode na Gorjancih so bili izdelani že leta 1937. Izgradnja vodovoda za severni del Bele krajine v letu 1942 je bila financirana iz proračuna Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino. Predstavljala je največje javno delo v občini za časa italijanske okupacije, pri katerih je bilo sredi leta zaposlenih 10 do 15 delavcev.²⁹

V skladu z navodili je tajnik občine Salko Androlić 25. julija okrajnemu civilnemu komisariatu v Črnomlju poročal, da sta tega dne prišla v Radatoviće okrajni predstavnik iz Jastrebarskega in okrajni poljedelski referent z namenom ureditve prehrane občine. Ko jima je pojasnil odredbo okrajnega civilnega komisarja, po kateri predstavniki

27 Isto kot op. 14.

28 IZDG 144.

29 IZDG 146/1; Do vode po predvojnih načrtih, Dolenjski list, 24. april 1986.

hrvatskih oblasti v občini niso smeli uradovati, sta se oba, kakor tudi spremljajoča orožnika, vrnila v Jastrebarsko.³⁰

Že sredi maja 1941 so bila županstva obveščena, da je po odredi komandanta italijanske II. armade hrvatskim oblastem iz Zagreba ali z ozemlja, zasedenega po Italijanih, prepovedano naslavlјati na civilno prebivalstvo kakršnekoli razglase ali naredbe političnega značaja. Odloka niso izvajali, saj je bil že čez nekaj dni preklican.³¹

Italijanske oblasti so bile pozorne na celotno dogajanje v občini. Polkovnik Carpitella je 27. julija poslal civilnemu komisarju in komandi I. bataljona v Metliki italijanski prevod proglosov občine Radatovići, o katerih je menil, da ni v njih ničesar, kar bi bilo naperjeno proti italijanskim oboroženim silam. Med drugim so vsebovali obsežna navodila proti požarom na poljih in v gozdovih, ki bi jih zanetila bodisi nemarnost ali zažigalna sredstva – fosforne ploščice, vržene iz sovražnih letal. Pojasnjeno je bilo, kako te ploščice delujejo in kako je treba gasiti požar, pri čemer morajo sodelovati vsi za delo sposobni. Vsem posestnikom, ki bi hoteli zgraditi silos, je bilo svetovano, naj zaprosijo za podporo pri civilnem komisariatu v Črnomlju. V zvezi s preskrbo z moko je bil naveden seznam trgovcev in vasi, ki so obvezane kupovati moko pri njih. Prijava zalog ječmena in zmesi je bila obvezna. Vsem, ki bodo širili neresnične in alarmantne vesti, je bilo zagroženo s strogo kaznijo. Izdana je bila prepoved sekanja lesa v gozdovih, promet z lesom pa so urejevali posebni predpisi.

Dokaj nenavadno pa je bilo, da so razširili proglas Anteja Pavelića, ki se je nanašal na dogajanje na Hrvatskem. V njem je bilo rečeno, da je treba vsakogar, ki bo širil glasove, kako so začeli na Hrvatskem preganjati del prebivalstva, takoj izročiti državnemu sodišču. Ravno tako pred sodišče je treba postaviti vsakogar, ki bi izvrševal nasilje proti prebivalstvu ali ustaškim organizacijam. Kdor od članov ustaških organizacij ali ustaške milice bi kaj takega zagrešil, bo na mestu ustreljen.

Po zakonu je treba preganjati vsakogar, ki bi storil nasilje nad osebami ali njih imetjem, ki pripadajo Hrvatski Državi, ali tujim državljanom. V vsakem primeru takih presstopkov je treba takoj javiti (Poglavniku), da v potrebi da vojaško pomoč ali pomoč svoje osebne garde.

To je treba storiti, kadar se na ozemlju Hrvatske pojavijo oborožene skupine „četnikov“ ali ostankov srbske vojske, ali proti komurkoli, ki nima dovoljenja za prebivanje v Hrvatski. Vse oblasti imajo pravico uporabiti proti njim hladno in strelno orožje in lahko pokličejo na pomoč redne ustaške čete ali Prostovoljsko milico Hrvatske Države. Vse, ki so se vrinili v vrste ustašev, pa so bili preje proti nam, tj. ustašem, je treba najkasneje v osmih dneh izključiti in proti njim uvesti proces. Pavelić je v proglosu ponovno pozval vse, da je treba opustiti vsako vmešavanje s strani druge države ali oseb; tako dejanje je

30 IZDG 146.

31 IZDG 150/I – 9.

sabotaža in bo kaznovano. Če kdo misli, da je bil kje kršen zakon, naj to javi oblastem ali vladi ali Poglavniku osebno bodisi pismeno ali po telefonu.³²

Do novih zapletov zaradi meje med Italijo in Hrvaško je prišlo jeseni 1941, ko je v občini Radatovići in v nekaterih krajih ob Kolpi delovala razmejitvena podkomisija NDH.

Na italijanski strani je bila na podlagi odredbe „Centralne komisije za določitev novih meja pri zunanjem ministrstvu“ ustanovljena „Pokrajinska komisija za določitev italijansko-hrvatske meje“ s sedežem na Reki pri komandi vojaške posadke. Njen predsednik general Lorenzo Mugnai je o tem 5. avgusta 1941 obvestil najvišje državne organe ter guvernerja Dalmacije, prefekta Reške pokrajine in Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino. Komisiji je bilo naloženo, da najprej izvrši razmejitvena dela na mejni črti med Reško pokrajino in hrvaško mejo ter slovensko mejo oziroma Ljubljansko pokrajino, nakar bi nadaljevala z določevanjem meje na Hrvaškem in v Črni gori. V ta namen je zbirala kartografske, statistične, administrativne in ekonomske dokumente.

Zaradi nujnosti del je bila reško-slovensko-hrvatska meja v sporazumu s hrvatsko osrednjo komisijo razdeljena na tri odseke, na čelu katerih so bili podkomisarji, oficirji glavnega štaba. Sedež podkomisije 1. sektorja je bil na Sušaku, 2. sektorja v Črnomlju in 3. sektorja v Novem mestu.³³

Italijanskim obmejnim posadkam je komisija za določitev italijansko-hrvatske meje ukazala, naj nadzorujejo in javljajo o delovanju hrvatskih razmejitvenih podkomisij na njihovem območju. Poveljujoči oficir finančne straže v Radatovićih, narednik Pietro Gianera, je 21. oktobra 1941 poročal o prihodu 12-članske hrvatske podkomisije tega dne popoldne, ki sta jo z izrazi radosti sprejeli učiteljici Zlata Demšar in Irena Krajačić. Del komisije se je napotil v duhovnikovo hišo, del pa se je razkropil po Radatovićih, spraševal vaščane in jim postavljaj razna vprašanja, med drugim:

Zakaj so ob obisku Visokega komisarja Graziolija 19. oktobra v Radatovićih postavili slavoloke in s kakšnim namenom je prišel na obisk: ali zaradi vojakov ali zaradi prebivalstva? Na vprašanje, kako so preskrbljeni s hrano, so komisiji zagotavljali, da fašistična vlada zadovoljuje potrebe, živil, med njimi tudi slanine, ne primanjkuje. Takemu odgovoru je podkomisija dodala, da s slanino ne oskrbujejo niti Rima, z razdeljevanjem slanine so si hoteli le pridobiti prebivalstvo, da bi lahko potem uporabljali silo. To so potem ponazorili z dogajanjem v Dalmaciji, kamor sedaj Italija ne pošilja nobene vrste živil.

Zanimali so se tudi za italijanske mejne prehode in kakšno je ravnanje na meji. Odgovor je bil, da so deležni grdega ravnanja le s strani Hrvatov, medtem ko da so Italijani vljudni in človeški. Ob tem in podobnih odgovorih so člani podkomisije poudarjali, da ni toliko pomembno, kako se prebivalstvo počuti, temveč da se ta občina priključi

32 IZDG 146.

33 IZDG144/2.

Hrvatski, „*kateri je vedno pripadala in kateri bo vedno pripadala*“. Narednik Gianera je ocenil, da je bil poglobitveni cilj podkomisije doseči priključitev občine.³⁴

V tem pa so italijanske oblasti že ukrepale v smeri, da bi zatrli razširjanje protiitalijanskega razpoloženja in onemogočili prohrvatske agitatorje. Najprej je Visoki komisar Emilio Grazioli na predlog črnomaljskega civilnega komisarja odstavil župana Nikolo Badovinca; v predlogu z dne 27. septembra 1941 ga je Emilio Cassanego označil kot župana, „*ki nikakor ne ustreza zahtevam službe v občini zaradi svojega slabega značaja, nespodobnosti in nedelavnosti. Poleg tega pa je bil še zagrizen propagandist za priključitev občine k Hrvatski*“.

Prvi je predlagal odstranitev Badovinca z mesta župana komandant metliške posadke major Nicolo Bruni že 18. avgusta. Obenem je na njegovo mesto priporočil Danilo Rajakovića,³⁵ „*ki je resen, sposoben, delaven, zelo ugleden in znani protihrvat*“. Tudi na podlagi priloženih informacij karabinjerjev in komisarja Javne varnosti v Metliki – vse so bile zanj ugodne, ga je Visoki komisar Grazioli na Cassanegov predlog dne 6. oktobra 1941 brzojavno z dekretom imenoval za izrednega komisarja občine Radatovići. O tem so obvestili tudi Nikolo Badovinca in se mu obenem zahvalili za njegovo delo v korist občine in njenega prebivalstva.³⁶

Po odloku Visokega komisarja z dne 2. januarja 1942 je izredni komisar za svoje delo prejemal 700 lir mesečne nagrade.³⁷ Toda ker do začetka februarja 1942 za svoje

34 IZDG 10.

35 Danilo Rajaković se je rodil leta 1913 v Dučićih v občini Radatovići. Pred vojno je študiral veterino. Sodbne o Rajakovičevem odnosu do italijanskih okupatorjev oziroma do narodnoosvobodilnega boja si niso enotne. Dejstvo je, da mu je komisija za ugotavljanje delovnega razmerja zavoda za socialno zavarovanje za mesto Zagreb že leta 1955 izdala odločbo, po kateri se mu „čas, prebit izven delovnega odnosa na aktivnem in organiziranem delu za interese NOB od 1. X. 1941 do 5. IX. 1943, skupno 1 leto in 341 dni“, vpiše v delovno knjižico. Do takšnega zaključka je prišla na osnovi izjav prič, ki jih je ocenila za „prepričljive in resnične“. Prvo potrdilo o aktivnem delu za Osvobodilno fronto v Radatovičih in Ljubljani od 1. oktobra 1941 do 6. septembra 1943 je Rajakoviću na osnovi izjav dveh prič izdal okrajni narodni odbor Karlovac že julija 1947. Tedaj je bil Rajaković pomočnik inšpektora kontrolne komisije inšpektorata Karlovac. Ko je okrajni civilni komisar inženir Emilio Cassanego 16. januarja 1942 priporočil visokemu komisarju Grazioliju nekatere belokranjske župane v potrditev, je bil naveden med onimi, ki so dotlej v redu vodili občino, skrbeli za redno uradovanje, preskrbo s hrano, občinske spise in za postavljanje drogov za zastave, tudi Danilo Rajaković. V svoji partijski biografiji, pisani marca 1949, se Rajaković nekaterih datumov slabo spominja. Tako navaja, da mu je bilo na sestanku z organizatorji OF v Metliki, ki je bil menda novembra 1941, naročeno, da prevzame mesto župana, na katero ga bo pri Italijanih predlagal predsednik občine Metlika Ivan Malešič. Navodila za delo mu je dajal Branko Karapandža iz Ljubljane, kateremu je izročal tudi denarne prispevke. Spomladi 1942 je bil v neposredni zvezi z Belokranjskim bataljonom, a ga partizani niso sprejeli medse, češ da je potreben na položaju komisarja. Kasneje je pričel pošiljati hrano in razne potrebščine za prve hrvatske partizane. Zaradi tega je bil dvakrat aretiran, a ni ničesar priznal. Komisar občine naj bi bil „do polovice 1942. god.“, toda njegov podpis je še na dokumentu, npr. z dne 4. oktobra 1942. Iz Metlike, kjer so ga Italijani imeli pod kontrolo, je odšel na podlagi lažnega zdravniškega potrdila „na zdravljenje“ v Ljubljano. Ustni viri vedo, da je Radatoviće zapustil skupaj z Italijani v začetku decembra 1942. V Ljubljani naj bi nadaljeval z ilegalnim delom do začetka septembra 1943, ko so mu dovolili, da je odšel v partizane. Po prihodu na Žumberak je bil aretiran in po 4 dneh izpuščen. Kasneje je vstopil v Žumberački odred, kjer je bil najprej borec, nato referent veterine. Leta 1944 je bil referent veterine v 34. diviziji in za okraj Žumberak. Septembra istega leta je bil ponovno aretiran in po 6 dneh izpuščen. Nato je šel na Kordun, kjer je bil referent veterine v okrožnem narodnem odboru za Kordun. (Vir: arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja Novo mesto. [Vir: fotokopije dokumentov hrani Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino.]

36 IZDG 146/1.

37 IZDG 146/1.

delo, ki ga je nastopil 10. oktobra 1941, še ni prejel nobenega plačila, je o tem obvestil civilnega komisarja v Črnomlju.³⁸

Sledil je izgon najvnetejših protiitalijanskih agitatorjev v NDH. Postopek se je pričel 21. oktobra, ko je župnik Ilija Krajačić v Metliki obiskal poveljnika majorja Brunija. Le-ta mu je povedal, da bi ga moral po usmenih navodilih Visokega komisarja Graziolija aretirati. Tega ni storil, pač pa mu je „prijateljsko“ priporočil, da v roku 10 dni zapusti teritorij Kraljevine Italije. Isto je veljalo tudi za njegovo ženo učiteljico Ireno ter za tajnika občine Salka Androlića in njegovo ženo učiteljico Paulo, ki je bila vršilka dolžnosti upraviteljice šole. Vsem je bilo zagotovljeno, da svoje premoženje lahko odnesejo s seboj. Vsi imenovani, razen župnika, so že naslednji dan v pismeni izjavi komisarju Rajakoviću sprejeli nalog na znanje in so se zahvalili za službo, komisar pa, ki v zvezi s tem ni imel nikakršnih navodil, je zaprosil civilnega komisarja v Črnomlju za ustrezna navodila. Vsi so se izselili v začetku novembra in decembra 1941.³⁹

Poleg poštarice Mone Bulić se je izgonu izognila tudi učiteljica Zlata Demšar. Iz političnih razlogov je bila v prvi polovici decembra 1941 le premeščena na Dolnjo Toplo Reber v kočevskem okraju, kamor pa zaradi bolezni ni odšla. Ker o tem ni obvestila pristojnih šolskih oblasti, je bila odpuščena iz službe, a je bil odlok preklican. Zatem je bila premeščena v Marindol, kamor tudi ni odšla in je ostala v Radatovičih do jeseni 1944, ko so jo zaradi kontrarevolucionarnega delovanja aretirali hrvatski partizani.⁴⁰

38 IZDG 146/1.

39 IZDG 146/1.

40 Drago Vončina: Kronika šolstva med NOB v Beli krajini, Založba Borec, Ljubljana 1978; Marko Dragišić, ustni vir. – Življenje učiteljice Zlate Demšar, rojene leta 1900 v Sv. Klari v okraju Zagreb očetu Mihaelu in materi Zori Vidnjević, je bilo nestanovitno in polno preobratov v zasebnem in političnem življenju oziru. Z možem Antonom Demšarjem, direktorjem tovarne „Jakil“ v Karlovcu, je živela v Bosanskem Brodu, Ptujju in Beogradu, kjer sta imela trgovino obutve, a sta bankrotirala in leta 1926 sta se naselila v Radatovičih, kjer so bili njeni starši. Leta 1928 je dobila zaposlitev na šoli, mož pa je odšel za delom v Nemčijo in zatem v Romunijo. Od leta 1933 je bila upraviteljica šole. Na tem mestu jo je leta 1940, ko je bila ranjena v železniški nesreči pri Kamanju, zamenjala Paula Androlić. Čeprav je bila po sovradni zasedbi med glavnimi agitatorji za priključitev občine Radatovići k NDH, je že proti koncu leta 1941 postala sodelavka italijanskih zasedbenih oblasti. Kljub temu so jo Italijani odpustili iz službe in upokojili. Iz začetka leta 1942 so ohranjena njena roteča pisma, naslovljena na okrajnega civilnega komisarja Emilia Cassanega, v katerih govori o svojem težkem ekonomskem stanju. V enem od njih je zanikala, da bi karkoli storila proti Italiji in navedla, da je bila njena stara mati po materi rojena conte Marchetti, torej Italijanka. Vse do odhoda italijanske posadke iz Radatovičev decembra 1942 so vojaki Demšarjevi opravljali razna dela, poleg tega pa so jo Italijani občasno brezplačno oskrbovali z nekaterimi živili in drugimi predmeti. Ob nekem obisku v Ljubljani konec leta 1941 se je nameravala sestati z Visokim komisarjem Graziolijem, a ker do srečanja ni prišlo, je odšla do svojega dobrega znanca dr. Lovra Sušnika, šefa prosvetnega oddelka za Ljubljansko pokrajino. On ji je naložil vrsto nalog, vse proti narodnoosvobodilnemu gibanju in v prid fašistični Italiji, ki jih je tudi izpolnjevala. Po tem sestanku ji je Grazioli poslal 500 ali 1000 lir in jo spomnil na direktive, ki jih ji je dal dr. Sušnik. Po osvoboditvi Radatovičev partizani proti njej niso ukrepali, le prepovedali so ji potovati v Metliko ali Zagreb. Ves čas je bila povezana z nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja, maja 1944 pa je bil na njenem stanovanju prvi ilegalni četniški sestanek; sledila sta mu še dva in vse je vodil Ivan Kuhar, pop iz Pribića. Na njih je dobila nalogo, da odvrta ljudi od narodnoosvobodilnega boja in jih nagovarja za vstop v izdajalske enote. Na zaslišanju 23. novembra 1944 je Zlata Demšar priznala svoje protinarodno delovanje in partizansko sodišče ji je izreklo smrtno kazen. (Vir: kopija zapisnika zaslišanja Zlate Demšar z dne 23. novembra 1944, [Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino]; IZDG 146/1, 3 in 5).

O razmerah v občini je 30. oktobra 1941 poročal poveljnik posadke v Metliki, major Bruni. Dopis je odposlal komisariatu javne varnosti v Metliki in civilnemu komisarju v Črnomlju ter v vednost komandi 23. pehotnega polka „Como“. Za nosilce aktivne protiitalijanske propagande je označil župnika in njegovo ženo ter tajnika občine in njegovo ženo, ki označujejo Italijane „*uzurpatorje, lakomneže in roparje*“. Od njih najhujši da je župnik, „*prebrisan intrigant, domišljavec, nesramnež, slepar in lažnivec*“, ki ga zaradi teh njegovih lastnosti večina prebivalstva odklanja. Njegova cerkev je skoraj vedno prazna, ne uživa nobenega spoštovanja in je osovražen. Protiitalijanski strup seje že več mesecev, toda zaupanja prebivalstva do Italije še ni načel. Protiitalijansko hujskanje med raznimi strankami v občini postaja vedno resnejše, zaradi česar je treba proti župniku nujno ukrepati strožje. Tako bi uničili žarišče in si prihranili boleča presenečenja. Ob obisku Visokega komisarja Graziolija si je zelo prizadeval, da se prebivalstvo ne bi udeležilo sprejema. Sam je prišel v zadnjem trenutku in v govoru v hrvaščini med drugim dejal:

„Že več kot tisoč let pripada to ozemlje Hrvatom. Ker ste ga že okupirali, dovolite nam vsaj ohraniti naše zakone, naše tradicije, našo vero, civilizacijo našega naroda.“

Ker na sprejemu ni bilo dobrega prevajalca, Italijani njegovim besedam niso pripisovali nobene vrednosti, so pa kmalu ugotovili, da je vplival na prebivalstvo in precej domačinov, ki so bili proti priključitvi k NDH, ga je zaman iskalo, da bi ga kaznovali. Za učiteljici Ireno Krajačić in Paulo Androlić je major Bruni zapisal, da učita otroke po programu hrvatskih šol „*ter pozabljata in učita pozabljati, da plapola na tem teritoriju naša zastava*“.⁴¹

Obširno je o prvem prihodu hrvatske razmejitvene podkomisije 21. oktobra in drugem prihodu 28. oktobra tudi komisar občine Radatovići poročal civilnemu komisarju v Črnomlju 5. novembra 1941. Njegov uvodni zaključek je bil, da je podkomisija, čeprav je njena osnovna naloga preučiti topografske razmere, s svojim obnašanjem pokazala, da je prišla predvsem zaradi propagande. Podobno kot Pietro Gianera je navedel nekaj vprašanj, ki so jih člani podkomisije zastavljali prebivalcem. Glede Graziolijevega obiska so dobili odgovor, da je prišel tudi zato, da se spozna z ljudstvom in njegovimi potrebami. Čudno in neverjetno se jim je zdelo, da jih Italijani zalagajo z vsem, zato so odgovarjali, da jih sedaj s tem podkupujejo, pozneje pa ne le, da jim ne bodo ničesar dali, ampak jim bodo vse vzeli. Eni od kasnejših učiteljic v Radatovićih, ki je odnos italijanskih okupacijskih oblasti do prebivalstva ocenila pozitivno, so izjavili, naj ne misli, da bo še kdaj hrvatska uradnica.

Hrvatsko podkomisijo, ki je prišla v Radatoviće 28. oktobra proti poldnevu, so sestavljali dva civila in dva pripadnika hrvatske vojske. Šli so naravnost v župnikovo

41 IZDG 144/1.

stanovanje, kjer sta jih poleg njegove žene pričakala še učiteljica Zlata Demšar in občinski tajnik Salko Androlić.

Po naročilu učiteljice Demšarjeve sta prišla podkomisiji izreči pozdrave vseh šolarjev devetletna učenka Slavica Predović in ravno toliko star učenec Ivan Strahinić, oba učenca 3. razreda. Ob tej priložnosti je deček deklamiral pesem „*Živela Hrvatska!*“, deklica pa je izrekla naučene stavke:

„Zvedeli smo, da prihajate iz belega Zagreba in mi, otroci, vas prosimo, naj se ne izkoreninja hrvatskega jezika v naših krajih. Mi se želimo učiti samo hrvatskega jezika. Zavzemite se za to, da bi nam pustili hrvatske knjige.“

Preden sta se vrnila v šolo, jima je eden od članov podkomisije podaril 20 lir.

O tem drugem prihodu kraljeve podkomisije je poveljstvu XIV. bataljona kraljevih karabinjerjev „Milano“ v Kočevju 15. novembra 1941 poročal tudi poveljnik karabinjerjev v Beli krajini poročnik Augusto Fabri, kopijo pa je poslal v vednost civilnemu komisarju in 2. podkomisiji za določitev italijansko – hrvatske meje v Črnomlju.

Komisar Rajaković se je v omenjenem dopisu pritoževal, da je delo v občini, kjer je prebivalstvo navdušeno nad postopanjem italijanskih oblasti in vojske, otežkočeno zaradi delovanja učiteljstva in župnika. Prvi učijo otroke ustaške himne in prikazujejo Italijane kot barbare, župnik pa po vaseh govori, da bodo Italijani pobrali ljudem vsa živila, nazadnje pa jih bodo pobili.

Zaradi navedenega je Rajaković civilnemu komisarju predlagal, naj kot nekoristne in nevarne, ker kvarno vplivajo na prebivalstvo, iz občine izženejo učiteljice Zlato Demšarjevo, Ireno Krajačić in Paulo Androlić ter župnika Ilijo Krajačića in tajnika občine Salka Androlića.⁴²

Grškokatoliški župnik Ilija Krajačić, rojen leta 1912 v Kaštu, je zapustil občino 5. novembra 1941. Odšel je v Zagreb, kjer je postal vojaški duhovnik v hrvatski vojski.⁴³ Že po njegovem odhodu je poveljstvo pehotne divizije „Isonzo“ v Novem mestu poročalo,

„da člani hrvatske komisije za razmejitvev, ki prihajajo na italijansko ozemlje zlasti v občino Radatovići, povprašujejo prebivalce ter agitirajo za priključitev navedene občine k Hrvatski. V tem jih podpirajo pravoslavni župnik v Radatovićih in občinski tajnik ter njegovi ženi. Navedeni vršijo aktivno protitalijansko propagando ter nas imenujejo uzurpatorje, izstradance in roparje.“⁴⁴

42 IZDG 144/1.

43 IZDG 144/1.

44 Zbornik VI/1 – 192.

Šele z njihovim odhodom so bili po mnenju komisarja Rajakovića dani pogoji za normalno delo. Tega ni bilo malo, saj je bil komisar občine po izjavi v likvidirani belogardistični postojanki na Suhorju konec novembra 1942 ujetega kaplana in podporočnika «Legije smrti» Klementa Norberta tudi belogardistični zaupnik, Dako Gudalj pa italijanski poveljnik za belo gardo.⁴⁵

Italijanske oblasti so skrbele za varnost svojih ljudi. Že 9. januarja 1942 je okrajni civilni komisar naročil komisarju javne varnosti v Metliki, naj izda orožni list komisarju občine Danielu Rajakoviću. Revolver cal. 6,35 ga je čakal pri Komandi mesta Metlika, a je odlašal z dvigom, tako da ga je ob obisku občine [v originalu zaradi popravljanja napake nejasno ali 12. oz. verjetneje 15.] marca 1942 na to opozoril celo civilni komisar. Zaradi preiskave hiše v Gaju in tovarne na Gorjancih 3. marca 1942, kjer naj bi bili politični sestanki, ki da jih je po mnenju Italijanov on organiziral, pa se je v dopisu civilnemu komisarju 17. marca orožju odrekel, kajti bil je užaljen, da se ga „postavlja v vrsto z naj-mračnejšimi elementi“. V pritožbi civilnemu komisarju je Rajaković terjal popolno zadoščenje, kajti svojo službo opravlja vsak dan od jutra do mraka in z vsemi svojimi močmi preprečuje, „da ti mračni elementi ne morejo razviti škodljivega delovanja med ljudstvom“.⁴⁶

Iz drugega dokumenta iz februarja 1942 je razvidno, da je Rajaković sam zaprosil za orožje, ni pa hotel zaprositi za nakupno dovoljenje. To je utemeljeval s tem, da mu je bil orožni list izdan 1. januarja 1941, pištola pa po okupaciji odvzeta. Sedaj je želel, da se mu vrne ali da druga istega kalibra.⁴⁷

Komaj so se v občini Radatovići pomirili duhovi zaradi mejnega vprašanja, že je izbruhnul nov problem, o čemer sta 7. marca 1942 pod oznako „Širjenje vznemirljivih vestí“ okrajnemu glavarstvu v Črnomlju poročala komisar Rajaković in občinski tajnik Milan Bračička; slednji, doma iz Dragoševcev, je bil sprva pisar, sicer pa simpatizer narodnoosvobodilnega gibanja. Po občini so se namreč širile govornice, da bodo prebivalci te obmejne občine preseljeni na Kočevsko, od koder so se kočevski Nemci preselili na domove nasilno izgnanih Slovencev v Spodnjem Posavju. Ljudi je zajel nemir in izjavljali so, da zemlje ne bodo več obdelovali, dela na njej pa so bila pred vrati. Obstajala je nevarnost, da bodo pojedli še tiste male zaloge hrane, da jo ne bi ob preselitvi pustili. Po teh govoricah je grozila izselitev vsega prebivalstva občine, saj naj bi bil izpraznjen 15-kilometrski obmejni pas.

Občina je glavarstvu predlagala, da bi bila polja pravočasno obdelana, naj, v kolikor govornice niso resnične, izda razglas z demantijem. Na tej osnovi bi tudi občina pismeno vplivala na prebivalstvo, naj se pomiri in naj ne naseda raznoraznim vestem.⁴⁸

45 Dokumenti o belogardistični mihajlovičevski izdaji, I.

46 IZDG 144.

47 IZDG 146/3.

48 IZDG144/2.

Okrajno glavarstvo je vesti o izselitvi obmejnega pasu takoj označilo za neresnične in naložilo občini, naj o tem obvesti prebivalstvo. Za 15. marec 1942 je sklicalo v Radatovičih sestanek, na katerega so bili vabljeni vaški načelniki, občinski odborniki ter člani odbora Zemljiške skupnosti.

Načrte o izselitvi obmejnega pasu, ki so jih italijanske vojaške oblasti v resnici pripravljale, toda šele sredi leta 1942, je preprečil uspešen narodnoosvobodilni boj.⁴⁹

Razvoj belokranjskega partizanstva spomladi 1942 je najtesneje povezan z občino Radatovići, saj so si prvi partizanski prostovoljci aprila 1942, iz katerih se je oblikovala nova belokranjska partizanska četa, uredili prvo taborišče na območju Mišinega brda nad Popovići, kjer so s krajšim presledkom bili do formiranja Belokranjskega bataljona v drugi polovici maja istega leta. V noči na 30. junij sta odšla v partizane oba občinska pisarja, Nikola Živković in Gabre Bogdanović, ki sta s seboj prinesla dva občinska pisalna stroja. Po neki povojni izjavi naj bi ju poslal v partizane komisar Rajaković, ki je v oktobru 1942 skupaj s tajnikom Bračiko na občinski stavbi izrezal rešetke, da so lahko vanjo prišli partizani in jo zažgali.⁵⁰

Na ukaz okrajnega civilnega komisariata z dne 10. junija 1942 so morala županstva redno poročati o pomembnih dogodkih v občini. Tako je komisar Rajaković 17. junija javljal, da so z doma izginili Nikola Damjanović, Marko Reba in Petar Damjanović, vsi iz Drag, partizani pa so na silo odvedli učitelja Mira Milića⁵¹ iz Drag, Nikolo Keserića iz vasi Keseri in Maro Gudalj iz vasi Bulići. Nekatero osebo, ki so bile zaradi delovanja proti narodnoosvobodilnemu gibanju ogrožene, so bile preseljene v notranjost Italije. Ob koncu meseca je poročal o prihodu partizanov v Sekuliće, pri čemer je zanje uporabil tudi oznako „*drbač*“. Takšni podatki so bili usodni za šest gospodarjev te vasi, ki so jim italijanski vojaki iz Radatovičev 7. avgusta 1942 požgali hiše, skednje ali svinjake. V drugi polovici septembra 1942 je za partizane zapisal, da jim „*je uvijek zlo i plačka pred očima*“.⁵²

V primeru Mirka Šurlakovića, učitelja v Radatovičih, ki je bil med mnogimi belokranjskimi učitelji, aretiranimi 2. julija 1942, se je komisar Rajaković pri okrajnem glavarstvu zavzel za njegovo izpustitev. Bil je namreč tajnik občinskega prehranjevalnega odbora in v občini ni bilo človeka, ki bi ga lahko nadomestil. Posredovanje je bilo uspešno šele konec avgusta, ko se je učitelj Šurlaković vrnil v Radatoviće, toda že v drugi polovici oktobra 1942 je odšel v partizane.⁵³

49 IZDG144/2.

50 IZDG 144; isto kot v op. 35.

51 Miro Milić, rojen 1919, je bil upravitelj šole v Dragah. Spomladi 1942 je aktivno sodeloval v osvobodilnem gibanju in 1. junija se je priključil belokranjskim partizanom. zaradi poskusa organiziranja četniške organizacije se je še isto leto pred kaznijo umaknil v rojstno Črno goro, kjer je v začetku leta 1944 padel kot komandant četniškega bataljona. (Vir: Janez Kramarič: Ponavljam: Milić je bil četnik, Dolenjski list, 27. december 1984)

52 IZDG 164/4 in 142/II – 2.

53 IZDG 144/II – 2.

Poročilo o izginulih osebah iz občine je 19. junija poslal tudi župan občine Adlešiči, ki je podatke o tem dobil od posadke fašistične milice. V partizane so odšli: čevljar Peter Paunović, rojen leta 1907, kmet Peter Paunović (1910), tesar Jožef Vidnjevič (1922) in delavec Milivoj Salaković (1921), vsi iz Paunovičev, ter delavca Vladimir Milić (1920) in Obrad Milić (1926), oba iz Miličev.

Trije domačini, brata Pero in Jovo Paunović in Vladimir Milić, borci 3. čete 2. bataljona Belokranjskega odreda, ki so spremljali svojega komandirja Jožeta Poropatiča do hrvatskih partizanov, kamor je odšel po orožje, so bili 28. avgusta 1942 po izdaji ubiti pri Žuničih. Napadli so jih mejni miličniki iz postojanke v gradu Pobrežje pri Adlešičih.⁵⁴

Na pojav partizanske vojske je tudi italijanska posadka v Radatovičih odgovorila s t. i. očiščevalnimi akcijami, med katerimi je trpelo predvsem civilno prebivalstvo, ki mu je vojska sprva kradla živež, kasneje pa požigala domove. Že v eni prvih od njih so bili aretirani osumljeni podpiranja partizanov, kar je med občani povzročilo nemir. Zaradi tega sta 23. maja 1942 prišla v Radatoviče civilni komisar Cassanego in komandant 23. pehotnega polka polkovnik Ciancabilla z vojaškim spremstvom. Na občini sta imela sestanek s komisarjem Rajakovićem, župnikom in učiteljstvom. Dala sta jim navodila za pomirjanje prebivalstva in jim zagotovila, da se jim ni treba bati italijanskih čet in da naj imajo v nje popolno zaupanje. V dokaz dobre volje sta ukazala izpustiti vse zaprte.⁵⁵

Tri dni zatem, 26. maja 1942, so italijanski vojaki v bližini njihove rojstne vasi Drage med prvimi v občini Radatoviči ustrelili tri prebivalce, osumljene podpiranja partizanov. Bili so to Janko Reba, rojen leta 1912, nekdanji podoficir jugoslovanske vojske, ki je bil prijavljen, da je inštruktor partizanskih novincev, Marko Damjanović (1923) in Jure Damjanović (1910) oba kmetovalca.⁵⁶

Sredi leta 1942 je po občini krožilo 70 izvodov tiskanega govora Visokega komisarja Graziolija, ki ga je imel ob prvi obletnici ustanovitve Ljubljanske pokrajine. Najprej je govor prebral komisar Rajaković, ki se je udeležil tudi proslave 3. maja v vladni palači v Ljubljani, nato so ga na sedežu občine prebrali in obrazložili vaškim starešinam. Med nje so razdelili izvode glede na velikost vasi. Naloženo jim je bilo, da ga preberejo pred zbranimi vaščani, nato pa razdele med bolj razgledane, da ga znova berejo v krogu svoje družine.^{56a}!

Z rastjo partizanske vojske in njenimi akcijami v drugi polovici leta 1942 je bila italijanska okupacijska oblast vse bolj omejena na občinsko središče. V Radatovičih, ki so bili na izpostavljenih krajih obdani z utrjenimi bunkerji, samo proti vasi Cvjetišje jih je bilo sedem, utrjeni pa so bili tudi zidovi okrog cerkve, se je italijanski posadki sredi novembra 1942 pridružila četa 3. bataljona „Legije smrti“. Po veliki partizanski zmagi na

54 IZDG 166/4; Radko Polič: Belokranjski odred, Ljubljana, 1975.

55 IZDG 144.

56 IZDG 144/ 1.

56a IZDG 144 in 146/5.

Suhorju v noči na 27. november 1942, ko je predvsem hrvatska 13. brigada „Josip Kraš“ v sodelovanju s slovenskimi partizani uničila 3. četo omenjenega belogardističnega bataljona in njegovo poveljstvo, kakor tudi vod italijanskih vojakov, ki so se belogardistom začasno priključili po opustitvi postojanke na Hrastu, je ob vznožju Gorjancev in na delu Žumberka nastalo svobodno ozemlje. Njegov obseg se je močno povečal, ko je 4. decembra 1942 italijanska in belogardistična posadka izpraznila tudi Radatoviće. Ob odhodu so porušili vse bunkerje in utrdbe ter zažgali stavbe, v katerih so prebivali, pri čemer je zgorelo tudi nekaj drugih stavb. Enako so storili v Ostrižu, od koder so odšli 9. decembra 1942. Še predtem, 1. decembra, so požigali v Popovičih in Doljanjih.⁵⁷ Odtlej pa vse do konca vojne je sovražna in izdajalska vojska, tudi po kapitulaciji Italije, občasno vdiral na območje občine le z večjimi silami, toda združene hrvatske in slovenske partizanske enote so jo vedno prisilile k umiku.

Popolno nemoč italijanskih oblasti v občini Radatovići naj ponazori dopis, ki ga je poveljnik karabinerjev v Črnomlju poročnik Pietro Marchi 17. julija 1943 poslal okrajnemu civilnemu komisarju. V njem je zapisal, da je občina Radatovići, kjer naj bi delili nove osebne izkaznice, kontrolirana po banditih komunistih, ki so ji na čelo postavili Janka Pavića iz Dragoševcev. Menil je, da mu pomaga tudi nekaj uradnic, ki so prišle iz Zagreba. Podatek o Janku Paviću je bil točen, saj je bil predsednik občinskega narodnoosvobodilnega odbora, poleg tega pa tudi sekretar občinskega komiteja KP Hrvatske občine Radatovići.⁵⁸

Katastrska občina Marindol

Kmalu po sovražni zasedbi je prihajalo do konfliktov tudi v krajih ob Kolpi. Prav na dan, ko je bilo po Italijanih zasedeno slovensko ozemlje priključeno fašistični Italiji, Ljubljanski pokrajini pa podeljena navidezna avtonomija, 3. maja 1941 popoldne, so se preko nezastraženega mostu preko Kolpe v štirih avtomobilih pripeljali v Vinico hrvatski policisti in oboroženi ustaši v civilu. Zastržili so križišča in pod vodstvom nekega Rukavine preiskali hišo župana viniške občine trgovca Vilka Šterka. Pri njem so zaman iskali hrvatskega bana dr. Iva Šubašića; pri Šterku zato, ker je bil poročen z njegovo svakinjo. Dr. Šubašić, po rodu iz Vukove Gorice pri Karlovcu, je bil aprila 1941 v transportu za Kairo, v katerem je bilo zlato banovine Hrvatske. Morda je bila ta preiskava celo v zvezi s tem zlatom?⁵⁹

Še pred prihodom Italijanov v Belo krajino v začetku maja 1941 so hrvatski graničarji, 10 do 15 mož, vzpostavili postojanko v hiši Nikole Dragičevića v vasi Milići. S tem so hoteli dokazati, da je območje vasi Marindol, Milići in Paunovići v

57 Sjeverozapadna Hrvatska u narodnoosvobodilačkoj borbi i socialističkoj revoluciji, III., Gradža 1941. – 1945., Zagreb 1984, dokument št. 169 (vnaprej: Sjeverozapadna Hrvatska, III., št. 169); Zbornik V/10 – 53 in 61.

58 IZDG 144; Sjeverozapadna Hrvatska, IV., Zagreb 1985, št. 291.

59 IZDG 146/4; Zdravko Dizdar, ustni vir.

izmeri 9,45 km², ki je bilo pred vojno v Savski banovini, sestavni del NDH. Na njem je živelo nad 300 prebivalcev.

Imenovane vasi je leta 1548 koloniziral uskoški stotnik Ivan Lenković z uskoki srbskega porekla z območja Bosne in Velebita. Bile so vključene v Vojno krajino, po njeni ukinitvi 1881 pa priključene Hrvatski. V šolskem in cerkvenem pogledu so bili ločeni od Bele krajine oziroma Slovenije. Na šoli, ustanovljeni leta 1878, so do leta 1918 poučevali upravitelji parohije, v novonastali Jugoslaviji pa kvalificirani učitelji, tudi v srbskem jeziku. Pravoslavna župnija v Marindolu je bila pod upravno samostana sv. Vasilija v Gomirju na Hrvatskem.

Na zahtevo Italijanov, ki [so] jih pri tem vodile težnje po naravni zaokroženosti ozemlja zaradi strateških razlogov, se je hrvatska vojska morala umakniti. Oddelek italijanske obmejne milice je imel postojanko v isti vasi v močno utrjenem župnišču.⁶⁰

V začetku julija 1941 je Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Graziosi podpisal odredbo, po kateri je bila katastrska občina Marindol, tj. vasi Marindol, Milići in Paunovići iz občine Netretić v okraju Karlovac dodeljena občini Adlešiči v okraju Črnomelj.⁶¹

Mejo proti NDH so v Beli Krajini poleg kraljevih finančnih stražnikov varovali oddelki 4. legije obmejne fašistične milice „Monte Nevoso“. Te enote so posebno pozorno spremljale dogajanje na območju NDH nasproti Marindola in Adlešičev. Tako je poveljnik mejne milice stotnik Renato Vanna že sredi avgusta 1941 dobival podatke, da hrvatske oblasti v obkolpskih vaseh občine Ribnik in Netretić razdeljujejo civilnemu prebivalstvu orožje in strelivo, da bi v primeru vdora italijanske vojske preko Kolpe branili mejo. Po informacijah, ki jih je posredoval učitelj v Marindolu, naj bi vsaka od občin dobila po en železniški vagon orožja in streliva, ki so ga takoj razdelili. Posameznikom, ki ga niso hoteli sprejeti, so svetovali, naj ga vzamejo za osebno rabo, ali pa so jih zaprli. Za vasi nasproti Gribelj so govorili, da so razdeljevale tudi ročne bombe. V noči na 11. avgust so ustaši napadli neko družino v vasi Kunić vzhodno od Marindola, ker je pokazala, da ima raje režim v Sloveniji kot na Hrvatskem. Hišo so jim izropali in zaprli edinega moškega člana družine, ženskam, oblečenim samo v spalne srajce, je uspelo preplavati Kolpo in so se zatekle v Marindol.

Zaradi ustaškega terorja so se umikali v Belo krajino še drugi. K sorodnikom v Žuničih je zbežala 8-članska družina brez vsakega imetja. Hrvatski vojaki so jim preiskali hišo, aretirali enega člana družine, še prej pa so mu na silo vzeli približno 20000 din. Po izjavi beguncev so jih ustaši terorizirali pod pretvezo, ker so pravoslavne vere.⁶²

60 Krajevni leksikon *Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971*; Gradivo za topografijo NOB, 1. snopič Bela krajina, Muzej narodne osvoboditve LRS 1958; Alojz Cvitkovič, ustni vir.

61 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 53. kos, 2. julij 1941.

62 IZDG 143/2.

Zgolj naključje je, čeprav je bil napad skrbno načrtovan, da so streljali belokranjskih partizanov kot prve v Beli krajini zadeli ravno mejne miličnike. Dne 6. septembra 1941 so 4 borci črnomaljske partizanske skupine, med njimi je bil komandir Lojze Fabjan, na cesti Črnomelj–Griblje pri vasi Cerkvišče iz zasede napadli preskrbovalno patroljo treh oziroma petih mejnih miličnikov, ki so za svojo posadko v Gribljah peljali na vozu živež in strelivo. Dva mejna miličnika sta padla, eden je bil lažje ranjen, smrtno ranjen pa je bil tudi eden od treh finančnih stražnikov, ki so prihiteli napadenim na pomoč. Partizani so se umaknili brez izgub. V vaseh na območju napada in v še nekaterih belokranjskih krajih, tudi v Črnomlju in celo v Gradcu, so Italijani še isti in naslednji dan aretirali okoli dvesto ljudi in jih zaprli v Črnomlju in Novem mestu. Po posredovanju in končanih poizvedbah so večino postopoma izpustili, saj z napadom niso bili povezani.⁶³

Samemu na sebi nepomembnem dogodku, ko so trije ustaši v spremstvu civilista sredi septembra 1941 pri vasi Kunič prekorali Kolpo in v Marindolu zaplenili konja ter ga odpeljali na Hrvaško, je dal poveljnik čete finančnih stražnikov v Črnomlju kapetan Emilio Jacobacci velik poudarek. S poizvedbami so Italijani ugotovili, da je konja, ki so ga pred tem ustaši v Adlešičih zaplenili Petru Bunjevcu iz Marindola, pretihotapil iz Hrvaške in ga prodal prejšnjemu lastniku civilist Miha Juratović, ki so ga spremljali ustaši. Jacobacci je ravnanje Hrvatov označil z besedami:

„Ker prehod oboroženih vojakov preko meje predstavlja najtežji prekršek najbolj osnovnih mednarodnih predpisov, v danem primeru pa lahko priključimo še posebej težko dejstvo, da so ustaši odpeljali konja, ki ni mogel niti smel biti odpeljan iz teritorija te province, ne da bi bil jasno povedan vzrok.“⁶⁴

Tudi takšni in podobni dogodki so vplivali na italijansko oceno razmer v NDH. Poveljstvo karabinerjev 11. armadnega korpusa je v drugi polovici oktobra 1941 ugotavljalo, da je položaj na Hrvaškem vedno bolj negotov. Vlado je imelo za šibko, vojaštvo za nedisciplinirano, prebivalstvo za terorizirano in prepuščeno samovolji in nasilju ustašev.⁶⁵

Podobno so kasneje hrvatske oblasti ugotavljale, da so Slovenci sovražno razpoloženi do Italijanov in tudi do NDH zaradi preganjanja pravoslavnega prebivalstva in Židov. V nepravilnem odnosu in slabi oskrbi so videli vzrok za vključevanje Belokranjcev v odpor.⁶⁶

V začetku novembra 1941 je hrvatska razmejnitvena podkomisija prišla na območje Adlešičev in se zadržala predvsem v Marindolu. Pri učitelju v Marindolu so poizvedovali, kakšno je stališče prebivalstva do italijanske okupacije in ali si želijo vrnitve pod

63 IZDG 155/1.

64 IZDG 146/2.

65 Zbornik VI/1 – 174.

66 Zbornik V/32 – 58 in 135.

Hrvatsko. Učitelj se je izvil z izgovorom, da morajo o tem vprašati prebivalce, medtem ko je eden od domačinov brez ovinkarjenja izjavil, da raje živijo pod Italijani, kajti na Hrvaškem pravoslavno vero preganjajo, Italijani pa jo spoštujejo kot vse druge vere.⁶⁷ Na vprašanje, kje ima zastavo, je učitelj pokazal italijansko zastavo. Seveda so Hrvati spraševali po hrvatski zastavi. Povedano jim je bilo, da je hrvatsko zastavo septembra zaplenil nek italijanski funkcionar med spopadom s komunisti. Eden od hrvatskih oficirjev je izjavil, „da je *Marindol bil in bo hrvatsko ozemlje*“. Na učiteljevo vprašanje, zakaj so potem v Marindolu italijanski vojaki, je oficir odvrnil, da so italijanske čete tu samo začasno.

Člani podkomisije so nadaljevali pot v Miliće, kjer so gozdnega čuvaja vprašali, kdo ga plačuje za opravljanje logarskih del. Odvrnil je, da že več mesecev ni dobil plačila, zato je poterjal Visoki komisariat v Ljubljani, le-ta pa mu je pismeno sporočil, da ga je dolžna plačati Pokrajinska uprava v Karlovcu. Hrvatska oficirja sta od logarja vzela pismo in obljubila, da bo v najkrajšem času dobil plačilo.⁶⁸

Le dva dni za hrvatsko podkomisijo, 6. novembra 1941, je obiskal Marindol podpolkovnik Ferdinando Viterbo, načelnik 2. podkomisije pri „Pokrajinski komisiji za določitev italijansko-hrvatske meje“, nakar je o svojih ugotovitvah poročal tudi civilnemu komisarju v Črnomlju. Njegova prva ugotovitev je bila, da so prebivalci skoraj v celoti pravoslavne vere in govorijo hrvatsko. Po vaseh je bilo stanje naslednje:

Marindol: od 34 hiš je 31 pravoslavnih, tri so katoliške, od 200 prebivalcev je 180 pravoslavne in 20 katoliške vere;

Milići: vseh 20 hiš je pravoslavnih in vseh 119 prebivalcev je pravoslavne vere;

Paunovići: od 10 hiš je 7 pravoslavnih in 3 katoliške, od 74 prebivalcev pa 56 pravoslavne in 18 katoliške vere.

Šolo v Marindolu, ki je imela 6 razredov, je obiskovalo 76 učencev iz vseh treh vaseh. Pouk je potekal v dveh izmenah: dopoldne 4., 1. in 2. višji razred, popoldne 1., 2.

67 Svoboda veroizpovedi pod Italijani sprva ni bila kratena, toda sredi leta 1942 je Visoki komisar Grazioli izdal odredbo o preključitvi priznanja starokatoliške cerkve, s čimer je bilo v Ljubljanski pokrajini prepovedano javno izvrševanje starokatoliškega bogoslužja. Starokatoliška cerkev, ki je bila na jugoslovanskem ozemlju od druge polovice 19. stol. dovoljena le v Dalmaciji in Sloveniji, po nastanku Jugoslavije pa tudi na Hrvaškem, je opravljala bogoslužje v narodnih jezikih in ni priznavala rimskega papeža. Njeni duhovniki so se lahko ženili in tudi ločevali. Škofjski vikariat te cerkve v Sloveniji je bil podrejen hrvatski starokatoliški škofjski kuriji v Zagrebu. Obrazložitev preključitve je navajala, da ima ta cerkev neznatno število vernikov in dopušča razporoko, kar je v nasprotju z javnim redom, ki ga uveljavlja fašistična Italija, in katoliškemu izročilu prebivalstva Ljubljanske pokrajine. Pravi teror nad pripadniki drugih ver, razen rimokatoliške, je izvajala ustaška NDH, pri čemer je imela v zagrebškem nadškofu Alojziju Stepincu popolno podporo. (Vir: Službeni list za Ljubljansko okrajino, 51. kos, 27. junij 1942); Vladimir Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 2, Rijeka 1981). Nova meja je prinesla spremembo tudi za srbsko pravoslavni župniji v Bojancih in Marindolu. Ker nista bili zasedeni, najbližja sosednja župnija v Ljubljani pa ju zaradi prevelike razdalje ne bi mogla upravljati, je Visoki komisar odločil, da bo do 1. junija 1942 njune rojstne, poročne in mrliške knjige vodilo okrajno glavarstvo v Črnomlju. (Vir: Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 45. kos, 6 junij 1942).

in 3. razred ljudske šole. Učni jezik je bil hrvatski. Poučeval je Milan Puhar, pravoslavne vere, po rodu s Hravske, Plačilo za delo od 1. julija še ni prejel. Dve mesečni plači sta mu bili nakazani iz Hravske, a ju ni dobil, ker je bila nakaznica na pošti v Prilišču, dovoljenja za prestop meje pa ni imel.

Ker v Miličih že dlje časa ni bilo pravoslavnega duhovnika, je prihajal v te vasi neki pravoslavni menih iz samostana blizu Karlovca. Po okupaciji je verske obrede v teh vaseh in v vasi Bojanci, edinem pravoslavnem naselju v nekdanji Dravski banovini, z dovoljenjem Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino opravljal pravoslavni duhovnik prof. Emanuel Krnić, ki se je zatekel v Ljubljano. Imel je pravico do povrnitve stroškov, ki bi sicer predstavljali breme za zelo revno prebivalstvo Marindola.

Tako kot s postopki hravske razmejitvene podkomisije v občini Radatovići Italijani niso bili zadovoljni tudi z njenim delovanjem na območju Marindola. Zato je črnomaljski civilni komisar poročal o njenem „neprimernem obnašanju“ Visokemu komisarju v Ljubljani. Med drugim je zapisal, da prebivalci grajajo propagando hravske podkomisije, toda za njo ostaja tudi vtis zmede in nezadovoljstva. On sam je poskušal nevtralizirati negativne posledice s pogostejšimi obiski v obmejnih krajih, da bi pomiril prebivalstvo in „*potrdil neizpodbitno pripadnost tega teritorija Italiji*“. Kljub temu je Visokemu komisarju predlagal, naj posreduje pri zunanjem ministrstvu, da tako stanje prenehalo ter da bi ukrepali proti hravski podkomisiji.⁶⁹⁷⁰

Dogajanje ob italijansko-hravski meji v Beli krajini je prikazano na osnovi redkih italijanskih dokumentov in dokumentov občine Radatovići. Iz njih je jasno razvidno, da so italijanske oblasti nepopustljivo vztrajale na stališču, da sporna ozemlja, ki si jih je lastila ustaška Hravska, ostanejo v Ljubljanski pokrajini in s tem v Kraljevini Italiji. Seveda bi bil ta prikaz popolnejši, v kolikor bi razpolagali z arhivom 2. sektorja „Pokrajinske komisije za določitev italijansko-hravske meje“ ali pa z arhivom ustrezne hravske podkomisije.

Glede na povedano so bile tembolj brezupne skrite želje ustaške Hravske, da bo njihova cela Bela krajina in predeli vzhodne Dolenjske na desni strani Krke med Novim mestom in Brežicami.⁷¹

Ob tem naj bo omenjeno, da so ustaški pogledi segali še mnogo dlje od pravkar navedenega, kajti ustaško gibanje je prevzelo pravaške teorije o Slovencih Alpskih Hrvatih. Ustaške težnje po priključitvi delov Slovenije so izvirale iz načrtov, ki jih je eden od ideologov tega gibanja, minister za zunanje zadeve NDH dr. Mladen Lorković, predstavil že v svoji knjigi iz leta 1939 z naslovom „*Narod i zemlja Hrvata*“. V njej je postavil hravske meje na zahod do Soče vključno z avstrijsko Koroško, poseljeno s Slovenci.

69 IZDG 146/5.

70 IZDG 144/1 [Avtor je verjetno pozabil pravilno označiti opombi 69 in 70 in ju je nato dal na istem mestu.] Ohranili smo avtorjevo štetje opomb.

71 Franc Pirkovič, ustni vir.

Razumljivo je, da tako pri Italijanih in še manj pri Nemcih Paveličeva NDH v teh zahtevah ni naletela na nikakršno razumevanje in ustaši so morali ustaviti kampanjo za priključitev delov slovenskega ozemlja.⁷²

Pred prihodom italijanskih okupacijskih sil, pa tudi še kasneje, ko si je del od hitlerjevske propagande zaslepljenega prebivalstva Dolenjske in Bele krajine želel nemške namesto italijanske okupacije, je začasno obstajala stvarna možnost, da bodo deli teh ozemelj res priključeni nemškemu rajhu. Končno je obveljala meja, ki jo je Hitler določil že v prvi polovici aprila 1941.

Ostaja le grenko dejstvo, da so bile tudi v Beli krajini, zlasti v njenem severnem delu, cele vasi, kjer so se gospodarji, razen posameznikov, podpisali na list papirja s prošnjo Nemcem, naj jih zasedejo. Zato je okrajno glavarstvo v Črnomlju 8. maja 1941 vsem orožniškim postajam poslalo dopis, v katerem jih je seznanilo, da je po odredbi italijanske vojaške komande zbiranje podpisov za priključitev Bele krajine k Nemčiji protizakonito in prepovedano.⁷³

Resnejša nevarnost kot leta 1941, vsaj začasno, je grozila Beli krajini in s tem občini Radatovići, da bo prišla v okvir nemškega rajha, jeseni 1943, ko je nemški vojski in z njo enotam slovenskih domobrancev med 1. fazo ofenzive „Wolkenbruch“ (= prelom oblakov) uspelo zasesti Dolenjsko in Belo krajino. Toda sovražnik je do konca vojne neprekinjeno držal v svojih rokah le nekatere kraje, med njimi Novo mesto in Kostanjevico. Za krajši čas je zasedel tudi Metliko in Črnomelj, kjer je od Nemcev imenovani predsednik pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine general Leon Rupnik vzpostavil okrajno upravo s predvojnim glavarjem dr. Antonom Svetino. Sovražnik je ostal v Beli krajini le do zgodnjega jutra 9. novembra 1943, ko se je v naglici umaknil v Kočevje. Odtlej pa do konca vojne na tleh Bele krajine, ki je postala osrednje slovensko osvobojeno ozemlje, ni bilo več stalne sovražnikove postojanke.⁷⁴

Nemško – italijanska meja

Sredi aprila 1941 so Nemci zasedli tudi Spodnje Posavje. Povečani okraj oziroma okrožje Brežice, ki mu je bilo priključenih sedem občin ukinjenega okraja Krško, je postalo sestavni del Spodnje Štajerske. Upravljal jo je šef civilne uprave dr. Siegfried Überreither, pokrajinski vodja nacistične stranke (gauleiter NSDAP, Nationalsozialistische deutsche Arbeitspartei = Narodnosocialistična nemška delavska stranka) in državni namestnik za Štajersko. Preostali del okraja Krško, skupaj osem občin: Kostanjevica, Sv. Križ (Podbočje), Šentjernej, Šentrupert, Mokronog, Tržišče, Trebelno in Škocjan, je bilo

72 Vladimir Dedijer: Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, 2, Rijeka 1981.

73 IZDG 146.

74 Anton Štampohar: Razvoj ljudske oblasti in kronološki popis pomembnejših dogodkov na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje 1941 – 1945, Novo mesto 1975; IZDG 146/1.

vključenih v Ljubljansko pokrajino.⁷⁵ Meja med nemškim in italijanskim okupatorjem na desnem bregu Krke pod Gorjanci je tekla po občini Sv. Križ (Podbočje) v okraju Krško tako, da so bile vasi Znanovce, Brezovica, Trebelnik in Premagovce na italijanski, vasi Vrhovska vas in Vinji vrh ter ostale pa na nemški strani. Pri tem je bila prizadeta šola v Bušechi vasi, ki je z njo izgubila vasi Brezovica, Trebelnik in Premagovce. Tudi vas Čedno ali Gramci, danes Čedem, iz tega šolskega okoliša, a iz občine Čatež ob Savi v okraju Brežice, je bila priključena k NDH. Ravno na območju po pridelovanju cvička znane Gadove peči nasproti hrvatske Stojdrage je bila tromeja med nacistično Nemčijo, fašistično Italijo in ustaško NDH.⁷⁶

Italijani so se morali zadovoljiti s to mejo, čeprav jim je dajala manj kot so pričakovali, a več glede na stanje, kakršno je v tem delu Dolenjske vladalo od začetka maja do prve polovice junija 1941. Že pred tem, 22. aprila zvečer, je neki nemški kapetan v mestni hiši proglasil priključitev Novega mesta k nemškemu rajhu. Odstavili so župana in imenovali novega, toda že naslednji dan dopoldne so Italijani zasedli nemško hišo in razveljavili nemški ukrep.⁷⁷

Popoldne 1. maja se je v Kandiji zbralo nekaj sto s strani pronemških agitatorjev nahujskanih prebivalcev podgorskih vasi, nekateri so nosili nacistične zastave s kljukastim križem, z namenom, da vdrejo v mesto in izropajo trgovine. Pred mostom preko Krke so jih Italijani zaustavili.⁷⁸

Komandant 11. armadnega korpusa general Mario Robotti je o tem še isti dan obvestil pešadijsko divizijo „Isonzo“ v Kočevju in ji ukazal, da z enim bataljonom nemudoma zasede Novo mesto in ga varuje. Očividec dogajanja, komandant III. skupine alpincev „Valle“ polkovnik Alarico Bruzzone, je v poročilu poveljstvu 11. armadnega korpusa zapisal:

„Ko sem prispel v Novo mesto, sem našel vse trgovine zaprte. Na trgu so močno demonstrirali kmetje in le malo južneje od potoka proti Gotni vasi so bile številne zastave s kljukastim križem.

V sredini trga je bila skupina morda deset mož nemške akcijske čete z nekaj vozili, kakor tudi en naš orožniški stražmojster z majhno skupino orožnikov in okrog petdeset vojakov železniške milice.

Nobenega nereda ni bilo, razen omenjenega zbiranja ljudi. Vprašal sem orožniškega stražmojstra, kaj se je zgodilo. Poročal mi je, da so ta shod izzvale nemške akcijske čete.

75 Tone Ferenc: Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli, Krško skozi čas 1477 – 1977, Krško 1977.

76 Kronika osnovne šole Bušecha vas. [Tipkan prepis kronike hrani Dolenjski muzej Novo mesto.]

77 Frančiškanska kronika Novo mesto. [Kroniko hrani frančiškanski samostan Novo mesto.]

78 Isto kot op. 77.

Nato sem vprašal majorja nemške akcijske čete, kakšen je namen te demonstracije. Le-ta mi je sporočil, da so novačili nemške elemente na tem območju, ki si želijo Nemčijo.

Zdi pa se, da je bilo omenjenih elementov zelo malo. Eden je bil na trgu z njimi. Oblečen je že bil v uniformo akcijske čete.

Za nekaj trenutkov sem se ustavil na trgu in izmenjal nekaj vljudnostnih fraz z majorjem. Nato sem se odpeljal z avtom; prečkal sem ves shod tako na trgu kot tudi onkraj mostu. Napotil sem se na pregled skladišč z municijo in se nato vrnil. Ob povratku se je demonstracija premaknila s trga na območje južno od mostu ...

Po ukazu tega poveljstva je bil odrejen skladiščem municije v Novem mestu stražarski vod stotnije v Trebnjem.

Iz izjave poveljujočega oficirja izhaja, da so od trenutka, ko so bila odkrita skladišča pa dokler ni bila postavljena straža, odpeljali nekaj materiala in municije; zdi se, da z nemškimi tovornjaki. Enako informacijo smo dobili od civilistov⁷⁹.

Dan pozneje so oddelki nemškega 72. rezervnega policijskega bataljona po navodilu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Überreitherja na Dolenjskem zasedli poleg že navedenih občin iz krškega okraja še občine Mirna, Št. Peter (Otočec), Šmarjeta, Bela cerkev, Orehovica in Brusnice iz novomeškega okraja ter občino Sv. Križ (Gabrovka) pri Litiji iz okraja Litija. Dejansko so se zajedli celo v dele občin Trebnje, Mirna peč in Šmihel – Stopiče. Pri tem so jim pomagali posamezni domačini, ki so ponoči premeščali nemške mejne oznake v škodo Italijanov. Še 18. maja 1941 so nemški vojaki na prošnjo domačinov prinesli mejne oznake, šlo je za napis „*Deutsches Reich – Grenzkriegsgebiet*“ (Nemška država – mejno vojno območje) in zloveščo parolo „*Ein Volk – ein Reich – ein Führer*“ (En narod – ena država – en vodja), ponekod pa so bile tudi table z napisom „*Deutsches Reichsgebiet*“ (nemško državno ozemlje) do potoka pod Gorenjimi Kamencami, na njivo pri Avbarjevem mlinu in do lesenega mostu med Potočjo vasjo in Dolenjimi Kamencami.

Ohranjeni nemški zemljevidi tega dela Dolenjske kažejo, da so Nemci na njih že potegnili mejno črto, ki je tekla južno od Moravč v litijskem okraju, mimo Brezovice in Gomile v občini Mirna, med Mirno pečjo in Hmeljnikom, med Mačkovcem in Novim mestom, med Veliko in Malo Cikavo proti vzhodu na Gorjance.⁸⁰

Ob tem so Italijani pokazali popolno nemoč. To je razvidno tudi iz poročila poveljnika 23. pehotnega polka „Como“ polkovnika Cosima Bertaccija, ki je 3. maja

79 IZDG 656/4.

80 IZDG 150P14; Spominska knjiga deklinke Marijine družbe v Prečni, arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja Novo mesto. [Tega gradiva v Dolenjskem muzeju ne hranijo in ga je avtor najverjetneje našel v kakšnem drugem arhivu.]

s spremstvom obiskal Šentjernej in Kostanjevico. Poveljnik divizije „Isonzo“ general Federico Romero je njegovo poročilo posredoval poveljniku 11. armadnega korpusa generalu Robottiju, le-ta pa je še isti dan poveljstvu II. italijanske armade brzojavil:

„Št. 02/4486. Poveljstvo divizije `Isonzo` poroča, da je polkovnik Bertacci po ustni zapovedi tega poveljstva odšel danes v Šentjernej, da se s poveljnikom nemških čet sporazume o njihovi izpraznitvi kraja. Našel je kraj zaseden po nemškem oddelku, ki mu je poveljeval podčastnik. Bil je ta tudi nemški stotnik, ki je rekel, da je poslan od svojega poveljstva, in mu trdno zagotavljal, da je poveljstvo 2. nemške armade izdalo ukaz za izpraznitev in da se bodo čete umaknile 5. ali 6. (maja). Polkovnik Bertacci je potem nadaljeval pot v Kostanjevico, da bi videl prostore, v katere se bo vselil bataljon njegovega polka. Tudi ta kraj je našel zaseden po četi nemških vojakov, ni pa govoril z nikomer z ozirom na zgoraj omenjeni razgovor in dobljena zagotovila. Ko se je na poti v Novo mesto vračal skozi Šentjernej, se mu je približal podčastnik, poveljnik tamošnjega oddelka, in mu izjavil, da je treba po sporočilu krajevnega političnega komisarja, ki sprejema ukaze naravnost iz nemške državne pisarne (tj. od Hitlerja samega, o.a.), imeti to zemljo za nemško in da morajo zato nemške čete ostati na mestu. Podčastnik je rekel, da bo njegov oddelek poslušal naročilo civilnega komisarja in ne bo zapustil kraja. Naročil sem poveljstvu divizije `Isonzo`, naj ne vztraja na ponovni zasedbi omenjenih krajev in pričakujem navodil. General Robotti“.

Čez tri dni – tedaj šele se je omenjena mejna črta približala Novemu mestu – je general Robotti poslal poveljstvu II. armade poročilo generala Romera in ugotovitve njegove obveščevalne službe:

„Včeraj ob 16. uri sem prišel v Novo mesto, prijazno sprejet od oblasti in prebivalstva. Polkovnik Bertacci javlja, da so se nemške čete razširile na diviziji določenem ozemlju vse do sledečih krajev: Št. Peter (Otočec), Ratež, Gabrje. Karton z označbo `Nemško ozemlje` je bil včeraj premaknjen od tam, kjer je stal, do vzhodno od Rateža.

Nemški častniki, dodeljeni za določitev meje, so polkovniku Bertacciju zatrдили, da bo razmejitvena črta z nemškim ozemljem potegnjena po teh krajih. Romero. –

Druga poročila divizije `Isonzo` javljajo, da je nemška zasedba vzhodno od Novega mesta dosegla kraje Mačkovec, Smolenja vas, Cikava, kjer so se naše patrolje srečevale z nemškimi, ki so postavljale table z napisom `Nemško ozemlje`. –

Civilni komisar (dr. Ottone Griselli, o. a.) mi s svoje strani javlja, da Nemci na tem ozemlju in posebno okoli Šentjerneja nadaljujejo s smotnim plenjenjem vsake vrste, da bomo našli to ozemlje, ko ga bomo zopet zasedli, oropanega vseh zalog. Z ozirom na zgoraj povedano in ker se temu poveljstvu dodeljeno ozemlje razteza vse do Brežic in Samobora z izključitvijo teh dveh mest samih, prosim, da pospešite odločitev o naši zasedbi. General Robotti⁸¹

Mejna zapora pri Cikavi na cesti Novo mesto–Šentjernej je stala pred Hrenovo hišo na desnem bregu potoka Šajser. Šajser! Nomen est omen (Ime je znamenje), pravi latinski pregovor (der Scheisser – drekač, usrane). Verjetno nikjer v Evropi niso Nemci postavljali meja svojega tisočletnega rajha v krajih ali ob vodah s tako pomenljivim imenom.

Da so resno računali z zasedbo Italijanom dodeljenega dela Dolenjske, pričajo tudi dovolilnice, ki so jih izdajali za prestop „nemško – italijanske meje“ celo osebam s tega samovoljno zasedenega ozemlja. Tudi za prestop meje pri Šajserju! Tako je Leonu Korošču, sodnemu pripravniku pri okrajnem sodišču v Kostanjevici, občina Kostanjevica dne 15. maja izstavila priporočilo za izdajo prepustnice za potovanje v domače Novo mesto. Naslednji dan mu je urad političnega komisarja v Brežicah, pooblaščenec za občo upravo v Krškem, izdal prepustnico, overovljeno z žigom šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, naslednje vsebine:

„Korošec Leon... je upravičen prestopiti nemško – italijansko mejo. Prepustnica velja tako za pot tja, kakor tudi nazaj. Utemeljitev: nujna družinska zadeva. Veljavnost: 18. – 20. maj 1941“.

Leon Korošec je po prestopu „meje“ pri Šajserju ostal v Novem mestu.⁸²

Načrtovana stalnost zasedbe so Nemci dokazovali tudi z drugimi ukrepi. Uvedli so policijsko uro, prepovedali sestanke, širjenje časopisov in periodičnih publikacij, obenem pa razširjali svoj list „Štajerski gospodar“. Na Mirni in v Šentrupertu so izplačevali predjem upokojencem in orožnikom. Celu učiteljem v Št. Petru (Otočcu) so potem, ko jim je bilo ukazano, da se morajo pokoravati nemškemu rajhu, dali pa 20 mark plače.

V nekaterih krajih so izvedli popis prebivalstva, ki so ga gestapovci istočasno klasificirali, tako v Šentrupertu, Škocjanu, Šmarjeti, Mokronogu in Št. Petru (Otočcu). Ljudje so bili razvrščeni v tri skupine: v 1. Nemci, v 2. osebe, ki so bile za Nemce, in v 3. osebe, predvidene za izselitev.

81 Janko Jarc: Kostanjevica in njena okolica v času narodnoosvobodilne vojne, Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja, Kostanjevica 1953.

82 Leon Korošec, osebna mapa, arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja Novo mesto. [Leon Korošec, osebna mapa. Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto, zbirka osebnih dokumentov.]

V nasprotju z Italijani so Nemci prepovedali poučevanje v slovenskem jeziku in ponekod so dovolili poučevanje le dečkov v nemškem jeziku. Poleg materialnih dobrin so načrtno plenili slovenske knjige, trgovcem in obrtnikom pa ukazali, da izobesijo table z nemškimi napisi.⁸³

V noči na 10. junij 1941 so se Nemci umaknili za mejno črto, ki jo je Hitler določil 12. aprila v svojih navodilih o razkosanju Jugoslavije. Mejna črta na Dolenjskem je bila umetna tvorba, saj je upoštevala le strateške razloge (zaščita zasavske proge!). Na tej črti v preteklosti ni bilo ne državnih ne pokrajinskih ali upravnih in še manj narodnostnih meja.⁸⁴ Od 10 do 15 km južno od Save je sekala dolenjske griče in šla južno od Trebeljevega in Liberge, severno od Sv. Križa (Gabrovka), južno od Šentjanža, severno od Krmelja, Tržišča in Telč, zahodno od Bučke in severno od Zameškega ter po Krki severno od Kostanjevice in Sv. Križa (Podbočje) proti Gadovi peči po že omenjeni črti.

Da omemba Brežic in Samobora v Robottijevelem poročilu ni bila brez osnove in so Italijani resno računali na priključitev delov Krškega polja, je razvidno tudi iz odredb Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino Emilia Graziolija z dne 9. maja 1941. Z njimi je bilo ozemlje krškega in brežiškega okraja, ki naj bi bilo po njihovih pričakovanjih vključeno v Ljubljansko pokrajino, začasno dodeljeno novomeškemu okraju in podrejeno okrajnemu načelstvu v Novem mestu.

Občina Bučka ter v Ljubljansko pokrajino spadajoči deli občin Cerklje ob Krki, Leskovec pri Krškem in Raka ter katastrski občini Mršeča vas iz občine Škocjan in Veliko Mraševo II iz občine Sv. Križ (Podbočje) pri Kostanjevici iz krškega okraja in občini Čatež in Velika Dolina iz okraja Brežice so bile začasno priključene sodnemu okraju Kostanjevica. Poleg tega so bile občine Kostanjevica, Sv. Križ (Podbočje) pri Kostanjevici, Šentjernej in Bučka ter v Ljubljansko pokrajino spadajoči deli občin Cerklje ob Krki, Leskovec pri Krškem, Raka, Čatež in Velika Dolina začasno priključene davčnemu okraju Novo mesto.⁸⁵

V začetku julija 1941 je bil občini Škocjan dodeljen kraj Jerman vrh iz občine Bučka, občini Sv. Križ (Podbočje) pri Kostanjevici pa katastrska občina Veliko Mraševo I iz občine Cerklje ob Krki.⁸⁶

Nemško – italijanska razmejitvena komisija, ustanovljena z državno pogodbo 8. julija 1941, je še v istem letu ob mejni črti napravila le nekaj manjših popravkov. Med drugim je bil ob koncu oktobra 1941 del kraja Stražberk, skupaj pet hišnih števil, iz občine Št. Janž (Šentjanž) priključen Ljubljanski pokrajini in pripojen občini Tržišče.⁸⁷

83 Anton Štampohar: Leto 1941 na Dolenjskem, rokopis. [Anton Štampohar, Leto 1941 na Dolenjskem, tipkopis. Hrani Dolenjski muzej Novo mesto, oddelek za novejšo zgodovino.]

84 Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976.

85 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 38. kos, 10. maj 1941.

86 Isto kot op. 85; 53. kos, 2. julij 1941.

87 isto kot op. 84; Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 87. kos, 29. oktober 1941.

Iz navedenega sledi, da se italijanske želje po priključitvi občine Bučka in delov občin Cerklje ob Krki, Leskovec pri Krškem, Raka, Čatež in Velika Dolina ter katastrskih občin Veliko Mraševo II in Veliko Mraševo I k Ljubljanski pokrajini, niso uresničile.

Nemška zasedba dela Dolenjske v začetku maja je imela za posledico, da se naredbe, ki jih je izdal Civilni komisar za slovensko ozemlje, zasedeno po italijanski vojski, oziroma Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, v občinah na tem območju niso izvajale. Zato je Visoki komisar Grazioli 4. oktobra 1941 odredil, da se vse naredbe, kakor tudi vsi drugi predpisi splošnega značaja, razširjajo na občine Št. Peter (Otočec), Orehovica, Brusnice, Šmarjeta, Bela cerkev, Mirna, Šentjernej, Kostanjevica, Sv. Križ (Podbočje) pri Kostanjevici, Škocjan, Tržišče, Mokronog, Trebelno, Šentrupert, Št. Vid pri Stični, Veliki Gaber, Primskovo in Sv. Križ (Gabrovka) pri Litiji.⁸⁸

Kljub zastraženosti nemško – italijanske meje, zlasti z nemške strani, so z nemškega zasedbenega ozemlja prišli v Ljubljansko pokrajino mnogi begunci, s čimer so se izognili izgonu z domače zemlje. Prenekateri so tajno prekoračili mejo pri današnjem Podbočju pri Kostanjevici, kjer so jim, kakor še nekatera županstva v novomeškem okraju, pomagali tako, da so jim izdajali lažne domovnice.⁸⁹

Nemško-hrvatska meja

Do manjše spremembe predvojne banovinske meje in to v korist NDH je prišlo edino na dveh predelih in sicer v tedanji občini Čatež ob Savi in občini Velika Dolina iz okraja Brežice.

Vas Čedno iz občine Čatež ob Savi je pred vojno štela okrog 30 prebivalcev. Razlog za priključitev k NDH je viden že v njenem drugem imenu Gramci, ki ga je nosila po prevladujočem priimku Gramc; tako so se pisali vaščani hrvatskega porekla.^{90 91}

Takoj po svojem prihodu v Spodnje Posavje so Nemci po vnaprej izdelanih seznamih narodnostno zavednih Slovencev, pripravili so jih domači kulturbundovci, z avtobusi odpeljali 226 ljudi preko hrvatske meje pri Bregani. V bližini Samobora so morali izstopiti. Prepovedali so jim vrniti se na domove. To so bili prvi izgnanci iz Spodnjega Posavja, prepuščeni samim sebi, saj jih hrvatskim oblastem sploh niso predali. Nekateri od njih so odšli na italijansko zasedbeno ozemlje. Joža Kerin, profesorica na meščanski šoli v Brežicah, se je vrnila v rojstni Sv. Križ (Podbočje).⁹²

88 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 80. kos, 4. oktober 1941.

89 Franc Kerin, življenjepis v Zbranem gradivu Martina Šlibarja, IZDG. [SI AS 1871, Zbirka dopolnilnega gradiva o delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju, 1918-2007, škatle 27-32.]

90 [Avtor ni zapisal vsebine opombe.]

91 Milan Strojín, ustni vir.

92 Stanko Škaler: Posavje v letu 1941, Izdal in založil Posavski muzej Brežice; Joža Kerin, življenjepis v Zbranem gradivu Martina Šlibarja, IZDG.

Na spremembo nemško-hrvatske meje v sosedstvu občine Velika Dolina in novoustanovljene občine Bregana iz okraja Samobor je vplivalo več dejavnikov. Hrvatska je pričakovala, da bo dobila tudi območje gradu Mokrice. Pri tem se je sklicevala na zgodovino gradu. V Valvasorjevi dobi je bil njegov lastnik hrvatski ban Nikolaj grof Erdödy, pred vojno pa zagrebška nadškofija. V tem niso uspeli, saj so Nemci na grad prenesli sedež občine; župan je postal upravnik graščine, kulturbundovec. Poleg tega je bila v njem vse do konca leta 1944 šola Hitlerjugend.

Svojim ustaškim zaveznikom so Nemci ugodili le v toliko, da so jim odstopili vasi Bregansko selo, Jesenice (razen žage), Novo vas (razen štirih hiš), Obrežje in dve hiši iz vasi Rajec, ki sta stali na samem okoli 500 m južno od vasi.⁹³ Po podatkih občine Bregana iz srede januarja 1942 je v njih živelo nad 620 ljudi.⁹⁴ Mejni odsek so Nemci kasneje utrdili in zaminirali.

Enako kot nemško – italijansko mejo v Sloveniji je Hitler tudi nemško – hrvatsko mejo vnaprej določil sam. Prvi okvirni dogovor o določevanju meja med Nemčijo in NDH je bil podpisan 13. maja 1941 na sestanku v Zagrebu; podpisniki so bili dr. Mladen Lorković in general Avgust Marić za hrvatsko ter nemški poslanik v NDH Siegfried Kasche in Kurt von Kamphofener za nemško stran.⁹⁵

Na sestanku 17. junija so se sporazumeli tudi o razmejitvi pri Bregani, tj. o priključitvi imenovanih vasi k NDH. Razmejitev na kraju samem je bila izvršena avgusta istega leta in na to območje je prišla hrvatska vojska.⁹⁶

Priključene vasi so spadale pod nadzor žandarmerijske postaje Grdanjci, v cerkvenem pogledu pa pod župnijo Prigorje. Otroci so obiskovali šolo v vasi Lug.⁹⁷

Priključitev ozemlja, velikega okoli 10 km², je imela tudi nasprotnike. Večina prebivalstva, ki je že ob razpadu Jugoslavije s simpatijami sprejela nemške „odrešitelje“, je šla celo protestirat na občino v Mokrice.⁹⁸

Po eni od razlag naj bi Nemci odstopili te kraje v zameno za predele, ki so si jih vzeli od NDH ob Dravi pri Varaždinu. Po drugi so si za priključitev pri Hrvatih prizadevali posamezniki, ki so slutili, da bodo Nemci izseljevali obmejni pas in ravno s priključitvijo naj bi se rešili izgnanstva. Med njimi sta bila dr. Brlić, ki je kot priseljenc živel v novozgrajeni hiši na Jesenicah, in gostilničar Kalin z Obrežja, kasnejši sodelavec narodnoosvobodilnega gibanja.⁹⁹

93 Kronika osnovne šole Velika Dolina; Ferdo Munič, ustni vir.

94 Arhiv Hrvatske, fond Kotarska oblast Samobor. [Prepis (rokopis) iz šolske kronike za obdobje 1941-1945 hrani Dolenjski muzej Novo mesto.]

95 Zbornik XII/1 – 27.

96 Arhiv Hrvatske, fond Mednarodne pogodbe NDH; Kronika osnovne šole Velika Dolina. [Prepis (rokopis) iz šolske kronike za obdobje 1941-1945 hrani Dolenjski muzej Novo mesto.]

97 Isto kot op. 94.

98 Kronika osnovne šole Velika Dolina. [Prepis (rokopis) iz šolske kronike za obdobje 1941—1945 hrani Dolenjski muzej Novo mesto.]

99 Zdravko Dizdar in Ferdo Munič, ustni vir.

Ko so Nemci s plakati, datiranimi z 20. oktobrom 1941, razglasili izselitev slovenskega prebivalstva v Spodnjem Posavju, so posamezniki iz občine Velika Dolina zbežali na Hrvatsko. Med njimi je bil tudi upravitelj šole v Veliki Dolini Zdenko Dolinar z družino, ki se je zatekel k sorodnikom. Spomladi 1942 se je zaposlil kot učitelj v Hercegovini, jeseni istega leta pa je bil premeščen v Grdanjce. Ko so partizani konec januarja 1944 prizadejali Nemcem hude izgube na Vratniku nad Grdanjci, so aretirali nad 50 ljudi. Učitelj Dolinar je bil obsojen na smrt, a je bil s še enajstimi tovariši odpeljan v koncentracijsko taborišče Buchenwald. Preživeli so le trije; učitelj Dolinar se je vrnil v Veliko Dolino v drugi polovici julija 1945.¹⁰⁰

Prebivalci občine Velika Dolina so bili v prvih dneh novembra 1941 izseljeni v Nemčijo. Na svojih domovih so ostali le redki, tako Lončarič iz vasi Rajec, ker je bil hrvatski državljan. Tudi družina Hribar iz ene od štirih hiš iz vasi Nova vas, ki so prišle pod Nemčijo, je ostala, ker je bil gospodar rojen na Hrvaškem.¹⁰¹

Posamezniki iz vasi, priključenih Hrvaški, so preko meje prihajali na bližnje izseljeno območje tudi z nepoštenimi nameni. Ropali so premoženje izgnancev in izsekavali njihove gozdove.¹⁰²

Čeprav je bila nemško –italijanska državna meja na Dolenjskem in nemško –hrvatska meja ob Bregani natančneje določena že jeseni 1941, so razmejitvene komisije delovale na terenu še v letu 1942. V sredo 13. maja 1942 je razmejitvena komisija delovala v Gadovi peči. Zbrani so bili predstavniki Nemčije, Italije in Hrvaške. Toda to je bil že čas, ko je bil komaj ustanovljeni Gorjanski bataljon, razdeljen na tri čete, ne le gospodar Gorjancev, temveč je že napadal sovražnika v dolinskih vaseh in neposredni bližini njegovih postojank. Tako je desetina 1. ali Kostanjeviške čete Gorjanskega bataljona pri Dobah, kakšen kilometer pred Kostanjevico popoldne 22. maja 1942 iz zasede napadla italijansko – nemško razmejitveno podkomisijo, ki je prihajala iz Novega mesta in jo je spremljajo vojaštvo na kamionih. V ostrem spopadu partizani niso utrpeli izgub, Italijani pa so poročali o dveh mrtvih in štirih ranjenih oziroma o treh mrtvih in treh ranjenih vojaki. Župnik Andrej Zupanc iz Sv. Križa (Podbočja) je v svoj vojni dnevnik za ta dan zapisal:

„... popoldne so komunisti med Dobami in Prekopo ubili 3 italijanske vojake in jih 15 ranili. Za en škaf krvi (je) na cesti videl Venetov (fant)“.¹⁰³

100 Isto kot op. 98.

100a Isto kot op. 98 in 76 [Avtor opombe v besedilu ni označil.]

101 Vida Godec in Ferdo Munič, ustni vir.

102 Isto kot op. 98.

103 Zbornik VI/3 – 136; Dnevnik Andreja Zupanca, [Vojni dnevnik svetokriškega župnika Andreja Zupanca (1941-april 1944). Hrani Dolenjski muzej Novo mesto, oddelek za novejšo zgodovino.]

Iz dogajanja ob meji

Italijani, Nemci in ustaši so šteli mejo za nekaj stalnega. Že v začetku junija 1941 je bila na železniški postaji v Metliki odprta mejna podružnica oddelka ljubljanske carinarnice. Na Hrvaško je bilo dovoljeno nesti do 2000 din ali 250 lir po osebi, ob vrnitvi pa enako število lir, toda nobenih dinarjev.¹⁰⁴

Prestop meje je bil možen le s potnim listom. Dne 31. marca 1942 je morala Rozi Čučnik iz Orehovca pri Kostanjevici, ki je potovala iz Karlovca, kjer si je od junija 1940 služila kruh, na postaji v Metliki izstopiti, ker ni imela vstopnega vizuma italijanskega konzulata v Zagrebu. Zaslišali so jo in morala se je vrniti v Karlovac. Del njene prtljage je vlak odpeljal in jo je dobila nazaj kasneje, toda iz na silo odprtega kovčka so bile vzete nekatere stvari v vrednostni nad 1000 lir, ročne torbice z denarjem, šlo je za okoli 1000 lir in 1000 kun, pa sploh ni dobila. Zaradi tega se je pritožila civilnemu komisarju v Novem mestu, ki je njen primer odstopil v reševanje okrajnemu glavarstvu v Črnomlju.¹⁰⁵

Državna meja je povzročala težave tudi posestnikom, ki so imeli zemljišča v sosednji državi. Župan občine Metlika okolica Josip Nemanič je sredi avgusta 1941 Visoki komisariat v Ljubljani seznanil, da je v občini 15 posestnikov, ki imajo vinograde v hrvaški Vivodini tri do štiri km od meje. Za njeno prehajanje, ko gredo na delo, jim je policijski komisariat v Metliki izdajal začasna dovoljenja. Zaradi bližajoče se trgatve si je občina hotela izposlovati nekaj stalnih dovoljenj, ki bi zaradi varovanja pred krajo veljala tudi za nočni čas ... Nekateri hrvaški posestniki so izjavljali, da slovenski lastniki pridelka ne bodo smeli odpeljati na svoje domove. Župan je Visokemu komisariatu predlagal, naj pri hrvaških oblasteh doseže, da jim bodo dovolili varovati svoje vinograde tudi ponoči, kakor tudi, da bodo lahko nemoteno trgali in odpeljali pridelek. V nasprotnem primeru bodo gospodarsko preveč prizadeti, saj je njihovo življenje v veliki meri odvisno od pridelka v vinogradih.

Italijanske oblasti hrvaškim posestnikom, ki so imeli zemljišča na slovenski strani, niso delale nobenih težav in so lahko pridelke s svoje lastnine nemoteno odvažali na Hrvaško.¹⁰⁶

Dobro leto pozneje, 20. septembra 1942, je komisar te občine preko okrajnega glavarstva v Črnomlju v dopisu občini Vivodina navedel, da so vaščani Vivodine in okoliških vasi ob likvidaciji posestnika Antona Repovža z Božakovega samo v njegovem vinogradu naredili škode za okoli 10 hl vina. Občino je pozval, da samo oceni prizadejano škodo in poskrbi, da bo poravnana. V nasprotnem primeru, so sklenili, bodo zaplenili hrvaške vinograde v občini v višini povzročene škode.¹⁰⁷

104 Jutro, 9. junij 1941.

105 IZDG 142/2.

106 IZDG 146/2.

107 IZDG 144/2.

Težave s prehajanjem meje so imeli tudi prebivalci hrvatskih vasi nasproti Krasinca in Gribelj, ki so imeli zemljišča na območju Krasinca v občini Gradac. Zaradi tega je hrvatsko poslaništvo posredovalo v Rimu, nakar je bilo občini Gradac junija 1942 naloženo, da izdela seznam hrvatskih državljanov. Iz njega je razvidno, da je bilo 15 lastnikov, predvsem iz Pravutine in Pake, ki so imeli gozdove, travnike, njive ali stelnike v tej občini.¹⁰⁸

Slovenci iz občine Bregana so nemško – hrvatsko mejo z dovolilnicami lahko prestopali na Jesenicah, toda zemlje niso smeli obdelovati.¹⁰⁹

Na meji je prihajalo tudi do incidentov in tekla je nedolžna kri. Prvega dne februarja 1942 sta Jože Primožič in Anton Žugelj z Otoka pri Podzemlju na Kolpi pri vasi lovila divje race. Pri tem jih je iznenadila patrolja mejnih miličnikov in agentov javne varnosti. Po njihovem poročilu so jima ukazali, ker so menili, da skušata preko zaledenele reke na Hrvaško, naj se zaustavita. Ker tega nista storila, so streljali. Primožič je bil ranjen, Žugelj ubit; sodno zdravniški ogled je opravilo okrajno sodišče v Metliki. Po izpovedi ranjenega Primožiča, ki se je zdravil v novomeški bolnišnici, so ju Italijani ujeli, jima pregledali osebne dokumente, nakar so jima na samotnem kraju ukazali, naj stečeta preko Kolpe. Ker sta se obotavljala, so vanju namerili puške. Komaj sta dobro stekla, že so sprožili in Žugelj je obležal s prestreljeno glavo.¹¹⁰

Na neoborožena domačina sta streljala mejna miličnika Argeo Doda in Emilio Colotto. Komisija pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ju je na seji 16. oktobra 1944, kakor tudi poveljnika IV. Legije mejne milice „Monte Nevoso“ Cesara Mezzano, ki je v poročilu prikril dejstvo umora, proglasila za vojne zločince.¹¹¹

Pet dni zatem je prišlo do streljanja pri Krasincu. V nočnih urah je italijanska patrolja, ki je kontrolirala mejo, zapazila, da nekdo prihaja preko Kolpe. Postavili so zasedo in ko je civil na konju prišel na italijansko stran, so mu ukazali, da se zaustavi. Namesto tega se je pognal nazaj na Hrvaško. Za njim so streljali, toda smrtno so zadeli hrvatskega stražarja.¹¹²

Dne 12. marca sta dva ustaša iz postaje Sošice prišla v občino Radatovići in okoli 250 m od meje aretirala kmeta Marka Stankoviča, italijanskega državljana. Zaplenila sta mu sani in dva vola ter ga odpeljala na žandarmerijsko postajo v Kostanjevcu.¹¹³

Do meddržavnega zapleta je prišlo po uboju Daniela Kordića, ki ga je 15. aprila 1942 ubila skupina 4 ali 5 italijanskih vojakov s štirimi strelki okoli 200 m od njegovega

108 IZDG 144/2.

109 Dopis Martina Bajca z dne 11. marca 1982, [Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino.]

110 Zbornik XIII/1 – 36; arhiv Belokranjskega muzeja Metlika, mapa 277; Ivo Pirkovič: Prisega mrtvemu bratu, Dolenjski list, št. 32 in 33, leto 1951.

111 IZDG 454/2.

112 IZDG Zbornik XIII/1 – 36.

113 IZDG 144.

doma v vasi Cvjetiše. Na polju so ga pustili do drugega dne, ko ga je našel njegov brat in ga pokopal.

Zaradi uboja je konzulat Nezavisne države Hrvatske v Ljubljani od Visokega komisarja Graziolija terjal, da uboj raziščejo in mu o izidu poročajo. Grazioli je za to zadolžil civilnega komisarja v Črnomlju. Obenem mu je naročil, da vzpostavi zvezo s komando divizije „Isonzo“ in sporoči, ali je bil ubiti Kordić državljani NDH oziroma državljani nekdanje Jugoslavije in sedaj Italije.

O državljanstvu ubitega je poročala občina Radatovići. Kordić je bil hrvatski državljani, ki se je točno mesec dni pred ubojem priženil iz občine Sošice, okraj Jastrebarsko. Mejo je prestopil ilegalno.

Iz poročila divizije „Isonzo“ z dne 17. aprila 1942 izhaja, da je italijanska vojska 15. aprila izvajala čiščenje zemljišča v smeri Radovica–Suhor–Jugorje–Krvavi kamen–Cetošić (Cvjetiše)–Radovica. Iskali so partizane, ki naj bi jih bilo po netočnih podatkih 60, vodil pa naj bi jih dr. Alojz Mihelčič. Dejansko je bilo tedaj v taborišču nad Jugorjem le 7 belokranjskih partizanov, na Žumberku pa nobenega.

Ženi ubitega, Mari Kordić, je okrajni civilni komisar že v maju 1942 izplačal denarno podporo.¹¹⁴

Narodnoosvobodilno gibanje na obravnavanih območjih

Ob doslej povedanem velja omeniti, kakšen je bil odnos slovenskega in hrvatskega narodnoosvobodilnega gibanja do mejnega vprašanja, oziroma, kakšen je bil njun odnos do ozemelj, spornih za italijanske, nemške in hrvatske zaveznike. Ne da bi na tem mestu posebej utemeljevali, velja, da mejnega vprašanja za njiju sploh ni bilo. Slovenske in hrvatske partizanske enote so na širšem območju Gorjancev–Žumberka in ob reki Kolpi napadale sovražnika in domače izdajalce ne oziraje se na narodnostne, nekdanje upravne ali obstoječe državne meje.

Glede na zgodnejše začetke organizirane vstaje v belokranjskem okrožju Osvobodilne fronte so bili prvi netilci odporniške misli v občini Radatovići aktivisti OF z metliškega dela Bele krajine in posamezniki iz novomeškega okrožja. Po prijateljskih vezah in poznanstvu je Jože Rakoše iz Gabrja v novomeškem okrožju vzdrževal stike z Milko in Pavlom Gajskim, Juretom Sekulićem v Doljanah, Dragotom Rajakovićem v Dučićih, Markom Smiljanićem v Radatovićih in drugimi ter z njimi obravnaval vlogo in pomen Osvobodilne fronte.¹¹⁵

Pri organiziranju odpora so spomladi 1942 sodelovali borci partizanskih enot z obeh strani Gorjancev: Gorjanskega in Belokranjskega bataljona. Sredi tega leta, ko so

114 IZDG 143/2.

115 Jože Rakoše, življenjepis v Zbranem gradivu Martina Šlibarja, [SI AS 1871, Zbirka dopolnilnega gradiva o delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju, 1918–2007, škatle 27–32.]

na celotnem območju Žumberka pričeli operirati hrvatski partizani, katerih dejavnost je usmerjala Zagrebska ali II. operativna cona Hrvatske, je bilo med slovenskim in hrvatskim narodnoosvobodilnim gibanjem že sporazumno dogovorjeno, da občina Radatovići sodi pod pristojnost slednjega. Dotlej so prebivalci te in drugih občin na Žumberku vstopali med belokranjske partizane, zatem v hrvatske partizanske enote, kamor so se vključevali tudi posamezniki iz severnih predelov Bele krajine.¹¹⁶

Vojaške, zlasti pa politične razmere za razmah narodnoosvobodilnega gibanja na Žumberku, so se pričele močno izboljševati na prehodu v jesen 1942. V ta čas sodi tudi obisk Iva Lola Ribarja, člana politbiroja CK KP Jugoslavije in člana vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije na osvobojenem ozemlju Žumberka, ki je reorganiziral štab II. operativne cone.¹¹⁷ Velik delež pri spreminjanju odnosa prebivalstva do vstaje so imele enote, poslane na pomoč žumberškim partizanom: 1. kordunaška NOU brigada Hrvatske, 1. proletarski NOU bataljon Hrvatske in v novembru 1942 13. NOU brigada Hrvatske „Josip Kraš“. Zaradi pomanjkanja terenskih političnih delavcev je zaostajal razvoj političnih organizacij. Še v začetku oktobra 1942 organizacije Narodnoosvobodilne fronte, ženske in mladinske organizacije niso obstajale, bilo je le nekaj narodnoosvobodilnih odborov. Možnosti za mobilizacijo ni bilo, medtem ko sta imela bataljon „Josip Kraš“ in 1. proletarski bataljon viške orožja, zaradi česar je politični komisar II. operativne cone glavni štab NOV in PO Hrvatske prosil za okrepitev z mladinci s Korduna.¹¹⁸

Pravi preobrat v odnosu do partizanske vojske in narodnoosvobodilne organizacije je nastopil po velikih bojih in zmagah nad sovražnikom. Mednje sodijo štiridnevni boji 1. proletarskega bataljona v sodelovanju s 1. bataljonom Vzhodnodolenjskega odreda na območju vasi Radatovići, Badovinci, Visočé in Kordiči v prvi polovici oktobra 1942, zlasti pa uničenje belogardistične in italijanske postojanke na Suhorju konec novembra in zavzetje Krašiča sredi decembra 1942 s strani 13. hrvatske in v sodelovanju Cankarjeve brigade. Tako je okrožnemu komiteju KP Hrvatske za Pokuplje s pomočjo narodnoosvobodilnih odborov v občini Radatovići uspelo mobilizirati nad 80 mladincev, v glavnem iz te občine. Za 64 mladincev, ki so ji bili dodeljeni, je štab 13. udarne narodnoosvobodilne proletarske brigade „Rade Končar“ organiziral vojaško – politični tečaj.¹¹⁹

Že v začetku decembra 1942 je bila formirana Komanda Žumberačkokg področja, pod katero je sodila tudi občina Radatovići in še v istem mesecu so bile ustanovljene prve partizanske straže.¹²⁰

116 Marko Dragišić, ustni vir.

117 Zbornik V/30 – 125.

118 Zbornik V/30 – 147.

119 Zbornik V/30 – 189 in 196.

120 Sjeverozapadna Hrvatska, III., št. 307 in 319; Zbornik V/30 – 196.

V času konstituiranja okrožnega komiteja KP Hrvatske za Pokuplje sredi oktobra 1942 partijske organizacije v okraju Jastrebarsko in s tem v občini Radatovići še ni bilo. Je pa že večina prebivalstva te občine kazala simpatije do komunistične partije in razmere so že omogočale ustanavljanje množičnih narodnoosvobodilnih organizacij in formiranje organov nove ljudske oblasti. Dne 22. oktobra 1942 je okrožni komite za Pokuplje že poročal, da narodnoosvobodilni odbori (NOO) delujejo v 11 vaseh občine Radatovići. Izvoljenih je bilo tudi 10 odborov protifašistične ženske zveze (Antifašistički front žena – AFŽ) in 10 odborov mladinske organizacije, imenovane Zveza mlade generacije.¹²¹

V začetku novembra 1942 je bil okraj Jastrebarsko razdeljen in občina Radatovići je spadala v novi okraj Žumberak. V njej še vedno ni bilo partijske organizacije, okrajni komite KP Hrvatske za Žumberak pa je načrtoval, da bo najaktivnejše v narodnoosvobodilnem gibanju, npr. predsednike in odbornike NOO, sprejel kot kandidate. Narodnoosvobodilni odbori so konec novembra 1942 delovali v večini vasi te občine; skupno v 21 vaseh in zaselkih, vseh odbornikov pa je bilo 56. Pripravljali so se na ustanovitev občinskega narodnoosvobodilnega odbora Radatovići. Uspešno se je razvijala protifašistična ženska zveza. Bilo je 21 odborov z 49 odbornicami, izvršene pa so že bile priprave za ustanovitev občinskega odbora AFŽ. Zaenkrat manj uspešna je bila v svojem delu in glede pripravljenosti za vstop v partizanske vrste mladinska organizacija, čeprav je delovalo 21 odborov Zveze mlade generacije s 46 odborniki.¹²²

Na povečano politično aktivnost v občini Radatovići je ugodno vplival tudi odhod italijanske in belogardistične vojske iz občinskega središča v začetku decembra 1942. Sredi decembra so bili NOO v vseh vaseh, njihovo delovanje pa je usmerjal občinski NOO Radatovići. Ravno tako je deloval občinski odbor AFŽ, novi vaški odbori AFŽ pa so bili ustanovljeni v Dragah, Popovićih in Dučićih. Prvi skojevski aktivni so šteli 18 članov, a že v začetku januarja 1943 jih je bilo 13 z 49 člani in članicami. Sredi februarja je bilo 14 aktivov z 52 člani, občinski odbor pa je štel 5 članov. Odbori Zveze mlade generacije so bili po vseh vaseh, razen v eni, in v Radatovićih so se pripravljali na otvoritev mladinskega doma. Z delom občinskega odbora Zveze mlade generacije okrajni komite KP Hrvatske za Žumberak ni bil zadovoljen.

Na prehodu v leto 1943 so pod vodstvom okrožnega komiteja KP Hrvatske za Pokuplje zaživele prve partijske kandidatske grupe.¹²³

Svobodno ozemlje je omogočalo organizacijsko krepitev množičnih organizacij, tako da je bila od občin okraja Žumberak občina Radatovići glede odnosa do narodnoosvobodilnega gibanja najbolj izgrajena, saj so bili v množične organizacije vključeni odrasli moški in ženske, mladinci in pionirji. S svojim delo so v dokajšnji meri onemogočili nasprotnike narodnoosvobodilnega boja.¹²⁴

121 Sjeverozapadna Hrvatska, III., št. 176 in 197.

122 Isto kot op. 121, št. 298.

123 Isto kot op. 121, št. 340; Sjeverozapadna Hrvatska, IV., Zagreb 1985, št. 15 in 107; Zbornik V/30 – 196.

124 Sjeverozapadna Hrvatska, IV., Zagreb 1985, št. 113.

Februarja 1943 je bila v občini Radatovići ustanovljena prva partijska celica s 4 člani, ki se je tedensko sestajala. Obstajale so še štiri kandidatske skupine s 14 člani. Spomladi 1943 je bil ustanovljen občinski komite KP Hrvatske za občino Radatovići.¹²⁵

V obeh šolah v občini Radatovići, v Radatovićih in Dragah, je bil pouk močno moten, saj je zasedala šolske prostore tudi italijanska vojska. Sredi junija 1942 so „uporniki“, nedvomno so bili partizani 1. čete Belokranjskega bataljona, prišli v šolske prostore v Dragah in pomazali podobe italijanskega kralja in cesarja ter duceja, medtem ko so verske podobe pustili nedotaknjene. Poveljstvo voda obmejne milice s Hrasta jih je nato odstranilo, v poročilu predpostavljenim pa zapisalo, da je prišlo v vas 400 partizanov z Gorjancev, čeprav je četa štela le okoli 25 borcev.¹²⁶

V letu 1943 okupator območja občine zaradi partizanov ni več obvladoval. Sredi avgusta je civilni komisar v Črnomlju Visokemu komisariatu v Ljubljani predlagal, naj ostaneta šoli „zaradi izrednih razmer“ v šolskem letu 1943/44 zaprti, dejansko pa se redni pouk ni pričel že v šolskem letu 1942/43.¹²⁷

Februarja 1943 je v Dragah, kamor so pred tem hodili v šolo še iz vasi Popovići, pričela delovati partizanska osnovna šola, organizirana v okrilju nove ljudske oblasti občine Radatovići. Na njej je v dveh izmenah poučeval Gabrijel Bogdanović v srbskohrvatskem jeziku. Obiskovali so jo tudi otroci iz slovenske vasi Dole in Hrast. Delovala je do konca vojne.¹²⁸

Po kapitulaciji Italije, ko je slovensko osvobojeno ozemlje izvolilo odposlance, ki so v začetku oktobra 1943 zborovali v Kočevju, v občini Radatovići niso volili. Tudi spomladi 1944 ne, ko so v osvobojeni Beli krajini izvolili krajevne narodnoosvobodilne odbore, okrajne narodnoosvobodilne skupščine in okrožno narodnoosvobodilno skupščino. S to navedbo hočemo le podkrepiti dejstvo, da je ozemlje občine Radatovići iz predvojnega okraja Črnomelj najpozneje od srede leta 1942 v organizacijskem in operativnem pogledu sodilo v pristojnost hrvatskega narodnoosvobodilnega gibanja.

Drugače je bilo v vaseh Marindol, Milići in Paunovići. Te vasi, čeprav so se v njih, zlasti pa na območju Adlešičev, stalno zadrževali hrvatski partizani, ustanove karlovskega vojnega področja, predvsem delavnice in bolnišnice, kakor tudi politična telesa, so do konca vojne sodile v pristojnosti belokranjskega okrožja in so se v njih izvajali odloki slovenskih oziroma belokranjskih vojaških, političnih in oblastnih organov. Tu so bile volitve za zbor odposlancev slovenskega naroda; izvoljen je bil Nikola Milić iz Milićev. Aprila 1944, ko so te vasi spadale v okraj Vinica, sta bila izvoljena dva krajevna narodnoosvobodilna odbora (KNOO), vas Paunovići pa je volila skupaj z Žunići in Škavurini. V KNOO Marindol, kjer je bilo 93 volilcev, so bili izvoljeni: za predsednika Nikolaj

125 isto kot op. 124, št. 117 in 291.

126 Zbornik VI/3 – 149.

127 Drago Vončina: Kronika šolstva med NOB v Beli krajini, Založba Borec, Ljubljana 1978.

128 Mladinski raziskovalni tabor „Bela krajina“ '84, Suhor pri Metliki, Ljubljana, januar 1985, str. 24.

Stipanović, za tajnika Vasilij Bunjevac in za člane Gajo Jakovac, Peter Bunjevac, Peter Bunjevac ml., Peter Bunjevac in Nikola Bunjevac. V okrajno narodnoosvobodilno skupščino Vinica je bil izvoljen Makse Stipanović.

V KNOO Milići je bilo 59 volilnih upravičencev, ki so izvolili naslednji odbor: Mile Jakovac, predsednik, Nikola Dragičević, tajnik, člani Nikola Milić, Nevenka Jakovac, Mile Milić, Peter Mikunović in Ljuba Milić. Za odposlanca narodnoosvobodilne skupščine je bil izvoljen Nikola Milić.

V 7-članskem KNOO Žunići je bil iz Paunovićev le Peter Paunović, za odposlanca pa je bil izvoljen Jože Mrzljak iz Paunovićev.

Odposlanca v okrožno narodnoosvobodilno skupščino za Belo krajino so vasi Marindol, Milići in Paunovići volili 28. maja 1944 skupaj z vasema Žunići in Škavurini. Med dvema kandidatom je bil izvoljen Anton Grahek z Maverlena.¹²⁹

Od začetka julija 1942, ko sta bila oba učitelja internirana, šola v Marindolu ni več delovala. Ponovno je bila ustanovljena, obenem tudi v Milićih, spomladi 1944. S krajšim presledkom sta delovali do konca vojne. Na obeh je poučeval učitelj Miha Vahen, nekaj časa tudi učitelj Stanko Šprajcar.¹³⁰

Vsestransko manj ugodne so bile razmere za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v vaseh, priključenih k NDH, med drugim tudi zato, ker so v njihovi soseščini, kakor tudi drugod v Spodnjem Posavju, živeli njim sovražni priseljeni kočevski in drugi Nemci.

Do poskusov organiziranja Osvobodilne fronte v teh vaseh je prišlo že v zimi 1941/42. Za izvedbo te naloge je bil zadolžen terenski odbor OF Sv. Križ (Podbočje), kasneje rajonski odbor, oziroma njegov sekretar Franc Kerin. Navodila je prejemal neposredno od Aleša Stanovnika in dr. Marijana Breclja iz Ljubljane. Propagandni material in literaturo je nosil tudi v Zagreb.¹³¹

Sadovi tega dela so se pokazali po formiranju Žumberačko-pokupskega odreda, ko so pričeli preko Breganskega sela, ki je postalo prava partizanska vas, organizirano pošiljati pomoč partizanom na Žumberku. Delo za OF so oteževali ukrepi ustaških oblasti in močne nemške postojanke na Bregani, v Mokricah in Veliki Dolini, kjer sta bila utrjena šola in župnišče. Nemci so te kraje, skozi katere so se ob koncu vojne umikali ustaši in plenili, zapustili 9. maja 1945. Že naslednji dan je bil ustanovljen krajevni odbor OF Mokrice, ki je prevzel oblast na ozemlju predvojne občine Velika Dolina.¹³²

Sedež občine Bregana je bil med vojno v vasi Obrežje. V občinski upravi je dobil zaposlitev nekdanji tajnik občine Velika Dolina Rado Bevk, ki je zbežal na Hrvaško

129 Zapisniki volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore, okrajne narodnoosvobodilne skupščine in okrožno narodnoosvobodilno skupščino za Belo krajino. [Fotokopije dokumentov hrani Dolenjski muzej Novo mesto, oddelek za novejšo zgodovino.]

130 Isto kot op. 127.

131 Franc Kerin, življenjepis v Zbranem gradivu Martina Šlibarja, IZDG.

132 Isto kot op. 98.

skupaj z upraviteljem Dolinarjem. Že leta 1942 je kot prvi odšel v partizane in je leta 1945 padel.

Mejni prehod je bil na Jesenicah, kjer je bila žandarmerijska postaja s finančnimi stražniki in carina. Po vseh vaseh so visele hrvatske zastave z ustaškim grbom. Čeprav Slovencem niso izdali osebnih izkaznic, so bili kot hrvatski državljani mobilizirani v domobransko vojsko. Od vpoklicanih avgusta 1942 in januarja 1943 je bilo 11 fantov in mož poslanih v nemško vojsko. Od teh so 3 pobegnili in šli v letih 1943 in 1944 v partizane, 3 so padli, ostali pa so bili v nemški vojski do konca vojne. V letu 1943 je bilo med domobrane vpoklicanih še 12 oseb. Dva od njih sta prebežala v partizane, dva sta padla, dva kot hranilca družin in trije kot gasilci so bili odpuščeni, dva, ki sta dezertirala, sta ostala neopredeljena in samo eden je dočakal konec vojne kot domobran.

V ustaško vojsko so bili mobilizirani 3 Slovenci. Razporejeni so bili v zaledno enoto. Dva od njih sta padla, tretji je služil do konca vojne.

Leta 1942 je bilo aretiranih 5 prebivalcev. Štirje od njih so bili odpeljani v uničevalno taborišče Jasenovac, kjer so bili trije pokončani, eden se je vrnil. V Buchenwald je bil odpeljan en mož, ki je preživel.

Iz štirih slovenskih vasi pod Hrvaško je bilo 29 fantov in mož v partizanskih enotah. Padlo jih je 9. Šestindvajset domačinov je aktivno delovalo za cilje narodnoosvobodilnega boja.¹³³

Pripadnost v osvobojeni domovini

Odgovoriti moramo še na vprašanje, kako je bilo urejeno „mejno vprašanje“ v osvobojeni domovini. Občina Radatovići, katere pripadnost je bila rešena že med narodnoosvobodilnim bojem, je bila priključena Ljudski republiki Hrvaški. Ustaški Hrvaški dodeljene vasi v Spodnjem Posavju z vasjo Čedno (Gramci) na Gorjancih so bile vrnjene Sloveniji. Hrvatske vasi v katastrski občini Marindol so ostale v Beli krajini do februarja 1948, ko so bile priključene občini Karlovac. Obenem je bila vas Drage iz katastrske občine Sekulići v občini Radatovići vključena v okraj Črnomelj. Do zadnje spremembe je prišlo aprila 1952, ko so bile vasi Marindol, Milići in Paunovići na željo vaščanov ponovno priključene črnomaljskemu okraju.¹³⁴

133 Dopis Martina Bajca z dne 17. avgusta 1981 in 11. marca 1982. [Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino.]

134 Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971; Ferdo Munič, ustni vir. – Prebivalstvo občine *Radatovići* si je po vojni želelo ostati v črnomaljskem okraju. Vprašanje priključitve k Beli krajini so na zborih volilcev obravnavali vse do šestdesetih let. Pri tem so se sklicevali na večjo in priložnejšo navezanost *na* Belo krajino, v kateri so videli tudi večje možnosti za vsestranski razvoj. Vprašanje priključitve so obravnavala tudi vodstva sosednjih občin oziroma okrajev. Nekdanja občina Radatovići, danes krajevna skupnost Radatovići, spada v občino Ozalj. Zaradi odmaknjenosti in slabih prometnih povezav so vezi z občinskim središčem otežkočene (uprava, šolstvo itd.). (Vir: Marko Dragišić). Lega katastrske občine Marindol je bila taka, da je bila vas Žunići v letih 1948 – 1952 ločena od belokranjskega ozemlja.

Sovražnikovi ukrepi za zavarovanje meje na območju Žumberka–Gorjancev

Sovražna zasedba

Kmalu po razmejitvi med Kraljevino Italijo in NDH, toda meja vsaj še sredi leta 1942 ni bila natančno določena, je razmah narodnoosvobodilnega gibanja na okupiranem ozemlju, tako tudi na območju Žumberka–Gorjancev, italijanskega okupatorja prisilil k ukrepom s ciljem zapore meje. S tem naj bi onemogočil sodelovanje med slovenskim in hrvatskim narodnoosvobodilnim gibanjem ter prehajanje partizanskih enot preko mejne črte. K uresničevanju te njihove zamisli, ki jo pa niso nikoli v celoti uresničili, kaj šele, da bi z njo dosegli zastavljeni cilj, jih je prisilila že zmagovita partizanska ofenziva spomladi 1942, ki je privedla do prvega obsežnega osvobojenega ozemlja. Pomemben razlog je bilo tudi uspešno razvijajoče se bojno sodelovanje med slovenskimi in hrvatskimi partizani po njihovem prvem srečanju pri žičnici v Opatovi gori v drugi polovici aprila 1942,¹³⁵ saj je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja od začetka vstaje pripisovalo temu ozemlju z Zagrebom, Karlovcem, Novim mestom in Brežicami v sosesčini velik vojaški in politični pomen.¹³⁶ Slovenski in hrvatski partizani so od druge polovice leta 1942, večkrat pod vodstvom skupnega operativnega štaba,¹³⁷ z velikimi zmagami pri Kvasici oziroma Tanči gori 22. septembra in na Suhorju v noči na 27. november istega leta, konec januarja in v začetku februarja 1943 na Žumberku dosegli izjemne vojaške uspehe. Ti in skupni boji po kapitulaciji Italije z zmagami v Bosiljevem konec junija in med julijskimi boji leta 1944 na Žumberku in pred Metliko so omogočili tudi sodelovanje na gospodarskem in socialnem področju. Celotno dogajanje na tem območju v letih 1941 – 1945 predstavlja enkratni primer utrjevanja bratstva in enotnosti dveh sosednjih narodov, ki sta se v najtežjem obdobju svoje zgodovine borila za svobodo in obenem za pravičnejše družbene odnose.

Med šestdnevno aprilsko vojno so se nekatere enote jugoslovanske vojske umaknile na Dolenjsko, kjer so, ne da bi se sovražniku postavile v bran, razpadle, čeprav je bilo po

135 Bili so to borci kostanjeviškega voda kasnejše prve ali Kostanjeviške čete Gorjanskega bataljona in desetina iz 4. bataljona 1. kordunskega partizanskega odreda, ki so prišli na Žumberak pod vodstvom Teše Bulata. Hrvatske partizane sta na slovensko stran vodila Miloš Vidović in Marin Žnidaršič. Pri Pogani jami so imeli krajši čas skupno taborišče. (Vaso Vidović, ustni vir).

136 Zbornik V/30 – 125.

137 Prvi skupni začasni operativni štab slovenskih in hrvatskih partizanov na območju Žumberka – Gorjancev je bil sestavljen 15. septembra 1942 v Orehovcu pri Kostanjevici za 4. NOUB Hrvatske, Žumberačko – pokupski odred in Gorjanski bataljon Krškega odreda. Njegov komandant je bil komandant 4. NOUB Hrvatske Nikola Vidović, politični komisar Mile Martinović, politični komisar iste brigade, v njem pa je bil tudi politični komisar Krškega odreda Dušan Bravničar – Veljko, Kočevar. (Vir: Zbornik VI/4 – 35; V/7 – 76; Radko Polič: Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 303).

vojaških načrtih predvideno, naj bi ga skušale zadržati na črti Kolpa–Gorjanci–Zagrebska gora–Zagorje. Po kratkotrajni nemški zasedbi večjih krajev na vzhodu Dolenjske in v Beli krajini, ko je italijanska vojska sredi aprila 1941 po dolini reke Krke, preko Črnomlja in Vinice prodirala v Gorski kotar, je zavladalo brezvladje, ki je grozilo, da si bo Nemčija prigrabila večji del Dolenjske, kot ji je po sporazumu s svojimi zavezniki Italijani pripadal.

V tem je bil eden od glavnih razlogov, da so Italijani pohiteli z vojaško zasedbo Dolenjske in Bele krajine. Tako je v začetku maja 1941 ta del Slovenije zasedla 14. pehotna divizija „Isonzo“ (Soča) 11. armadnega korpusa II. italijanske armade. Njen komandant je bil divizijski general Federico Romero.

Komanda divizije z glavnim štabom, 59. poštnim uradom, 37. in 38. mešanim oddelkom kraljevih karabinjerjev in 14. oddelkom avtomobilov je bila sredi maja 1941 v Novem mestu. Komanda njenega 23. pehotnega polka „Como“, 2. in 3. bataljon, četa minometov 81 mm in spremljevalna baterija so bili v Črnomlju, od 1. bataljona v Metliki pa je bila ena četa na Suhorju. Komanda 24. pehotnega polka „Como“ in vsi trije bataljoni, od njih je bila le ena četa v Stopičah, četa minometov 81 mm in spremljevalna baterija so bili v Novem mestu. XIV. minometni bataljon v Šentvidu je imel po en vod v vaseh Zatičina, Višnji grm in Sela. Komanda 98. legije črnih srajc, njen 98. bataljon črnih srajc in 98. mitraljezka četa so bili v Trebnjem, 117. bataljon črnih srajc v Žužemberku, 14. četa topov 47/32 pa v Novem mestu. Komanda 6. artilerijskega polka s I. divizionom 100/17, III. divizionom 75/13 in baterijo 20 mm je bila v Novem mestu, II. divizion 75/27 v Gradcu. Divizijske inženirske enote, tj. 40. četa za vzdrževanje poti, 14. mešana četa telegrafistov in radiotelegrafistov in 30. oddelek foto-električarjev so bile v Novem mestu. Tu je bil tudi sedež služb: 115. sanitetnega oddelka s po eno skupino v Črnomlju in na Dvoru, 61. in 54. poljske bolnišnice, 14. kirurške ekipe in 29. provijantskega oddelka s skupinama v Črnomlju in Trebnjem. Okrepitvene enote so bile nastanjene: CXI. mitraljezki bataljon v Vinici, 144. zaščitni bataljon črnih srajc v Starem trgu ob Kolpi, 146. zaščitni bataljon črnih srajc v Dolenjskih Toplicah, 162. zaščitni bataljon črnih srajc na Dvoru, 308. teritorialni mobilni bataljon v Novem mestu, a je imel po en vod v Črnomlju in v Trebnjem. Še v letu 1941 je prihajalo do sprememb v formacijski sestavi in razporeditvi enot.¹³⁸

Vse oborožene sovražnikove sile na območju divizije „Isonzo“, ki se je skoraj v celoti pokrivalo z novomeškim in belokranjskim okrožjem Osvobodilne fronte, so šteje med 15 in 20000 mož. Proti tolikšni sili sta okrožna komiteja KP Slovenije in okrožna odbora OF za Novo mesto in za Belo krajino organizirala oboroženo vstajo. V septembru in oktobru 1941 so bile v obeh okrožjih oblikovane Mokronoška, Novomeška in Belokranjska partizanska četa, v katerih je bilo blizu 70 borcev.

Po uničenju glavnine Belokranjske čete in po napadu Novomeške čete in dela Mokronoške čete na nemško obmejno postojanko na Bučki v začetku novembra 1941 so italijansko vojsko že govorice o upornikih spravljale v pripravno stanje. Tako je predstavnik fašistične stranke v Kostanjevici Nicolo Lauri 21. novembra 1941 poročal, da bodo slovenski uporniki, oblečeni v italijanske uniforme, izzvali obmejne spore z Nemci, zaradi česar so se skupaj s svojimi zavezniki pripravljali na vojaško akcijo. V drugi polovici januarja 1942 je bila vojska v Kostanjevici ponovno v bojni pripravljenosti zaradi obvestila nadrejenega poveljstva, da so v bližini močne skupine upornikov, čeprav v tem času na Gorjancih – Žumberku še ni bilo partizanov. Čez mesec dni je vest o spuščanju sovražnih padalcev spravila posadko zopet v alarmno stanje.¹³⁹

Govorice o prihodu padalcev na Gorjance so se širile še junija 1942, Italijani pa so celo zapisali, „*da poročajo o ruskih padalcih med uporniki*“.¹⁴⁰

Prvi ukrepi za vojaški nadzor meje med Ljubljansko pokrajino in NDH

Sredi januarja 1942, ko je nemška vojska v vzhodni Bosni pričela ofenzivo (druga sovražna ofenziva!) proti operativni skupini Vrhovnega štaba, so imele čete italijanske II. armade nalogo, da zapirajo razmejitveno črto proti območju vojaških operacij. Pehotni diviziji „Isonzo“ je bila poverjena naloga, da nadzoruje in po potrebi zasede mejo proti Hrvatski ter da na tej črti zaustavi in uniči partizane, če bi jo skušali prekoračiti. V ta namen je komandant divizije, divizijski general Federico Romero, izdelal podroben načrt, ki ga lahko ocenimo za prvi poskus kontrole meje in za začetek kasnejših ukrepov za popolno zaporo z žičnimi ovirami in utrdbami na črti Kostanjevica–zahodno vznožje Gorjancev–Metlika–reka Kolpa. Z njim je 13. januarja 1942 seznanil enote, razporejene na ozemlju divizije, odobril pa ga je general armadnega korpusa Mario Robotti, poveljnik 11. armadnega korpusa.

Za okrepitev nadzorstva na meji so bili zadolženi oddelki kraljevih karabinjerjev, kraljeve finančne straže in obmejne milice. Mejno območje je Romero razdelil na severni in južni polkovni sektor, kamor je usmeril pozornost skoraj celotne divizije, saj v tem času na njenem območju razen nastajajočega 1. dolenskega partizanskega bataljona, vsega okoli 15 borcev, ni bilo večjih partizanskih enot, proti katerim bi moral načrtovati akcije.

Severni sektor, razdeljen na dva bataljonska podsektorja, sta varovala I. in II. bataljon 24. pehotnega polka. I. bataljon je imel nalogo zapreti prehode na Gorjancih od tromeje v Gadovi peči do Tolstega vrha (vključno), II. bataljon pa prehode od Tolstega vrha do prelaza na Vahti (vključno).

139 Isto kot op. 81.

140 Zbornik VI/3 – 149.

Južni sektor je imel štiri bataljonske podsektorje: od grebenov Gorjancev do Primostka (izključno), od Primostka do Gribelj (izključno), od Gribelj do Preloke (vključno) in od Preloke do Starega trga. Zanj so bili odgovorni vsi trije bataljoni 23. pehotnega polka in CXI. mitraljezni bataljon, ki je imel nalogo povezati se z enotami 5. armadnega korpusa. Na razpolago mu je bil dan III. divizion 6. artilerijskega polka.

V pripravnem stanju so ostali III. bataljon 24. pehotnega polka v Dolenjskih Toplicah ter dva diviziona, I. v Novem mestu in II. v Straži, 6. artilerijskega polka. Sedež poveljstva je ostal v Novem mestu.¹⁴¹

Vojaške operacije med to sovražno ofenzivo niso segle v Slovenijo, toda stopnjevani odpor je italijanskega okupatorja primoral, da se je odločil za ostrejške ukrepe proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Dne 19. januarja 1942 je Mussolini podpisal odlok, po katerem je tudi v Ljubljanski pokrajini obramba „javne varnosti in javnega reda“, za kar so bile dotlej odgovorne civilne oblasti, prešla v pristojnost vojaških oblasti, ki pa so še vedno morale sodelovati z Visokim komisarjem.¹⁴² Le-te so izdale dva dokumenta: načrt „Primavera“ (Pomlad) dne 6. februarja 1942, ki ga je pripravilo poveljstvo 11. armadnega korpusa, in „Okrožnico št. 3 C“, s katero je poveljstvo italijanske 2. armade seznanilo podrejene enote 1. marca 1942.

Načrt „Primavera“ je bil defenzivnega značaja, kar je šlo na roko partizanskim enotam, ki so se pripravljale na spomladansko ofenzivo. Predvideval je opustitev manjših izpostavljenih postojank in priključitev moštva k večjim, v katerih naj bi bila vsaj dva bataljona. V Ljubljanski pokrajini je bilo predvidoma dvanajst takih postojank, med njimi v Trebnjem, Novem mestu, Črnomlju in Metliki. Od posadk na Dolenjskem in v Beli krajini bi le novomeška morala z razpoložljivimi motornimi vozili sestaviti premično manevrsko skupino. Od železniških prog na Dolenjskem bi varovali le progo Ljubljana – Grosuplje – Trebnje – Metlika, na kateri bi pomembnejše transporte zavarovali z oklepnim vlakom. Od cest naj bi bila zavarovana predvsem cesta Ljubljana – Novo mesto – Karlovac. Še v prvi polovici maja vojska ni imela niti enega oklepnega vlaka ali blindiranega avtomobila, sredstva za zveze, motorna vozila in avtomatsko orožje pa so bila pomanjkljiva.¹⁴³

V skladu z načrtom „Primavera“ je poveljstvo divizije „Isonzo“ posebno pozornost posvetilo zavarovanju obeh glavnih cest na vzhodu svojega operativnega območja, tj. ceste Novo mesto – Metlika in ceste Novo mesto – Semič – Črnomelj. Poveljstvom polkov je bilo ukazano, da morajo za posredovanje na teh cestah imeti v stalni pripravljenosti po en vod tridesetih vojakov s častnikom, oboroženih z dvema dodatnima puškomitraljezoma in dvema minometoma 45 mm, z dvema do tremi blindiranimi avtomobili in drugo bojno opremo.¹⁴⁴

141 Zbornik VI/2 – 131.

142 Zbornik VI/2 – 134.

143 Zbornik VI/2 – 139 in 167.

144 Radko Polič: Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 352? [Nečitljiv zapis, pravilno 152.]

Nastanek prvega osvobojenega ozemlja

Kmalu po prihodu 3. čete I. Dolenjskega partizanskega bataljona pod poveljstvom Franca Pirkoviča konec marca 1942 iz Kočevskega roga oziroma Suhe krajine na Gorjance so pričeli Italijani tudi na tem območju opuščati manjše postojanke. To so izvajali pod vtisom zanje dotlej največjega poraza, ki so jim ga zadali dolenski partizani. Doživeli so ga 1. aprila 1942 pri planinski koči pri Miklavžu na Gorjancih na nadmorski višini okoli 950 m. Tega dne je nasproti 24 partizanom prodiralo več sto italijanskih vojakov. Med bojem so se partizani umaknili brez človeških izgub, medtem ko so imeli Italijani 7 mrtvih in 5 ranjenih, od katerih je eden še pred prihodom v dolino umrl. Štirje vojaki so bili smrtno zadeti med vsesplošnim streljanjem od lastnega orožja.¹⁴⁵

Dežela med Krko in vrhovi Gorjancev je bila z izjemo večjih krajev, med njimi so bili Šentjernej, Kostanjevica in Brusnice, osvobodjena. Še te so že v maju z vhodne strani resno ogrožale čete novoustanovljenega Gorjanskega bataljona. Zlasti postojanko v Kostanjevici so partizani z bližnjih vzpetin nenehno nadzirali. Še preden je posadka kraljevih karabinjerjev in finančne straže v mestu na Krki dobila okrepitev so jo 24. maja s proglasom v srbskohrvatskem jeziku pozvali k vdaji. Isti dan so vdrli v kostanjeviški grad in osvobodili tri zapornike, med njimi dr. Stanka Černelča. Čez dva dni so obkoljeni posadki letala odvrгла pošto, obenem pa prvič bombardirala podgorjanske vasi: Prekopo, Groblje, Ostrog in Šentjernej.

Partizani so osvobodili Sv. Križ (Podbočje) in pometali s stavb italijanske napise.

Da bi razbili blokado, ki je trajala vse do septembra, so Italijani 27. maja izpadli proti partizanskim položajem pri Ostrcu in Avguštinah. Kljub premoči in podpori letalstva jih je Kostanjeviška četa po hudem boju zavrnila, da so „na vso moč nazaj bežali v Kostanjevico“. S seboj so privedli štiri pretepe ne moške, ki so kopali protiletalsko zaklonišče: Jožeta Žarna, Marjana Jordana, Jožeta Koračina in Janeza Sintiča. Dne 25. junija 1942 so jih ob pokopališkem zidu v Prečni ustrelili. Bili so prvi talci na tleh novomeškega okrožja.

Ko se je z minometi okrepljena četa strojničarjev 2. bataljona 24. pehotnega polka 30. maja vračala po nemški strani v Novo mesto, je pred odhodom pobrala živež po vseh trgovinah.¹⁴⁶

Zaradi delnega zaostajanja oborožene vstaje, kar je bilo posledica tragedije Belokranjske čete na Gornjih Lazah v začetku novembra 1941, njej sledečih aretacij dvajsetih organizatorjev vstaje in aktivistov OF v istem letu ter njihove obsodbe pred vojaškim vojnim sodiščem 2. armade v Ljubljani 11. februarja 1942, so Italijani v Beli krajini po načrtu „Primavera“ zapustili nekatere postojanke kasneje kot na novomeškem

145 Ivo Pirkovič: Svobodna republika pod Gorjanci, Ljubljana 1982, str. 72 – 83.

146 Zbornik VI/3 – 136; Dnevnik Andreja Zupanca, [Vojni dnevnik svetokriškega župnika Andreja Zupanca (1941-april 1944). Hrani Dolenjski muzej Novo mesto, oddelek za novejšo zgodovino.]; Anton Štampohar: Padli so v ranem jutru, Dolenjski list ... [Dolenjski list, 11. december 1980.]

območju. Splošna ljudska vstaja, ob zmanjšanju italijanskega vojaštva v Beli krajini, saj je bil za operacije v Gorskem Kotaru 1. bataljon 23. pehotnega polka od začetka maja dodeljen diviziji „Lombardia“, je poveljstvo divizije „Isonzo“ prisilila k začasni opustitvi manjših postojank, nekatere pa so okrepili. Oddelke finančne straže v Krmačini se je 4. junija pridružil oddelku na Božakovem, oddelek finančne straže s Suhorja, ki se je najprej zatekel v Metliko, pa je dan zatem okrepil majhno postojanko v Ostrižu. Z moštvom ukinjene postojanke mejne milice v Brezovici pri Suhorju so sklenili okrepiti ogroženi Hrast pri Jugorju, že konec maja pa je Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli sklenil okrepiti mejni postojanki finančne straže v Vinici in Adlešičih.¹⁴⁷

Osvobojeno ozemlje je v poletju 1942 omogočilo prve demokratične volitve, na katerih so bili izvoljeni organi nove ljudske oblasti, narodnoosvobodilni odbori. Še zlasti se je povečal obseg osvobojenega ozemlja v novomeškem okrožju. Med drugim se je že v maju razširilo na Črmošnjiško in Topliško dolino, na območje Škocjana in Šmarjete, narodnoosvobodilne odbore pa so volili še v avgustu 1942.¹⁴⁸

Italijanski načrti za uničenje narodnoosvobodilnega gibanja

V nasprotju z načrtom „Primavera“ je izredno obsežna „Okrožnica št. 3 C“ vsebovala podrobna navodila za uničenje narodnoosvobodilnega gibanja na celotnem ozemlju od Italijanov okupiranega dela Jugoslavije. Z njo so bile italijanski vojski dane proste roke ne le v boju proti narodnoosvobodilni vojski, temveč tudi proti civilnemu prebivalstvu, kar je bilo v nasprotju z določili mednarodnega *vojnega* prava.

Najhujši kritik načrta „Primavera“ je bil Visoki komisar Grazioli, katerega postopki so bili pred prenosom pristojnosti obrambe javnega reda na vojaške oblasti deležni kritike vojaških poveljstev. Ministrstvo notranjih zadev v Rimu je 24. marca seznanil tudi s političnimi razmerami, kakršne so nastale zaradi izvajanja „Okrožnice št. 3 C“. Čeprav je do 19. januarja 1942, ko je samostojno odločal, tudi sam uvajal najostrejše mere proti narodnoosvobodilnemu gibanju, je sedaj vojaške oblasti zaradi njihovih metod boja, zlasti proti civilnemu prebivalstvu, dolžil za širjenje odpora. Med ukrepi za obrambo javnega reda v Ljubljanski pokrajini je kot prvo navedel potrebo po aktivnem nadzoru vanju meje.¹⁴⁹

Izvajanje načrta „Primavera“ je Visoki komisar Grazioli v poročilu o političnem in vojaškem položaju v Ljubljanski pokrajini, ki ga je 8. maja 1942 odposlal na isti naslov, znova ostro kritiziral, sam načrt pa označil kot zgrešen. Za mejo s Hrvaško, na katero je vojaške oblasti opozoril že 3. marca in prej, je ugotavljal, da je „dejansko nezavarovana,

147 Isto kot op. 144, [str. 153-154.]; Zbornik VI/2 – 187; Zbornik VI/3 – 136.

148 Anton Štampohar: Razvoj ljudske oblasti in kronološki popis pomembnejših dogodkov na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje 1941 – 1945, Novo mesto 1975.

149 Zbornik VI/2 – 150.

ker jo nadzorujejo izključno le oddelki kr.(aljeve) finančne straže in obmejne milice, ki so bili na mojo zahtevo poslani tjakaj po odpoklicu z nemške meje – vsega okrog 1000 mož v dolžni 160 km“. Opozoril je, da vojska še vedno ni dobila zahtevanih okrog 5000 mož za razmestitev ob meji, preko katere neovirano vpadajo uporniške skupine iz Hrvatske, kar utegne biti sčasoma vedno bolj nevarno za italijansko vojsko.

Da bi odpravili negativne posledice načrta „Primavera“ je Grazioli predlagal njegovo spremembo in med drugim tudi vzpostavitev prejšnjega stanja ob hrvatski meji, tj. vrnitev posadk v kraje, ki so jih izpraznili. Preprečiti je potrebno nadaljnje vdore, je menil, partizane s Hrvatske pa pregnati ali uničiti. Tu je zapisal stavek, v katerem je že razvidna namera za izgradnjo žičnih ovir: „Postaviti vsekakor takoj črto, ki naj zaustavi nadaljnje vdore“.¹⁵⁰

Povečano partizansko aktivnost je moral priznati tudi komandant 11. armadnega korpusa general Mario Robotti. To je razvidno iz koncepta poročila, ki ga je okrog 20. maja 1942 naslovil na Višje poveljstvo oboroženih sil Slovenije in Dalmacije, kratica zanj je bila SUPERSLODA, kakor se je od 9. maja imenovala komanda 2. italijanske armade. Pri poročanju je imel nedvomno v mislih Graziolijeve kritike o postopanju vojske, saj je menil, da se slovensko ljudstvo „uklanja le sili, neizprosni sili“. Partizanske akcije je označil za dejanja, „ki so na meji med gverilo in pravo vojno“. Uporniška aktivnost že izpodriva civilni in državni ustroj, iz odročnih krajev so bile umaknjene postaje kraljevih karabinjerjev, carinska kontrola meje je bila opuščena. Edini izhod za uničenje partizanskih enot, ki jim je priznaval, da jih odlikujeta odločnost in iniciativni duh, je akcija z veliki silami proti njim. Z njeno izvedbo bi začasno, dokler ne bi partizanom zadali odločilnega udarca, potrebovali dodatne enote, med njimi vsaj en bataljon srednjih tankov in en vod oklepnih avtomobilov. Višje poveljstvo je opozoril tudi na potrebo zapore hrvatske meje na način, ki mu ga je že razložil v posebni študiji.¹⁵¹

Potrebo po okrepitvi okupacijskih sil v Ljubljanski pokrajini je Robotti utemeljeval Višjemu poveljstvu tudi v poročilu z dne 22. maja 1942. Naraščanje števila partizanov je povezoval s svobodnim prihajanjem hrvatskih partizanov na slovensko ozemlje, zaenkrat predvsem v kraje na jugu Kočevske. Zatrte vstaje je pogojeval z izločitvijo vsakega vmešavanja političnih oblasti v vojaške zadeve. Ponovil je zahtevo, da za izvedbo načrtovanih operacij proti narodnoosvobodilnemu gibanju potrebuje nove čete, skupaj okrog 20 bataljonov, za zaporo hrvatske meje pa dodatnih 9 bataljonov.¹⁵²

Vprašanje zapore in utrditve meje je postalo prisotno v vseh pomembnejših italijanskih načrtih za uničenje narodnoosvobodilnega gibanja. Dne 27. maja 1942 je general

150 Zbornik VI/2 – 167. [Avtor je znotraj besedila podčrtal stavek „Postaviti ...“ Na vrhu strani si je v rokopisu zabeležil Penca 12. 4. 42 – DL. Najverjetneje gre za prispevek Jože Penca, Nesojena meja po preteku pol stoletja odstranjevanje mahu s projekta „Italijanska meja“, v: Dolenjski list, 9. 4. 1992, št. 15, str. 17.]

151 Zbornik VI/2 – 180; Zbornik V/4 - 117

152 Zbornik VI/2 – 182

Robotti v strogo zaupni spomenici seznanil divizijske poveljnike s svojim programom za uničenje vstaje v Ljubljanski pokrajini; ustna navodila jim je dal na sestanku na svojem poveljstvu dan poprej. Ukrepi so zadevali načrte za preselitev oziroma izselitev civilnega prebivalstva in vojaške operacije. Glede izselitve so bila divizijska poveljstva zadolžena določiti območja in označiti kraje ter kategorije prebivalstva, ki pridejo v poštev za izselitev. Pred pričetkom vojaških operacij je kot prvo navedel potrebo po zapori meje proti Reški pokrajini in Hrvaški, zlasti v predelu Gorjancev, za kar so si sodelovanje Hrvatov že zagotovili. Končni cilj je, potisniti „*sovražnika v položaj, da nas ne bo mogel več napadati*“. Od poveljnikov divizij je Robotti do 5. junija pričakoval podrobne študije o teh vprašanjih.¹⁵³

Italijanske načrte za izselitev Slovencev iz Ljubljanske pokrajine lahko štejemo k ukrepom za nadzor meje, kajti po njih naj bi bilo v prva koncentracijska taborišča odgnano prebivalstvo določenih con, tako tudi iz pasu vzdolž meje. V začetku junija 1942 je komandant 11. armadnega korpusa Mario Robotti na podlagi navodil generala Roatte zadolžil poveljnike divizij, naj prično s pripravami za izselitev. Z območja divizije „Isonzo“ naj bi predvsem iz obmejnega pasu izselili 6000 prebivalcev, „vštevši žene in otroke“. Poveljnik divizije „Isonzo“ general Emilio Coronati je že 9. junija 1942 poslal Robottiju predlog o popolni izprazniti 2–4 km širokega obmejnega pasu. Po njem naj bi z območja Gorjancev in iz krajev ob Kolpi izselili okoli 36000 ljudi.¹⁵⁴

Strah pred partizani s Hrvaške in iz Slovenije

Italijanske načrte za zaporo meje je vzpodbujal vse večji strah pred infiltracijo partizanov s Hrvaške. Informacijski vestnik 11. armadnega korpusa je 25. maja 1942 navajal, da prihajajo večje partizanske sile v kraje južno od Črnomlja,¹⁵⁵ čeprav jih dejansko ni bilo. Kvečjemu so ugotovili prisotnost desetine iz 4. bataljona 1. kordunaškega partizanskega odreda, ki ga je štab kordunske grupe odredov v aprilu poslal na Žumberak za pospešitev oborožene vstaje. Morda so jim obveščevalci poročali o prisotnosti hrvaških partizanov v Žuničih ob Kolpi, s katerimi sta se prav v teh dneh sestala komandir in politični komisar 2. čete Belokranjskega bataljona.¹⁵⁶

Dne 7. junija zjutraj je vod hrvaških partizanov iz 1. bataljona 1. kordunaškega partizanskega odreda pod poveljstvom Grge Milašinčiča napadel obmejno orožniško

153 Zbornik VI/2 – 188

154 (Janko Jarc): Načrti za izselitev vsega prebivalstva „Ljubljanske pokrajine“, Zločini italijanskega okupatorja v „Ljubljanski pokrajini“, I, Internacije, Ljubljana 1946. [V zvezi s to opombo si je avtor ob robu zabeležil op. 154 glej Fe – verjetno je imel v mislih kakšno besedilo Toneta Ferencja.]

155 Zbornik VI/3 – 136. [Ob robu besedila v višini opombe 155 je avtor pripisal Referat Tešo? 1986 je bil v Dolenjskem muzeju simpozij Žumberak–Gorjanci 1941–1945 – leta 2005 so referati izšli v zborniku Žumberak–Gorjanci (1941–1945). Teodor Bulat -Tešo je imel na simpoziju referat Partizani sa Korduna na Žumberku i Pokuplju.]

156 Isto kot op. 144, str. 176.

postajo v vasi Rosopajnik, vod iz 1. bataljona 2. kordunaškega *partizanskega* odreda pa orožniško postajo v vasi Mrzljaki ob Kolpi nasproti Marindola oziroma Adlešičev. Obe postojanki sta bili zavzeti brez strela in zaplenjena vsa vojaška oprema, nakar se je vod Grge Milašinčiča in Ladešič Dragi preko Kolpe prepeljal na slovensko stran. Po vaseh na območju Marindola so hrvaški partizani prirejali govore in delili propagandne letake, dan pred vrnitvijo na hrvatsko ozemlje – cilj jim je bil Žumberak, pa so se 13. junija v Bojancih sestali s predstavniki iste čete Belokranjskega bataljona.¹⁵⁷

O partizanih s Hrvaške je poročal tudi informacijski vestnik z dne 15. junija. Ta je vedel povedati, da so med več kot 200 uporniki, ki taborijo pri Herinji vasi med Trško goro in Šmarješkimi Toplicami v večini Hrvati. Še manj verodostojna je bila vest o približno 590 partizanih na območju Miličev ob Kolpi – nedvomno je v njihovih očeh na to število zrasla Milašinčičeva deseterina borcev –, od katerih je bila večina oborožena s po 120 naboji za puško in bombo. Krožili so glasovi, da bodo poskusili obkoliti Črnomelj. Resnična je bila le vest, da so se partizani s Hrvaške na Gorjancih združili oziroma povezali s slovenskimi partizani.¹⁵⁸

Da je „*hrvaški in srbski element med slovenskimi partizani*“ številen, je zapisal tudi vestnik z dne 22. junija 1942.¹⁵⁹

V istem obdobju je poveljstvo 1. domobranskega zbora v Sisku v poročilu ministrstvu domobranstva NDH ugotavljalo, da slovenski partizani vpadajo preko državne meje in napadajo v obmejnem pasu. Posebej nevarni so se jim zdeli vpadi iz Bele krajine in preko Gorjancev; ocenjevali so jih kot roparske s prirejanjem propagandnih govorov med prebivalstvom.¹⁶⁰

Slovenskim partizanom so pripisovali tudi nekatere napade, ki so jih izvršili hrvaški partizani, npr. omenjeni napad na Mrzljake in Rosopajnik. Belokranjski partizani – bila je to 1. ali gorjanska četa Belokranjskega bataljona – so prvokrat napadli preko meje v noči na 1. junij 1942 posadko 12 ustaških orožnikov in 12 obmejnih finančnih stražnikov v Sošicah na Žumberku. Četi je uspelo razorožiti financarje, medtem ko so ustaški orožniki pobegnili v Kostanjevac. Obenem je zaplenila blago ustaškemu trgovcu. Ko je veliki župan velike župe Pokupje Ante Nikšić 8. junija 1942 ministrstvu notranjih zadev NDH in drugim najvišjim državnim organom poročal o partizanskih akcijah na območju severno od Kolpe, je opozoril na potrebo, da na Žumberku prepreči prehajanje partizanov iz Slovenije na njihovo državno ozemlje.¹⁶¹

Njegov naslednik dr. Nikola Tusun je najvišjim oblastem 7. in 20. novembra 1942 predlagal, da se z novimi postojankami zapre meja proti italijanski Sloveniji, posebno na

157 Zbornik V/30 69 in 79; Zbornik V/32 – 107 in 120; isto kot op. 156.

158 Zbornik VI/3 – 148.

159 Zbornik VI/3 – 149.

160 Zbornik V/32 – 120.

161 Zbornik V/32 – 107 in 120.

območju občine Sošice in Kalje, s čimer bi onemogočili vpadanje slovenskih partizanov na Žumberak. Vzpostaviti bi morali nove postojanke v dolini reke Kolpe med Kovačevcem in Lasinjo, ki bi zapirale prehode partizanov s Korduna proti Žumberku.¹⁶²

Tudi ministrstvo NDH je 16. novembra 1942 v svojem poročilu glavnemu štabu ministrstva domobranstva NDH usmerilo pozornost na Žumberak, kjer so ugotavljali povečano partizansko aktivnost od sredine tega leta. Oblikovanost tal Žumberka z gozdovi, kakor tudi njegova lega ob italijanski meji, ki da sploh ni zastražena, gre na roko partizanom. Iz Slovenije prihajajo manjše in večje skupine partizanov, ki ostajajo v teh krajih tudi po več mesecev. S partizani na Žumberku in s slovenskimi partizani so se povezali kordunaški partizani, tako da je red in mir v okraju Jastrebarsko porušen.¹⁶³

Pred veliko italijansko ofenzivo

Med zaključnimi pripravami na končni obračun z narodnoosvobodilnim gibanjem v Sloveniji je komandant Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenija – Dalmacija general Mario Roatta 8. junija 1942 poslal 11. armadnemu korpusu podrobna navodila za izvajanje ofenzive. V njih je veliko pozornost namenil zapori meje Ljubljanske pokrajine. Najprej je sklenil z žičnimi ovirami in gozdnimi posekami zapreti mejo z nemškim zasedbenim ozemljem v Sloveniji, nakar bi sledila zapora proti Hrvaški. Le-ta bi se v začetku omejila na mostove in na rečne prehode vzdolž Kolpe, pozimi, ko reka zamrzne in je prehodna, pa bi tudi ob njej izvršili zaporna dela. Vse čolne z obeh strani reke so sklenili, v kolikor še niso, uničiti.

Za ostale odseke meje, tako tudi na Gorjancih, je bilo odrejeno, naj se na črti, ki jo bo najlažje nadzorovati, to pa pomeni ob vznožju Gorjancev, sredi gozdne poseke zgradi žična ovira. Stražile jo bodo stalne postojanke in premične skupine, ki bodo patrolirale znotraj žičnih ovir, pešpota pa morajo biti nedosegljive za ročne bombe.

Za izvajanje zapornih del je bil v sodelovanju z 11. in 5. armadnim zborom zadolžen poveljnik inženirje Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenije in Dalmacije general Amoroso. Z deli se bi naj začelo takoj povsod tam, kjer to dopuščajo razmere, tj. v predelih, ki niso pod nadzorstvom partizanov.

Ob vprašanju zapore meje je general Roatta obvestil tudi z željo glavnega štaba NDH, da bi njihovim vojaškim oddelkom, ko operirajo proti partizanom in pridejo do mejne črte, dovolili nadaljevati operacije na italijanskem zasedbenem ozemlju. V tem jim niso ugodili, je pa poveljstvo armadnega korpusa opozoril na potrebo, da je o operacijah vojske NDH v bližini meje obveščeno in da tudi sam obvešča glavni štab NDH o akcijah svojih enot ob meji. S tem naj bila dosežena koordinacija, kar naj bi privedlo do večjih učinkov.

162 Sjeverozapadna Hrvatska, III., št. 274.

163 Zbornik V/32 – 184.

Poveljniku 11. armadnega korpusa generalu Robottiju so navodila dajala proste roke pri odločitvi glede izselitve vsega prebivalstva iz obmejnega pasu; popolna izselitev je bila iz varnostnih razlogov predvidena tudi ob najpomembnejši progii v Ljubljanski pokrajini, ki je povezovala Postojno z Ljubljano.¹⁶⁴

Ustaška NDH prepovedi prehajanja državne meje z Italijo za njihove vojaške enote ni dosledno upoštevala, pri čemer niso mišljene skupne italijansko – hrvatske operacije. Vpadi ustaških enot preko meje so bili najpogostejši na območju Sv. Križa (Podbočja) in Kostanjevice. Tako je že 5. junija 1942 okoli 150 ustašev napadlo taborišče 1. ali Kostanjeviške čete Gorjanskega bataljona na hribu Kičer pri Oštrcu nad Kostanjevico. Ob preveliki sovražni premoči, saj je bila glavnina čete zaradi nalog odsotna, se je okoli 15 partizanov, med katerimi je bilo tudi osem hrvatskih borcev, ki so prišli v taborišče tega dne. Ustaši so taborišče oplenili, česar niso odnesli, pa so uničili. Hrvatje, ki so prinesli pismo za slovenske partizane, so izgubili mitraljez, puško, dve pištoli, 9000 kun in še nekaj stvari. So trdni dokazi o tem, da je bil napad izvršen po izdaji. Ustaši taborišča hrvatskih partizanov, ki jim je bilo bližje, sploh niso napadli.

Iz poročila poveljstva 1. domobranskega zbora je razvidno, da je napad izvedla 2. Bojnica Poglavnikove telesne bojne. Zaplenili naj bi 16 pušk, strojnico, strojno puško, 20 pištol, 5000 nabojev, 25 min za miniranje zgradb, pisarniške in sanitetne potrebščine. V taborišču je bilo 5 velikih in 27 malih šotorov.¹⁶⁵

Najhujši zločin na tem območju je ustaška in domobranska vojska, ki jo je vodil partizanski dezertler Pavle Heraković z Novih Sel, izvršila 14. in 15. septembra 1942 nad vaščani Planine in okoliških vasi. Ustaši iz Zagreba so se na kamionih preko Brežic pripeljali do Šutne, nato pa med potjo in v vasi Planina lovili moške, od katerih so jih prvi dan ustrelili 25 in drugi dan v Novoselski gori 8, vas pa izropali in nato celo požgali. Po lastnem poročilu so imeli ustaši in domobranci tega dne 7 mrtvih in 15 ranjenih.¹⁶⁶

Istega dne kot Planino so ustaši iz postojanke na Novih Selih – bila je to Trinajsta ustaška bojna – napadli partizansko bolnišnico Krškega odreda v Priseki nad Črnečo vasjo na Žumberku. Med 15 oziroma 24 zaklanimi partizani so bili tudi dr. Stanko Černelč, absolvent medicine Tine Malenšek in bolničarka Zlata Zgonc.¹⁶⁷

Napad ustaške in domobranske vojske na ta del Gorjancev je bil izveden na osnovi podatkov, ki so jih zbrali že v začetku avgusta. Poveljstvo 1. domobranskega zbora je menilo, da se slovenski partizani na območju Gorjancev v največjem številu zadržujejo v občini Sv. Križ (Podbočje), kjer je to obmejni predel, „teritorij brez oblasti“. Odtod so prihajali posamezni agitatorji v vasi na Hrvatskem.¹⁶⁸

164 Zbornik VI/3 – 144.

165 Zbornik VI/3 – 28; Sjevorožapadna Hrvatska, II., št. 234 in 246.

166 Padli v ognju revolucije, Zveza ZB NOV občine Krško 1971; Zbornik V/32 – 155.

167 Zbornik VI/4 – 35; isto kot op. 162, št. 159.

168 Zbornik V/6 – 76.

Ustaški oddelki so se prvič pojavili tudi v občini Radatovići šele v novembru 1942, ko so se partizanske enote med sovražno ofenzivo začasno umaknile z Žumberka.¹⁶⁹

Nemška vojska je prekoračila razmejitveno črto na Dolenjskem le v izjemnih primerih. Tako so poleti 1942, nekaj dni zatem, ko so svojo postojanko vzpostavili belogardisti, prišli Nemci na dveh avtomobilih v Šentrupert. Ko so od belogardistov dobili potrebne informacije, so se vrnili.¹⁷⁰

Ob večjih sovražnih ofenzivah proti partizanom na Žumberku so sodelovale ali so usklajevale operacije italijanske, belogardistične, ustaške, domobranske, nemške in celo četniške enote. Tako so v zadnji fazi velike italijanske ofenzive, ki se je končala 4. novembra 1942 na Gorjancih (Žumberku), ki so jih Italijani imeli za „*običajno bazo močnih slovenskih in hrvaških uporniških skupin*“, nemške čete in ustaške enote preprečevale umik partizanom z zaporami na severu in vzhodu.¹⁷¹

Odveč je naglašati, da ne slovenske ne hrvatske partizanske enote sovražnih meja niso ne priznavale ne upoštevale. Območje vzhodne Dolenjske, Bele krajine in Žumberka, je bilo skupno bojišče slovenskih in hrvatskih partizanov. V nekaterih primerih so se hrvatske partizanske enote iz sovražnega obroča, ki so ga sovražniki sklenili na Žumberku, rešili s prebojem na slovensko stran, npr. 4. kordunaška brigada sredi septembra 1942 in 13. proletarska brigada „Rade Končar“ z ostalimi enotami in z okoli 700 civilisti ter blizu 200 ranjenci na območje Črmošnjic proti koncu marca 1943.¹⁷²

Italijanske vojaške priprave za tretjo ofenzivo proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Sloveniji, s katero naj bi ustvarili pogoje za „*popolno in globoko italijanizacijo te pokrajine, ki naj postane vzhodna obrambna črta (Apeninskega, o.a.) polotoka, da se v bodoče partizani kakršne koli stranke ne bodo mogli več gibati*“,¹⁷³ so se pospešeno nadaljevale. V vojnih načrtih je bilo stalno prisotno tudi vprašanje zapore meje. na sestanku pri poveljstvu 11. armadnega zbora 6. julija 1942 v Ljubljani, ki so mu prisostvovali tudi poveljujoči oficirji 5. in 23. armadnega korpusa, je general Robotti obrazložil nujnost ukrepov, s katerimi naj bi v 7. in 8. operativni fazi ofenzive preprečili umik partizanov preko Gorjancev in ozemlja ob južnem toku Kolpe. V ta namen je zahteval ustanovitev 6 stalnih postojank in sicer: na območju Novega Sela – Pokleka, Sošic, Radovice – Magovca, Kamanja, Broda in vzhodno od Gribelj. Predvideno je bilo, da bi se v sodelovanju z generalom Antoniom Oxilio, šefom italijanske vojaške misije pri vladi NDH, dogovorili, katere od teh postojank bi sestavili iz ustaških in domobranskih enot.¹⁷⁴

169 Isto kot op. 162, št. 261.

170 Vesti, Zgodovinski arhiv CK ZKS, fasc. 110a, št. 58694.

171 Zbornik VI/4 – 182.

172 Zbornik VI/4 – 35 in 42; Zbornik V/13 – 80; Zbornik V/14 – 22.

173 Zbornik VI/3 – 155.

174 Zbornik VI/3 – 165.

Tako kot s 23. armadnim korpusom s sedežem v Trstu z operativnim območjem v Slovenskem Primorju, ki je bil pod neposredno komando generalštaba kopenske vojske, in 5. armadnim korpusom na Hrvaškem, si je poveljstvo 11. armadnega korpusa na sestanku s policijskim generalom Erwinom Rösenerjem 12. julija v Ljubljani, štiri dni pred začetkom velike italijanske ofenzive, v kateri je sodelovalo od 70 do 80000 [v izvorniku avtor dopisal vprašaj, verjetno nameraval preveriti podatke] vojakov zagotovilo sodelovanje nemških enot ob nemško – italijanski razmejitveni črti na Dolenjskem zlasti v času, ko bodo italijanske čete v 6. operativni coni delovale v njeni bližini. General Rösener je Italijane opozoril, naj njihove enote ne prehajajo meje slučajno, kajti vzdolž žice so položene mine.¹⁷⁵

Na sestanku v Gorici 31. julija 1942, ki so se ga udeležili načelnik Glavnega generalštaba maršal Italije Ugo Cavallero, načelnik generalštaba kraljeve vojske armadni general Ambrosio, komandanta 11. in 5. armadnega korpusa generala Robotti in Cotturi, komandant letalstva in načelnik štaba Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenije in Dalmacije generala Piccini in De Blasio je komandant tega Višjega poveljstva general Roatta seznanil Mussolinija s položajem v Sloveniji in z operativnim načrtom ter potekom ofenzive. Spregovoril je tudi Duce in njegova stališča so vplivala tako na boj proti partizanom, kakor tudi na odnos do civilnega prebivalstva. Menil je, da je treba na partizanske akcije „odgovoriti z ognjem in mečem“, glede civilnega prebivalstva pa je izjavil, da ni proti njegovi množični preselitvi, tj. izgonu iz njegovih domov.

(?)Mussolini [avtor je verjetno želel še kaj preveriti] se je izrazil tudi o bojni vrednosti divizije „Isonzo“, ki ga ni zadovoljevala. Zato je njenega poveljnika generala Emilia Coronatija, ki je bil komandant od februarja 1942, 20. julija tega leta zamenjal general Alessandro Maccario. Ta je na tem položaju ostal do kapitulacije Italije. Komisija pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ga je na seji 11. oktobra 1944 razglasila za vojnega zločinca. Med drugim je bil obdolžen tudi za požiganje v občini Radatovići.¹⁷⁶

Enako pozornost kot zapori meje so italijanske okupacijske oblasti ob podpori najvišjih državnih voditeljev še nadalje posvečale vprašanju preselitve vsega slovenskega prebivalstva, kar pomeni, da bi narodnostne meje izenačili s političnimi, kakor je povedal general Robotti 2. avgusta 1942 v Kočevju, na sestanku s poveljniki enot, sodelujočimi v ofenzivnih operacijah.¹⁷⁷ Po drugem, neposrednem in verodostojnem viru, je Mussolini v Gorici izjavil:

175 Zbornik VI/3 – 169; Zbornik XIII/3 – 24. – Nemci so leta 1942 zgradili utrdbeni pas ob razmejitveni črti z Italijo na Dolenjskem in ob meji z NDH v Spodnjem Posavju. Sestavljala ga je bodeča žica z obešenimi ročnimi bombami, bunkerji, oglednimi in stražnimi stolpi, določeni odseki in prehodi pa so bili zaminirani. V poraslih predelih so delali okoli 70 m široke poseke. Nekatere partizanske enote, med njimi Gorjanski bataljon, so se tu občasno oskrbovale s prepotrebni eksplozivom. (Vir: Vesti, Zgodovinski arhiv CK ZKS, fasc. 110a, št. 58662; Zoran Hudales: Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975, str. 350).

176 Zbornik VI/3 – 188; IZDG 454/2.

177 Zbornik VI/3 – 190.

„Prišel je trenutek, ko ne smemo imeti več usmiljenja. Nisem nasproten preselitvi vseh Slovencev ter ustvaritvi poleg politično – teritorialne meje še rasne meje s preselitvijo italijanskih državljanov v Slovenijo“. ¹⁷⁸

Po enem predlogu naj bi Slovenijo kolonizirali z nekdanjimi italijanskimi vojaki, vojnimi ranjenci ter z rodbinami padlih. Italijanska družba „Emona“ iz Kočevja, ki je upravljala z nepremično imovino v Spodnje Posavje preseljenih Kočevarjev, je prve predloge o naselitvi Kočevske izdelala že sredi junija 1942. Elaborat, ki ga je 7. avgusta 1942 predložil dr. Giuseppe Puppini, ravnatelj „Emone“ v Kočevju, je že vseboval okviren načrt za poselitev najboljših obdelovalnih površin na Kočevskem z okoli 110 italijanskimi rodbinami, od katerih bi vsaka dobila 25 ha veliko posestvo. ¹⁷⁹

Tri in pol mesece trajajoča italijanska ofenziva osvobodilnega gibanja v Sloveniji ni zatrla, s čimer so bili tudi načrti o preselitvi Slovencev onemogočeni, njihova uresničitev pa bi predstavljala genocid nad slovenskim narodom.

Vloga belogardističnih enot pri zapori meje

Pomembno vlogo pri zapori meje je italijanski okupator namenil belogardističnim postojankam. Njihov zametek na Dolenjskem sega v začetek junija 1942, ko je v Šentjošt pod Gorjance z Urha nad Dobrunjami pri Ljubljani prišla četniška skupina pod poveljstvom poročnika jugoslovanske vojske Milana Kranjca, ki se je razvila v belogardistično – mihailovičevski bataljon. Minilo je nad mesec dni, da je bila njihova prevara, saj so se izdajali za partizane, ki bodo odšli na Štajersko, dokončno razkrita. S prihodom novih skupin in z novačenjem, tudi v novomeških zaporih, je bataljon konec julija 1942 štel blizu 150 mož, toda že čez mesec dni se je povečal na okoli 400 mož. ¹⁸⁰

Ob uničenju belogardistične in italijanske posadke na Suhorju konec novembra 1942 ujeti komandant 3. bataljona „Legije smrti“ kapetan Dobrivoj Vasiljevič je na zaslišanju razkril organizacijo in cilje belogardističnega kontrarevolucionarnega delovanja na območju Gorjancev, kjer je bila nameščena glavna 2. in 3. bataljona „Legije smrti“ ali MVAC (Milizia volontaria anticomunista – Prostovoljna protikomunistična milica), katerih vsak je imel po štiri čete. V postojankah 2. bataljona na Dolenji Brezovici pri Šentjerneju, v samostanu Pleterje, Gracarjevem turnu, pri Sv. Križu (Podbočju) in pri Škocjanu ter 3. bataljona na Dolžu, v Semiču, Črnomlju, na Suhorju in v Radatovičih je bilo blizu 1200 belogardistov, ki so od Italijanov dobivali orožje in strelivo, hrano in mesečno plačo. Njihov cilj je bil „*vojaško obvladati masiv Gorjancev, katerih okolica je gosto*

178 IZDG 435/2.

179 Isto kot op. 178.

180 Franček Saje: Belogardizem, druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana 1952.

naseljena in bogata. Tu v Gorjancih smo si hoteli zgraditi trdno oporišče, od koder bi kasneje prenesli svoje delo v najugodnejši smeri... Na Gorjancih smo hoteli urediti aerodrome, da bi dobivali pomoč od Angležev... Tu imamo zbrane največje sile in od tod smo nameravali širiti svoj vpliv po vsej Sloveniji. O našem prodiranju na Žumberak in Zagreb ni bilo govora...“¹⁸¹

Idejo o ustanovitvi oboroženih kvislinških enot in njihovi vključitvi v vojaške operacije je zaslediti v programu priprav za ofenzivo proti narodnoosvobodilni vojski, ki ga je 25. maja 1942 komandant 11. armadnega korpusa general Robotti poslal Višjemu poveljstvu oboroženih sil Slovenije in Dalmacije. V njem je razmišljal o osnovanju „manjših band, ki bi jih mi oborožili in ki bi operirale pod našim nadzorstvom in po naših navodilih“. Pri tem se je zavedal nevarnosti političnega značaja, kakor tudi možne razlage, da so se v boju proti osvobodilnemu gibanju morali zateči po pomoč k izdajalcem slovenskega naroda.¹⁸²

Robottijev naslednik general Gambara je kmalu po prevzemu poveljstva nad 11. armadnim korpusom v poslanici podrejenim poveljstvom in ustanovam z dne 1. januarja 1943 označil slovenske protikomunistične formacije (MVAC) kot dragocene, a kot orožje z dvema ostrinama, zaradi česar je treba nanje budno paziti. Ko bodo dosegli glavni cilj, tj. uničenje partizanske vojske, bodo preudarili, kaj storiti z njimi, dotlej pa velja: enote se morajo „ravnati po naših ukazih. Mi smo tisti, ki komandiramo“.¹⁸³

Enako stališče je zastopal tudi Mussolini v pogovoru z njim v Rimu februarja [avtor je besedo obkrožil in ob robu pripisal Penca 2. nadalj na koncu. Verjetno je mislil na članek: Jože Penca, Nesojena meja po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta „Italijanska meja“, v: Dolenjski list, 16. 4. 1992, št. 16, str. 17] 1943. Gambara je njegovo mnenje o „Slovenski protikomunistični milici“ (=MVAC) v dopisu podrejenim poveljnikom takole oblikoval:

„Nuditi ji največjo pomoč in jo spodbujati, imeti stalno pred očmi, da mora omenjena milica delovati pod našim poveljstvom, z nami, za nas“.¹⁸⁴

Sporazum med belogardističnimi voditelji in poveljstvom divizije „Isonzo“ o skupnem boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju je bil dosežen konec julija 1942. Odtlej so bile belogardistične enote v operativnem in taktičnem pogledu podrejene italijanskim načrtom in so tudi aktivno sodelovale v bojih proti partizanski vojski od 5. operativne faze italijanske ofenzive naprej.

Obroč belogardističnih postojank pod Gorjanci od Sv. Križa (Podbočja) do Metlike je imel prvenstveno nalogo preprečevati prehajanje slovenskih in hrvaških

181 Isto kot op. 45.

182 Zbornik VI/2 – 187.

183 Zbornik VI/5 – 105.

184 Zbornik VI/5 – 168.

partizanov preko mejne črte med Ljubljansko pokrajino in NDH, obenem pa varovati železniško in cestno povezavo med Novim mestom in Metliko. Za uspešno zaporo slovensko – hrvatske meje bi, kot so načrtovali belogardistični poveljniki, potrebovali 5 do 7 bataljonov.¹⁸⁵

Izvedbo teh načrtov, ki so jih začeli uspešno uresničevati, je v dokajšnji meri onemogočila ravno velika partizanska zmaga na Suhorju, saj so se po njej belogardistične postojanke na novomeški strani Gorjancev obdržale le še v Kostanjevici, na Dolenji Brezovici, v Stopičah in do druge polovice februarja 1943 v samostanu Pleterje. Zlasti uničujoč je bil poraz na Suhorju za razvoj belogardizma v Beli krajini, kjer se je belogardistom v varstvu Italijanov uspelo obdržati le v Semiču, Črnomlju in Metliki ter kasneje v Dragatušu.

Izdajalska kontrarevolucionarna belogardistična vojska se je z orožjem v roki bojevala proti narodnoosvobodilnemu gibanju vse do kapitulacije svojih gospodarjev Italijanov, ko so partizani uničili ali zajeli tudi glavnino njihovih enot.

Končna odločitev o izgradnji zapore

Sredi decembra 1942 je komandanta 11. armadnega zbora generala Robottija, ki je postal komandant italijanske okupacijske vojske v Jugoslaviji, tj. Višje komande Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenije in Dalmacije s sedežem na Sušaku, nasledil general Gastone Gambaro. Le-ta je v svoji novoletni poslanici od podrejenih poveljstev terjal vztrajnejše prizadevanje v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Čeprav 11. armadnemu zboru nadrejena poveljstva v tem času še niso sprejela končne odločitve o začetku zapornih del na slovensko – hrvatski meji, jih je v tej poslanici seznanil s svojo odločitvijo:

„Odredil sem, da se z ustrežno oviro iz bodeče žice zapre vsa meja proti Hrvaški. To nam bo zagotovilo sigurne prednosti. Ne smemo dopuščati, da bi komunistične bande prihajale čez mejo po mili volji.“¹⁸⁶

O izgradnji zapore so razpravljali tudi v glavnem generalštabu vrhovne komande italijanske vojske in generalštabu kopenske vojske. Na razgovoru 4. februarja 1943 sta generala Roatta in Robotti načelnika glavnega generalštaba generala *Vittoria* Ambrosia seznanila o nameravanih zapornih delih na hrvaškem ozemlju. Po njuni zamisli naj bi obrambna črta na Gorjancih predstavljala vmesno zaporno linijo, glavna naj bi tekla ob obali, ena pa na črti Senj – Zdenčina s tem, da bi bili večji kraji, med njimi Karlovac,

185 Isto kot op. 180.

186 Zbornik VI/5 – 105.

Ogulin in Sušak, organizirani kot obrambne točke. General Ambrosio je k temu dodal, da se mora v vsakem primeru zagotoviti zapora meje proti Julijski krajini, nakar je Robotti izjavil, da preučujejo izgradnjo na črti Reka v smeri Ilirske Bistrice.¹⁸⁷

Približno v istem času se je general Gambaro v Rimu pogovarjal z Benitom Mussolinijem. Iz sporočila podrejenim poveljnikom z dne 9. marca 1943 je razvidno, da so govorili tudi o zapori slovensko - hrvatske meje. Na Mussolinijevo naročilo: „*Dokončati čimprej planirano zaporo z bodečo žico, da se prepreči prehajanje in odhajanje komunističnih banditov iz Hrvatske v Slovenijo in obratno*“, mu je zagotovil, da sta divizija „Isonzo“ in inženirija armadnega zbora sprejeli to obveznost kot svojo častno nalogo.¹⁸⁸

Podrobnejša navodila o zapori meje Slovenije in Reške pokrajine proti Hrvatski so vsebovala navodila generalštaba kopenske vojske z dne 13. aprila 1943 Višjemu poveljstvu oboroženih sil Slovenije in Dalmacije. V njih je bilo ukazano nemudoma pričeti z zapornimi deli na črti Jastrebarsko – Vrbovsko – Delnice – morska obala s ciljem uspešne zaščite železniške proge, obenem pa na ta način razdvojiti partizanske sile, ki operirajo v Sloveniji in na ozemlju, priključenem Reški pokrajini, od partizanskih sil na Hrvaškem. Generalštab je odobril načrt Višjega poveljstva z dne 25. februarja 1943, ki je vseboval: čiščenje oziroma posek drevja, betonske utrdbe in minska polja v najbolj občutljivih predelih. Obenem ga je zadolžil, da sporoči potrebe po cementu in bodeči žici, ki jo bo potrebno od Nemcev, saj so jo obljubili 1500 t. Neposredno območje Gorjancev je zadevalo navodilo:

„Organizacija linije Gorjanci – Vrbovsko vzdolž meje se odlaga za kasneje; medtem preučiti končno traso.“¹⁸⁹

Iz slednje navedbe sledi, da so Italijani dajali zapori na Gorjancih, ki pa je bila v tem času že v izgradnji, drugoten pomen. To potrjujejo tudi načrti Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenije in Dalmacije, na območju katerega so se izvajala zaporna dela. Bili so v neposredni zvezi s pripravljajočimi premiki italijanskih enot najprej proti zahodu Balkanskega polotoka in nato v Italijo. V njih so dajali prednost zaščiti proge Zagreb – Karlovac – Sušak, z zaporo slovensko – hrvatske meje pa naj bi preprečili prodiranje partizanskih enot z jugovzhoda. Enaka pozornost je bil namenjena progi Karlovac – Novo mesto – Ljubljana, saj sta obe predstavljali glavni prometni žili, po katerih je iz Romunije pritekala v Italijo prepotrebna nafta; od tod tudi ime zanj: naftna proga.¹⁹⁰

Proga Novo mesto – Karlovac je bila od druge polovice leta 1942 pogosto cilj napadov slovenskih in hrvaških partizanov. S tem so Italijanom oteževali tudi oskrbovanje

187 Zbornik XIII/3 – 23.

188 Zbornik VI/5 – 168.

189 Zbornik XIII/3 – 55.

190 Zbornik XIII/3 – 58 in 72.

z nafto. Eno od uspešnih sabotažnih akcij je v noči na 22. september 1942 izvedla četa 3. bataljona 4. NOUB Hrvatske, ko je med postajo Rožni dol in semiškim predorom odvila tirnice, zaradi česar je iztiril tovorni vlak z dvema lokomotivama in 20 vagoni cisternami za nafto.¹⁹¹

Še večji uspeh je dosegal bataljon iste brigade v noči na 17. januar 1943, ko je v bližini postaje Kamanje razdril progo, zaradi česar se je vlak zaustavil. Sledil je napad na spremstvo, v katerem so padli 4 Italijani, a 5 jih je bilo ujetih. Zatem so borci zažgali 22 vagonov cistern z bencinom in zgorela je cela vlakovna kompozicija. Promet je bil ustavljen za več dni.¹⁹²

Spomladi 1943, ko je že bilo očitno, da je vojna za Italijo izgubljena, so se pričeli premiki divizij 11. armadnega korpusa proti zahodu. V prvi polovici maja je večji del Bele krajine zasedel 73. pehotni polk divizije „Lombardia“ s sedežem v Črnomlju. Območje divizij „Isonzo“ in „Lombardia“ je ločila črta Suhor–Vinji vrh–Koprivnik. Štab 23. pehotnega polka in njegov 1. bataljon se je iz Črnomlja začasno nastanil v Semiču, v prvi polovici junija pa je odšel v Novo mesto, od koder se je štab 24. pehotnega polka preselil v Šentjernej.¹⁹³ Že od druge polovice maja so zaporna dela pod Gorjanci ščitili oddelki obeh pehotnih polkov divizije „Isonzo“.

Izgradnja žičnih ovir je našla svoje mesto tudi v poročilih italijanske vrhovne komande, pri čemer pa linija pod Gorjancih do Kolpe pri Metliki ni bila posebej omenjena. Poročilo z dne 1. julija 1943 pove, da nadaljujejo z zapornimi deli s ciljem, preprečiti prodiranje partizanov s Hrvatske v Slovenijo. Več pove poročilo z dne 27. julija in sicer, da se gradi zaporna linija od Sušaka preko Delnic–Vrbovskega–Ogulina in Karlovca do Jastrebarskega. Z njo naj bi zaščitili Slovenijo in anektirana področja pred vdori partizanov, naftno progo in cono Karlovac. O gradnji govori tudi poročilo z dne 1. avgusta 1943.¹⁹⁴

Gradnja žičnih ovir

Prvi neposredni korak k izgradnji žičnih ovir z utrdkami pod Gorjanci in zatem v Beli krajini predstavlja odredba Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino Emilia Graziolija z dne 12. februarja 1943 z veljavnostjo od dneva objave, tj. od 17. februarja 1943. Z njo je, *„smatrajoč iz vojaških razlogov in zaradi javne varnosti za potrebno predpisati začasno obveznost poseka na zemljiških pasovih vzdolž prometnih poti Ljubljanske pokrajine, na pasovih, ležečih ob meji pokrajine, ki sovpada z državno mejo, in na površinah okrog vojaških objektov po vsem ozemlju pokrajine“*, pri čemer je moral upoštevati mnenja vojaških oblasti, odredil

191 Zbornik VI/4 – 42 in 156.

192 Sjeverozapadna Hrvatska, IV., št. 43; Zbornik V/11 – 155.

193 Isto kot op. 144, str. 389.

194 Zbornik XIII/3 – 82, 94 in 100.

posek vzdolž zemljiškega pasu na ozemlju občin Kostanjevica, Šentjernej, Orehovica in Brusnice. Srednja globina pasu, določenega za posek, je znašala 300 m, glede na oblikovanost zemljišča pa je bil lahko ožji ali širši. Obmejevanje pasu je izvajala vojaška oblast ob prisotnosti predstavnikov prizadetih občin. Lastniki gozdov so bili dolžni v petnajstih dneh od dne določitve poseka pasu izsekati gozd vsaj 30 m globoko, v celoti pa v 60 dneh in les odpeljati z vse izsekane površine. Ves posekani les so morali obdelati po merah, ki jih je določila vojaška oblast. Vojski so morali les ponuditi v odkup, saj ga je potrebovala tudi za izgradnjo bunkerjev, medtem ko so posekanega ob železniških progah odvažali v Italijo.

Odredba je določala približen potek črte poseka: od reke Krke severovzhodno od Kostanjevice, nato pa v južnozahodni smeri čez ozemlje imenovanih občin.¹⁹⁵

Že 2. aprila, z veljavnostjo od 7. aprila 1943, je bila obveznost poseka razširjena še na ostalo ozemlje Gorjancev in ob reki Kolpi. Pas poseka je tekel preko občin Šmihel – Stopiče, Radatovići, Metlika, Gradac, Adlešiči, Vinica, Stari trg ob Kolpi, Mozelj in Fara. Obenem je bilo odrejeno, da se poseče gozd po 150 m z obeh strani naslednjih cest v obmejnem pasu: Šentjernej–Šmarje–Pleterje, Šentjernej–Orehovica–Mokro polje; Ratež–Brusnice, Cikava–Veliki Slatnik–Gabrje, Novo mesto–Gotna vas–Težka voda–Sela pri Jugorju–Suhor–Sv. Anton (Trnovec)–Metlika, Črmošnjice–Stopiče–Orehek–Dolž, Črmošnjice–Hrušica ter ob cesti s prelaza Na straži čez Ugljarico do kote 689 na Gorjancih.¹⁹⁶

Z deli na utrdbeni črti – šlo je za pregrado iz bodeče žice, visoko do dva in pol metra in šest metrov široke ter za betonske, zidane in lesene bunkerje s posadkami, ponekod med seboj povezanimi s strelskimi jarki – je sovražnik pričel v prvi polovici marca 1943 [Avtor na robu zapisal ne, podrobneje glej tudi prispevek Blaža Štanglja v tej knjigi.] na odseku med Kostanjevico in Šentjernejem. Dela so izvajale pionirske enote divizije „Isonzo“ pod zaščito 3. bataljona 23. pehotnega polka, od druge polovice maja 1943 pa tudi oddelkov 24. pehotnega polka, pri čemer je moralo sodelovati mobilizirano civilno prebivalstvo.¹⁹⁷

Ko sta Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Grazioli in Zvezni tajnik fašistične stranke v Ljubljani Orlando Orlandini 9. aprila 1943 nenapovedano obiskala Trebnje in Novo mesto, sta se podala tudi v kraje pod Gorjance, kamor ju je spremljal poveljnik divizije „Isonzo“ general Alessandro Maccario. Na poti proti kartuziji Pleterje, iz katere je Cankarjeva brigada v napadu od 18. do 20. februarja 1943 pregnala belogardistično enoto, si je Grazioli pri Šmarju ogledal že zgrajene žične ovire. Iz Pleterij, kjer mu je prior dr. Josip Edgar Leopold - Lavov, iskren sodelavec narodnoosvobodilnega gibanja, naravnost povedal, da je samostan močno poškodovan zato,

195 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 38. kos, 13. maj 1942 in 14. kos, 17. februar 1943.

196 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 28. kos, 7. april 1943.

197 [Dolenjski muzej Novo mesto, fototeka oddelka za novejšo zgodovino.]; Zbornik VI/6 – 100.

ker so Italijani dopustili, da se belogardisti v prvi polovici novembra 1942 vselili vanj kljub njegovemu nasprotovanju, so odšli v Kostanjevico. Tu so si najprej ogledali dela pri postavljanju žičnih ovir za zaščito meje.¹⁹⁸

Že iz obeh odredb, objavljenih v Službenem listu za Ljubljansko pokrajino, je razviden približen potek utrdbene črte. Italijani so dajali prednost izgradnji ovir pod Gorjanci, kjer so do svoje kapitulacije od reke Krke pod vasjo Slinovce, mimo Globočic, kostanjeviškega gradu, Ledeče vasi, Stare vasi in Volčkove vasi, Šmarja, Dolenjega Vrhpolja, Suhadola, hriba Jurjevca prišli do bližine Stopič.¹⁹⁹ [Avtor dopisal Dolža? O gradnji glej tudi prispevek Blaža Štanglja v tej knjigi.]

Tako kot na novomeški strani Gorjancev tudi v Beli krajini žičnih ovir niso namestili zgraditi ob mejni črti z NDH, temveč po lažje prehodnem in branljivem zemljišču. Z deli so pričeli poleti na območju Metlike, a so do septembra 1943 prišli le do bližine Grabrovca. Na odseku mimo Suhorja, Hrasta, Jugorja, preko prelaza Na Straži in naprej do stika z žico pod Gorjanci z deli sploh niso začeli.²⁰⁰

Odločitev za začetek izgradnje žične zapore od bližine Kostanjevice proti prelazu Na Straži je bila dokaj nenavadna, saj je bila v nasprotju z dejanskimi razmerami glede prehajanja partizanskih enot preko mejne črte. Italijani so že po uničenju ustaško – domobranske posadke v Krašiču v začetku januarja 1943 zapisali, da partizanske enote prehajajo s Korduna na Žumberak in obratno preko meje predvsem med Črnomljem in Karlovcem oziroma med Metliko in Ozljem. To območje je izven kontrole tako njihovih kot hrvatskih postojank, tiste, ki so, pa se partizani izognejo. Glede na to bi pričakovali, da bi se Italijani odločili za izgradnjo zapore na tem odseku slovensko-hrvatske meje.²⁰¹

Napadi na žične ovire

Utrdbena črta pod Gorjanci ni le ovirala političnega delovanja v dolinskih vaseh, temveč je preprečevala tudi oskrbovanje partizanske vojske, saj so bile te vasi v primerjavi s svobodnimi hribovskimi, a že izčrpanimi, neprimerno bolj založene z živili in z ostalimi partizanom nujnimi potrebščinami. Poleg tega je bilo to ozemlje, preko katerega so partizanske enote prehajale reko Krko na svojih pohodih na območje Šmarjete, Škocjana ali drugih krajev. Zato sta se Cankarjeva in Šercerjeva brigada, ki sta iz Bele krajine v začetku julija prišli na Gorjance, že v noči na 4. julij krenili v napad na žične ovire in v zbiralno akcijo v vasi izza njih.

198 Slovenec, 10. april 1943; Jutro, 10. april 1943; Leopold Josip Edgar - Lavov: Kartuzija Pleterje in partizani 1941 – 1945.

199 Isto kot op. 197.

200 Mile Pavlin: Petnajsta brigada, Ljubljana 1969, str. 25 in 26.

201 Zbornik V/11 – 166.

Dva bataljona Šerčerjeve brigade sta med Kostanjevico in Šentjernejem, na odseku med Dobami in Volčkovo vasjo, s škarjami in puškinimi kopiti uničila nad 30 m žice in dva bunkerja. Ostala dva bataljona sta v Grobljah rekvirirala večje količine živil in odpeljala 17 glav govedi. Kljub strojničnemu in minometnemu obstreljevanju brigada ni utrpela izgub. Cankarjeva brigada je rušila žične ovire in bunkerje med Šentjernejem in Tolstim vrhom, obenem pa zbirala hrano.

Po dnevnem počitku na Gorjancih sta brigadi zvečer napad ponovili. Šerčerjeva je porušila 70 m žičnih ovir in nabirala hrano v vasi Brezje. Italijani so poročali, da je v spopadu padel en belogardist, partizani pa da so imeli 3 padle.

Že ti napadi so pokazali, da utrjena meja za partizanske borce ne predstavlja nepremostljive ovire. Obe brigadi sta se v noči na 8. julij lotili še drznejše akcije: pri vasi Dobrava na italijanskem zasedbenem ozemlju sta prebredli Krko in preko uničenih žičnih ovir vdrli na nemško zasedbeno ozemlje. Poleg velikih količin živeža, med drugim nad 100 glav goveje živine, odvezetega nemškimi Kočevarjem, je bil največji uspeh dosežen na nemškem vojaškem letališču v Cerkljah, kjer je Cankarjeva brigada uničila 5 letal in zaplenila razno vojaško opremo.²⁰²

V noči na 12. julij je 2. bataljon Šerčerjeve brigade pri Šmarju porušil 60 m žice. Zjutraj sta ga na umiku pri Mihovem napadla dva posebna bataljona italijanske vojske in belogardisti. Bataljon je imel 3 ranjene, italijanske izgube pa je ocenil na 12 mrtvih in več ranjenih. Za isti spopad so Italijani poročali, da so imeli v njem 2 ranjena „ardita“, dva tudi belogardisti. Partizanske izgube so po njihovem znašale 50 mrtvih in več ranjenih, med plenom pa so navedli puškomitraljez „Breda“, dve puški in strelivo.²⁰³

Iste noči je Cankarjeva brigada rušila žične ovire med vasema Zaboršt in Vrbovce.

V noči na 14. julij in 15. julija zjutraj je Šerčerjeva brigada napadala eno od močno utrjenih posadk na koti 430 nad Dolenjim Suhadolom, ki je štela utrjevalna dela. Uspešno je rušila žične ovire pri Dolenjem Suhadolu in na odseku med Šmarjem in Vrhpoljem; skupno je razdejala nad 350 m žice. Pri tem so bili 3 borci lažje ranjeni, lažje ranili pa so 5 italijanskih vojakov.²⁰⁴

Med napadom na bunker na koti 430 se je z velikim junaštvom izkazal mladi partizan Polde Kastelic, doma s Hriba nad Uršnimi seli. Glavni štab NOV in PO Slovenije je štabu Šerčerjeve brigade 23. julija 1943 poslal naslednji dopis z navodilom, da ga preberejo pred postrojeno enoto:

„Od štaba I. operative cone smo prejeli sledeče poročilo: V noči od 13./14. VII. t.l. je IV. Slov. N.O.U.B „Ljubo Šerčer“ vodila napad na žico in bunkerje ob nje nad D. Suhadolom (kota 430). Na sami koti gradijo Italijani velik

202 Milan Guček: Šerčerjeva brigada, Ljubljana 1973, str. 256 in dalje; Lado Ambrožič-Novljan: Cankarjeva brigada, Ljubljana 1975, str. 206 in dalje; Zbornik VI/6 – 72.

203 Zbornik VI/6 – 72 in 141.

204 Zbornik VI/6 – 72.

bunker. V zaščito gradnje so postavili 9 zasilnih bunkerjev. Okrog bunkerjev je čistina. Noč, v kateri se je izvršil napad, je bila svetla.

Bombaši so se približali bunkerjem na razdaljo 20 – 40 m. Italijani so jih opazili in odprli nanje močan ogenj iz mitraljezov ter minometov.

Kljub vsemu ognju in kljub temu, da je vedel, da so ga Italijani zapazili, se je tov. Kastelic Polde, bombaš Šerčerjeve brigade, star 15 let, plazeč približal sovražnemu bunkerju na razdaljo treh metrov in vrgel v bunker dve nemški bombi. Šele ko so ga zapazili iz sosednjega bunkerja in ga začeli silovito obstreljevati, se je tov. Polde umaknil.

Za to hrabro dejanje izreka glavni štab NOV in PO Slovenije
bombašu tov. Kastelic Poldetu, partizanu Šerčerjeve brigade

pohvalo

Smrt fašizmu – svobodo narodu!²⁰⁵

Polde Kastelic, partizan od avgusta 1942, je od glavnega štaba dobil v dar tudi srebrno uro in od štaba brigade novo obleko in čevlje. Dne 21. januarja 1945 je o tem in o ostalih svojih junaških dejanjih v oddaji „Junaki pred mikrofonom“ govoril na Radiu Osvobodilna fronta v Črnomlju.²⁰⁶

Sredi leta 1943 je bila utrjena žična ovira zgrajena do Tolstega vrha, s čimer je bil dostop v dolinske vasi v večjem delu podokrožja Gorjanci močno otežkočen. Zlasti je trpelo delo Osvobodilne fronte in množičnih političnih organizacij. Aktivisti Osvobodilne fronte so v teh vaseh občasno vzdrževali stike le preko zaupnikov. Toda zaradi nečloveškega ravnanja bele garde, uničevanja gozdov in vinogradov ter prisilnega dela pri izgradnji ovir je bilo prebivalstvo vse bolj naklonjeno osvobodilnemu gibanju. V Prekopi pri Šentjerneju je prišlo celo do upora zaradi prisilnih voženj in izsekavanja gozdov. Take razmere so narekovale pospešeno reorganizacijo rajonov v podokrožju. Rajonskemu odboru Sv. Križ (Podbočje) je bil priključen del prejšnjega kostanjeviškega rajona, rajonskemu odboru Orehovica pa del prejšnjega rajona Vrhpolje. Osnovan je bil 3-članski rajonski odbor OF Brusnice, v rajonu Podgrad pa je bilo postavljenih 7 novih zaupnikov.

Kljub večjemu številu italijanskega vojaštva in vzpostavitvi novih sovražnih postojank pa je bilo agitacijsko in propagandno delo od celega novomeškega okrožja najbolj razvito ravno v podokrožju Gorjanci. Bilo je več mitingov, Pomožna tehnika Gorjanci pa je razmnožila več letakov: Resnica o zločinih, Belogardistične in italijanske obljube, Laž in resnica, Belogardistično farizejstvo, Slovenski kmet, Bratje, spreglejte ob 12. uri!²⁰⁷

205 Zbornik VI/6 – 49.

206 Milan Guček: Po sledovih Šerčerjeve brigade, TV – 15, 31. januar 1980; Jože Javoršek: Radio Osvobodilna fronta, Ljubljana 1979, str. 153 – 155.

207 IZDG 435/1; Beležke iz koledarja Venclja Perka iz leta 1943. [Prepis v arhivu oddelka za novejšo zgodovino Dolenjskega muzeja Novo mesto.]

Iz poročil divizije „Isonzo“ je razvidno, da so bili partizanski napadi na žične ovire, zaščitne enote in graditelje pod Gorjanci pogosti že od konca maja 1943. Vse do kapitulacije Italije jih je izvajal Gorjanski bataljon Vzhodnodolenjskega odreda, ki mu je utrjeni pas preprečeval dostope v vasi šentjernejske doline, zaradi česar v njih ni mogel izvajati mobilizacije.

Tako je divizija „Isonzo“ poročala, da so partizani v noči na 26. maj izvedli motilne akcije na 3. bataljon 23. pehotnega polka, razmeščenega na območju Tolstega vrha. Preko dneva se je bataljon premestil na območje Mokrega polja in Gradišča, kjer je še naprej, poleg garnizije v Šentjerneju, ščitil graditelje pri postavljanju žičnega omrežja.²⁰⁸

Gorjanski bataljon, katerega stalna naloga je bila zaščita slovensko – hrvaške bolnice na Žumberku, je tesno sodeloval s hrvatskimi partizanskimi enotami, v tem času zlasti z Žumberačko – pokupskim odredom. Neposredno ali preko štaba Vzhodnodolenjskega odreda jih je obveščal tudi o gradnji žičnih ovir, kar je razvidno iz poročila štaba 2. operativne cone NOV in PO Hrvatske z dne 14. maja 1943, ko je bila žična ovira od Kostanjevice do Šentjerneja že dokončana. Njegova bojna moč je bila premajhna, da bi lahko resneje ogrožal izgradnjo žičnih ovir, kajti sovražna premoč na tem območju je bila prevelika. Zato je poleg napadom na žico posvečal veliko pozornost izvidništvu, patroljiranju in postavljanju zased.²⁰⁹

Divizija „Isonzo“ je poročala o partizanskih motilnih streljih v noči na 27. maj in v noči na 10. junij, v noči na 26. junij pa je Gorjanski bataljon napadel postojanko v Orehovici, ki je imela nalogo varovati žične ovire. Že pred koncem italijanske okupacije, ko je generalštab italijanske kopenske vojske obe diviziji na Dolenjskem in v Beli krajini, „Isonzo“ in „Lombardia“, še vedno štel za bojno sposobni, so borci Gorjanskega bataljona 18. avgusta popoldne napadli oddelek 24. pehotnega polka, ki je ščitil izgradnjo žičnega omrežja na območju Gabrja.²¹⁰

V krajih pod Gorjanci in v Beli krajini so Italijani s pozivnicami klicali civilno prebivalstvo k obvezni civilni službi. Tako mobilizirane so zaposlovali pri utrjevalnih delih na meji proti Hrvatski. Še v avgustu 1943 so v Beli krajini pospešeno utrjevali predvsem Metliko in šele pričenjali z deli v smeri proti Gorjancem.

Pri teh delih so jih v noči na 26. avgust pri Sv. Urbanu pri Grabrovcu, ki so ga utrdili z žico in bunkerji, napadli partizani 2. bataljona 13. udarne proletarske brigade „Rade Končar“ pod poveljstvom komandanta brigade Milana Žezlja in 2. čete Gorjanskega bataljona Vzhodnodolenjskega odreda. Umaknili so se šele, ne da bi utrpeli izgube, ko so prišle napadenim na pomoč enote iz Metlike. V tem napadu, enem zadnjih nanje v Beli krajini, so Italijani imeli enega padlega in 4 ranjene.²¹¹

208 Zbornik VI/6 – 100.

209 Zbornik VI/6 -11; IZDG 435/1.

210 Zbornik VI/6 – 100, 101, 102, 106, 108, 110, 112, 152 in 175; Zbornik XIII/3 – 105.

211 Zbornik V/18 – 116; Zbornik VI/7 – 109; isto kot op. 144, str. 443.

O utrjevalnih delih v Beli krajini je 20. avgusta 1943 sekretar okrožnega komiteja KPS za Belo krajino Ivan Novak - Očka poročal centralnemu komiteju KP Slovenije. Po eni od inačic naj bi Italijani, ki niso opustili nobene svoje postojanke, utrdili predvsem Metliko, po drugi pa naj bi ovire gradili na pobočju Gorjancev v smeri proti Šentjerneju tako, da bi bila v žici cesta Metlika – Novo mesto in s tem suhorski in vzhodnometliški rajon.²¹²

Ob italijanski kapitulaciji

Še tik pred kapitulacijo italijanske vojske so v štabu 11. armadnega korpusa nerealno načrtovali nadaljevanje del za zaporo meje. Dne 6. septembra 1943 je poveljnik tega korpusa general Gambara ukazal premestitev obeh na mejnem območju razporejenih divizij proti zahodu. Divizija »Isonzo«, ki bi se morala zbrati na območju Postojne, naj bi zamenjala divizija »Lombardia« s sedežem v Karlovcu. Prvi je bilo naročeno, da okrepitevni oddelkov, posebni bataljon št. 1 in dele tehnike, določene za zaporna dela, ne umakne, drugi pa, naj nadaljuje s temi deli ob slovensko – hrvatski meji in zavaruje že zgrajene odseke.²¹³

Vendar je nagel razvoj dogodkov preprečil uresničitev tega načrta, kajti dva dni po izdaji ukaza je italijanska vojska položila orožje, ni pa še vsega izročila partizanski vojski. Divizijo »Isonzo«, ki se je iz Novega mesta preko Dvora in Smuke umikala proti Italiji, so k temu prisilile partizanske note najpozneje 11. septembra, ko je poveljnik divizijske pehote general Guido Cerruti v Kočevju podpisal svoj zadnji ukaz, ki se je začel z besedami:

„Vsi vojaki, z oficirji vred, morajo odložiti orožje...“ in končal: „Opozarjam, da je poveljujoči gospod general pridržan kot talec, naj se torej temu ukazu nihče ne upira. Poveljniki naj vsakogar, ki bi se temu protivil, takoj drakonsko kaznujejo“.²¹⁴

Enote divizije »Lombardia« iz Bele krajine in deloma iz Hrvatske, kakor tudi ostale italijanske enote iz Bele krajine ter belogardistični oddelki, so iz Črnomlja krenili proti Kočevju. Prišli so le do Kočevske reke, kjer so doživeli usodo divizije »Isonzo“.²¹⁵

Poskus izgradnje utrjenih žičnih ovir, v kar so Italijani vložili velika sredstva in za varstvo uporabili znatne vojaške sile, je ostal nedokončan, čeprav se je komandant 11.

212 Zgodovinski arhiv CK ZKS, št. 093753 (2807). [Dolenjski muzej Novo mesto, fototeka oddelka za novejšo zgodovino.]

213 Zbornik VI/6 – 198.

214 Zbornik VI/7 – 294.

215 Zbornik VI/7 – 33.

armadnega korpusa general Gastone Gambaro pred Ducejem zavezal, da je to častna naloga divizije „Isonzo“ in inženirije armadnega korpusa. Ne le njihova predčasna kapitulacija, tudi zmagoviti narodnoosvobodilni boj jim je preprečil uresničitev načrtov.

Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije 10. septembra 1943 dajal navodila podrejenim enotam, utrdbeni črti ni posebej posvetil pozornosti, saj so grozile osvobojenemu ozemlju nevarnosti od novega sovražnika – Nemcev – iz drugih smeri. Petnajsto divizijo, katere operacijsko območje je na vzhodu segalo do Gorjancev, je zadolžil, da v obmejnih predelih ob nemškem zasedbenem ozemlju v dolini reke Krke onesposobi ceste za vsak promet. Isto je moral storiti, posebno v smeri proti Karlovcu, Vzhodnodolenjski odred, kateremu je bilo še posebej ukazano, da mora porušiti utrjene objekte, ker partizanska borba ni in ne bo obrambnega značaja.²¹⁶

Takoj po odhodu italijanske in belogardistične vojske iz krajev pod Gorjanci – zadnje kolone so odšle v prvih popoldanskih urah 9. septembra – je podokrožni odbor OF Gorjanci izdal proglas, da Osvobodilna fronta prevzema oblast na vsem osvobojenem ozemlju podokrožja. Patrulja 3. bataljona Vzhodnodolenjskega odreda z aktivisti OF je prišla tudi v Kostanjevico, toda morala se je umakniti pred Nemci, ki so v kraju vzpostavili postojanko. To je bil edini kraj na območju Gorjancev, ki so ga zasedli takoj po odhodu italijanske vojske. V svoje varstvo so sprejeli tudi belogardiste, ki jih je 12. septembra napadla Šlandrova brigada v Mršči vasi.

Po pozivu podokrožnega odbora OF Gorjanci za rušenje žičnih ovir in utrdb se je prebivalstvo podgorjanskih vasi takoj lotilo dela. Že v nekaj dneh svobode je bila žica odstranjena, leseni bunkerji požgani. Le zidani in betonski bunkerji so zaradi pomanjkanja razstreliva še ostali, nekateri od njih vse do povojnih let, kakor tudi strelski jarki.²¹⁷

Ob tem prikazu šestmesečnih sovražnikovih prizadevanj na terenu, da z utrjeno žično oviro prepreči prehajanje partizanskih enot in delovanje aktivistov Osvobodilne fronte v dolinskih vaseh pod Gorjanci, se postavlja vprašanje, v kolikšni meri je bil z njo dosežen cilj. Nedvomno je utrdbeni črta močno otežkočala politično delovanje v teh vaseh, preprečevala izvajanje akcij manjšim partizanskim enotam, večje pa se pred njo niso zaustavile. Nikakor pa niso žične ovire preprečile sodelovanja med slovenskim in hrvaškim narodnoosvobodilnim gibanjem.

216 Zbornik VI/7 – 16 in 18.

217 Zbornik VI/7 – 27.